Іван Стариков За чужим столом

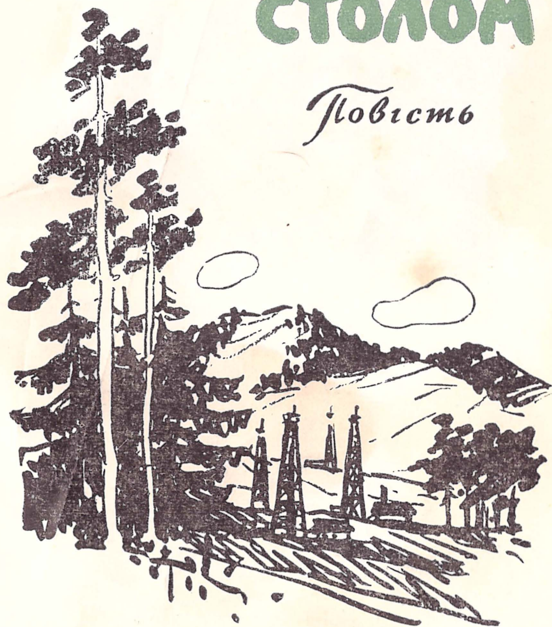
Іван Стариков

За чужим столом

Іван Стариков

За чужим столом

Повість

РАДЯНСЬКИЙ ПИСЬМЕННИК
КИЇВ — 1961

У 2
С 77

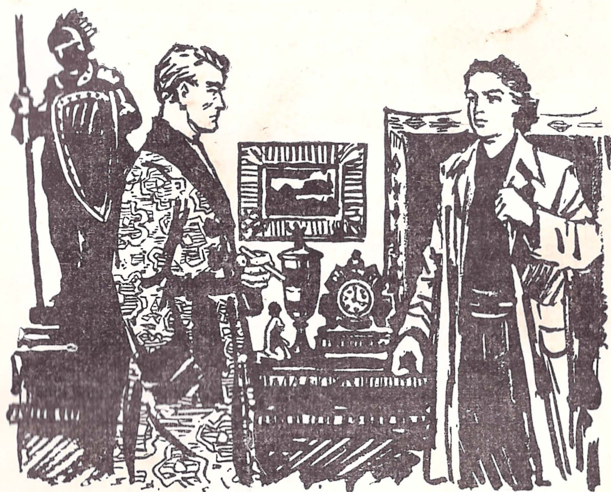
Центральний персонаж повісті «За чужим столом»—інженер Мацієвський. За фахом він спеціаліст-нафтовик, за переконанням — прихильник старого буржуазного ладу, за вдачею — егоїст і цинік. Його мрія— стати нафтовим підприємцем — провалилася в 1939 році, і він затаїв злобу на Радянську владу і на людей нового суспільства.

Мацієвський всіх ненавидить, але не показує ненависті і злоби, бо боїться, тремтить за власну шкуру.

Та ось з'являється з шпигунським завданням колишній львівський поліцай Щупак, який у 1942 році розправився з пораненим комуністом партизаном Яворським. Яворський потрапив до рук Щупака, а потім в гестапо з вини Мацієвського. Щупак прибув до останнього, щоб той допоміг зібрати секретні дані про нові поклади, розвідку і видобуток нафти на Прикарпатті.

Робітники святкують перемогу — пішла велика нафта, а Мацієвський тремтить в очікуванні розплати за злочин, адже Щупака заарештовано.

Квітують серця Олени Рудик і Ярослава Костуся, бореться за сповнення своїх крилатих надій невтомний Любомир Доценко, освітлює своїм ясним серцем навколо себе життя Софія Бойчук, а таким, як Мацієвський, нема місця у нашім житті.

I

Машина вперто видиралась все вище в гори. На крутих підйомах двигун натужно гудів і захлинався. Весь час здавалось, що машина розлючена і ось-ось стане дибки. Раптом шлях провалювався. Передок «победы» з розгону врізався в баюру, брудні бризки густо всівали вітрове скло перед шофером. Машина вискакувала на покладені поперек дороги тонкі соснові колоди, підстрибувала і деренчала капотом.

І знову машина лізла й лізла на крутий схил...

Мацієвський сонним поглядом блукав по туманній далині. Його гнітила ця сіра мряка. Було таке відчуття, що негода ніколи не скінчиться, що не посвітлішає і не проясниться навколо нього. І чим нижче до землі припадала непроглядна каламуть хмар, тим тоскніше і важче робилось йому на душі...

Настав квітень, а погода зовсім не весняна: з гір у долину рвались холодні карпатські вітри; над містом нафтовиків клубочились темні, розвихрені хмари, і на землю сипав дрібний дощ; на вузьких вулицях робітничих передмість, поміж розкиданими промисловими будівлями і нафтовими вежами, в низинах і на гірських плаях холола грязюка; на розбитих, розквашених шляхах морщились і брижились під поривами вітру брудні калюжі.

У цьому підгірському краю весна завжди похмурніша і холодніша від осені, наче природа помилково перенесла весняне сяйво і тепло на кінець року і зробила осінь великим бабиним літом. Так було майже кожного року. Та цей квітень особливо невдалий: мокрий, похмурий, нудний.

Поглядаючи у бокове віконце, Мацієвський слухав говіркого геолога Любомира Доценка, який сидів поруч у брезентовому плащі, без шапки і часто на вибоїнах боляче штовхав ліктем у бік. Інколи думки молодого супутника були цікавими, інколи Мацієвський у душі не погоджувався з ними, але завжди заздрив веселій вдачі цього енергійного юнака. Доценко все бачить якось радісно, події сприймає легко. Не легковажно, а доброзичливо, з легким серцем. І зда-

валось, усім на світі він захоплюється. От саме цією жвавістю і подобався йому Любомир Доценко. Біля нього ставало трохи світліше й тепліше, наче біля вогнища.

— Торпедування старих свердловин — нова і важлива для наших промислів справа... Як не кажіть, а нікому не завадить кілька зайвих тонн нафти,— продовжував Доценко.— Але для творчих геологів, для науковців цього замало... Це — поточна робота. Ми мусимо шукати, думати, мріяти, здогадуватися і знову шукати. Нам належиться відкрити нові потужні поклади нафти!

— Де ж це їх взяти? — з насмішкою і неохоче обізвався Мацієвський.

— Як то де? Ось під оцією землею, по якій їдемо! Наше родовище не вичерпане. Я гадаю, що на великих глибинах для нас зберігається новий, непочатий горизонт.

— Гадати можна лише на картах...

— На геологічних, товаришу Мацієвський! А вони — це сама наука... В мене не лише здогадки. Дайте трохи часу, і я свою думку обгрунтую науково. Про це говорив ще до війни геолог Яворський. Шкода, що всі документи, зв'язані з його працею на оцих промислах, загубились. Та нічого, знайдуться...

— І ви, Доценко, хочете самотужки дійти до того, що передбачав Яворський?

— Чому — самотужки? Ні, думку Яворського поділяють всі наші кращі геологи... І у нас не тільки слова... Ви ж добре знаєте, що на першому промислі забурено дві глибокі свердловини. Скоро досягнемо проектної глибини — трьох тисяч метрів! Чуєте? Три тисячі!

Доценко замовк. Мацієвський глянув скоса на нього: мрійник! Очі заплющив, наче йому наснився райдужний сон, і губи щасливо посміхаються... Каже, всі кращі геологи поділяють думку про велику нафту... Смішно! Ніби Мацієвський не знає, що ідею про існування якогось нафтового горизонту на великих глибинах Доценко вичитав у Яворського. Але ж у Яворського про це було сказано у одній статті як припущення... Та і підтримує цю думку лише Олена Рудик... І трохи — головний геолог Присташко. Дивно, де це Любомир відкопав статтю Яворського? Мацієвський був певний, що від Яворського жодних слідів не лишилось. Невже вони єдине це припущення візьмуть за основу дальших розробок нафтопромислів? Неможливо! Неймовірно! Це вже риск!..

— Слухайте, Мацієвський! Залишили б ви свої креслення. Давайте разом пробиватися до великої нафти! — рвучко обернувся до нього Доценко.— От було б здорово, га?

— Де вже мені там до великої! Хоча б малу не втратити... Я тут понад двадцять років і знаю, що́ з себе уявляють ці гори і ця долина. Знаю, що́ вони варті... Лише балачки!

— Да-а, вас не розворушити... Не розумію, на біса ви сидите роками над тими кресленнями? Там і без вас обійшлося б. Невже вам не хочеться відчути творчої насолоди? Не тягне ближче до людей, до теплої нафти? Кажуть же, що ви були колись непоганим інженером... Промисли ці дуже добре знаєте...

— Говорять багато, особливо тепер... Занадто багато...

— Час такий. Хто ховається від справжньої роботи, той у всіх на виду. Всі його бачать...

— Це не про мене: я працюю.

— Що то за робота? Вічно в конторі. Ви й самі це добре розумієте. Від того нудьгуєте, і байдужість ваша від того... Ну, от ми і приїхали. Уявляю, як здригнеться старенька номер сорок три! Лишилось півгодини... Як гадаєте, Мацієвський, що вийде з нашого експерименту?

Мацієвський хотів сказати, що вийде з ладу свердловина, але стримався, промовчав і лише знизав плечима.

Та й Доценку, видно, не до його відповіді. Він відкрив дверцята і пірнув у дощ. Його постать майнула перед машиною і зникла за старою вежею з почорнілих від часу і нафти дощок. За ним пішов і шофер. Мацієвський лишився в машині один. Розправив плечі, дістав сигарети і закурив. Тепер, коли стих двигун, стало чути дрібний стукіт дощу по бляшаному кузову машини. Долинали невиразні людські голоси, і чувся далекий шум компресорної. Дивно, що звуки не зливались, не заважали один одному, не змішувались вкупу, а сприймались кожний окремо.

На такій височині, аж під хмарами, в таку сльоту тут вирує життя! Працюють машини, гойдаються верстати-качалки, з темних глибин іде нафта, рветься на поверхню газ... Глибоко під землею опущена величезна торпеда, яка за кілька хвилин вибухне, зруйнує породу, і здригнеться гора, розбурхана могутньою людською волею. І біля цього всього метушаться люди, щось роблять, чекають, хвилюються. І все заради

нафти! Заради неї людина терпить і мряку, і холод... Тут і душу можна застудити!..

Колись і він, Мацієвський, отак вболівав біля нафти... І ночами вона ввижалась йому. Бували такі хвилини, що він відчував себе невеликим Рокфеллером... Та минула молодість, а з нею минулось багато дечого.

Тепер прийшли сюди нові молоді люди і взяли все до своїх рук. Мацієвському лишили стілець біля креслярського столу. І хоча вони кличуть його кудись, кличуть іти слідом за ними, але йому не хочеться йти ззаду. Невелика приємність дивитися на чужі потилиці або старатися попадати в ногу з іншими... Йому самому хочеться йти, по своїй волі, без поводирів... Він не сліпець, а здорова людина, яка має свій розум, свою гордість, свої пристрасті. Він хоче зберегти свою самостійність у житті... Маленьке місце випало йому у кабінеті інженера-креслярa, але там йому затишно, він там почуває себе ні від кого не залежним. А це найголовніше для нього...

Перед машиною виросли дві постаті у мокрих плащах.

Відкрились передні двері, і з'явилась мокра, розкуйовджена голова Доценка.

— Ви ще тут, Мацієвський? — здивовано запитав геолог.

— Покурити лишився. Ще є час.

На передньому сидінні Доценко розклав папери і почав їх зосереджено розглядати. Потім обернувся до того, з ким прийшов:

— Ти точно розрахував час, Ярославе? Коли б не підвела нас твоя вибухівка...

— Не один раз перевіряв. Мусить бути все гаразд.

Крізь забризкане скло Мацієвському було видно юнака з великими очима і орлиним носом.

— За твоїми даними, перший механізм почне діяти через десять хвилин. Другий — на дві години пізніше... Нам не можна помилитися, розумієш? — Доценко знову оглянувся на Ярослава.

— Це я знаю. Вибух буде.

— Вперше на наших промислах практикується таке торпедування. На забій старої свердловини — такий заряд! Триста п'ятдесят кілограмів вибухівки! Це — страшна сила!

Спочатку Мацієвський не хотів втручатися в розмову. Але чим далі слухав, тим ясніше відчував їх сумніви і неспокій. І кортіло посилити їхні тривоги. Хай глибше задумаються, можливо, відмовляться від свого наміру. Хоча тепер вже занадто пізно... Уявляє їх розгубленість, коли вони зрозуміють приреченість своєї затії...

— Слухайте, Доценко! Ви ж зруйнуєте свердловину. Такий заряд зрушить товстий шар породи,— не стримався Мацієвський,— і викличе обвал... Засипле, закупорить нафтовий горизонт, зруйнує колону, і тоді можете ставити над своєю «бабусею» хрест... Ні, ви вже нічого з нею не вдієте.

Стурбоване обличчя Доценка повернулося до Мацієвського. Та раптом в молодих очах блиснув задерикуватий вогник, і Мацієвський зрозумів, що геолог не відступить від свого рішення.

— І я ж це саме казав,— почувся голос з-за машини.— Великий риск...

— Так ми свідомо пішли на цей риск. Але ж геологічна карта свердловини сорок три показує, що на забої потужний шар твердих гранітних порід. Геолог Яворський ще до війни доводив, що на цих глибинах залягають надзвичайно тверді граніти. А це якраз і добре. Вибух зруйнує невеликий об'єм, і не на пилюку, а на крупний гравій. Крізь нього нафта вільно проходитиме до забою, що нам і потрібно...

— Останні хвилини! — перебив Ярослав. — Я побіжу до операторів.

Мацієвський бачив, як його постать швидко сховалась у мряці. Заклопотаний Доценко сів у машину і застиг у чеканні, часто поглядаючи на годинник. Таким зосередженим і тихим Мацієвський ще не бачив Доценка і мимоволі сам почав пройматися напруженим чеканням. Що вийде з цього? І взагалі, як їм, таким хлопчакам, довіряють свердловини? Невже в нафтопромисловому управлінні вірять, що Доценко не помиляється? Колись не так було... Без хазяїна жодної дошки не знімеш на вежі, не те щоб ставити під загрозу всю свердловину!..

І для чого тільки згадав Доценко Яворського? Скільки років минуло, а забути його не можуть... Посилаються на нього... Ой, не на добро згадане це ім'я...

— Погано,— пробурмотів Доценко, перериваючи роздуми Мацієвського.— Перший механізм не діє... Немає вибуху...— Він говорив швидко і тихо, наче боявся, що не почує вибуху.— Невже Костусь помилився?

— Помилитися кожний може...

— Ні, ні, Ярослав дуже тямущий хлопець. Він

такі складні питання розв'язував, що не кожному інженерові під силу... Дивно! Нічого не чути.

Хвилини минали. Одна за одною, одна за одною, повільно, але без упину... десять, двадцять, тридцять... Година. І тиша нічим не порушується. Здавалось, увесь промисел завмер у чеканні.

Доценко неспокійно совається на сидінні, раз у раз протирає скло, нетерпляче вдивляється у той бік, де знаходиться свердловина.

Скільки зараз людей прислухаються: чи не загуркоче під землею... І всі думають, чекають, хвилюються... Ще б пак! Коли вдасться одержати приріст дебіту — це перспектива відродження багатьох потухаючих свердловин.

Доценко обертається, чекаючи, що скаже на це Мацієвський. А що тут казати? Може, заряд так і не вибухне, а лишиться в забої. Свердловину експлуатувати не можна буде. Її закриють і втратять назавжди. Ось і все. Але цього ж не скажеш йому...

Знову біля машини з'являється Костусь.

— Що? Що? Ярослав, невже нічого не буде?

— Буде... Пізніше, але вибухне обов'язково...

— Твої механізми не діють.

— Діють. Можливо, на них впливає збільшення тиснення. Адже глибина яка, подумай: півтори тисячі метрів!

— Справді, це цілком імовірно. Я не подумав про це...

Костусь знову зник.

Мацієвський мовчки спостерігав за Доценком. Звідки вони беруться, отакі запальні, рішучі, сміливі? На протязі останніх років він їх зустрічав

чимало. Самі не можуть всидіти на місці і іншим не дають спокою. До всього втручаються, скрізь вони прагнуть зробити щось особливе, героїчне... А яка може бути героїка під оцим кислим небом, на оцій розквашеній землі, у дощ, холод, вітер?

Чи їм цікаво, щоб лише вибухнуло? Аби тільки гук пішов?

Минула ще година. Тихо і сумно... Мацієвський відчуває, що ось-ось задрімає. І він намагається перебороти дрімоту. Що подумають про нього, якщо засне? Люди хвилюються, мокнуть під дощем, а він спить...

— Даремні чекання,—позіхаючи, говорить він.

Доценко не витримав і вийшов з машини.

— Ви підете?

— Куди?

— До робітників. Вони в такому напруженні... Адже вирішується доля свердловини! Одне добре слово підтримає їх.

Мацієвський відкрив дверцята, виставив ногу у жовтому блискучому туфлі. Війнуло холодом. Дощові краплі бризнули в машину. Глянув на густу, вимішену багнюку, в якій можна загрузнути по коліна, і йому стало ще холодніше, непривітніше. Уявив, як пірнуть у це болото його туфлі, і знову втягнув ногу в машину.

— Ні, не піду, вже не маю часу. Я поїду звідси — роботи багато. Пришліть шофера... Запевняю, що з вашого експерименту нічого не вийде.

І причинив дверцята.

Доценко махнув рукою і пішов. Образився? Хай собі ображається. Мине час — забудеться...

За хвилину з'явився шофер.

— Відвезіть мене в управління,— сказав йому Мацієвський, зручніше вмощуючись на сидінні.

Справді, що йому тут робити? Чекати вибуху, якого, можливо, ніколи не буде? А як і буде, то що від того Мацієвському? Аби тільки місити грязюку, заглядати у карту геологічного розрізу свердловини, перевіряти вибухову систему якогось Костуся, говорити комусь добрі слова? І взагалі він дурницю зробив, що погодився поїхати з теплого кабінету на промисел. Що Доценко хоче від нього? Невже він гадає, що Мацієвський стане його прихильником у шуканні великої нафти? Чи, можливо, хоче зробити з нього послідовника Яворського? Сміх! Смішні люди і — сліпі. Нічого не знають, нічого не бачать... Але це й добре...

Мчить машина.

Все далі від холоду, все ближче до тепла. Ось уже й місто.

Раптом машина різко зупинилась. Мацієвського відкинуло назад.

— Що таке?

Шофер обернувся. Мацієвський побачив невелике худорляве обличчя, гострий ніс, трикутник підборіддя.

— Геолога Рудик підвеземо? Он вона іде...

— Рудик? Аякже! Обов'язково!

Мацієвський рвучко відкриває дверцята і, оглянувшись, бачить недалеко жіночу постать у плащі. Справді, вона!

— Товаришко Рудик!

Підвела голову, відкинула каптур плаща, придивляючись до машини.

— Сідайте, підвеземо. Ви до управління?

— Так. А ви звідки?

— На сорок третю їздили. Там Доценко і якийсь Костусь торпедують свердловину. Заклали вибухівки триста п'ятдесят кілограмів...

— Значить, це сьогодні? Чому ж вони мені не сказали? Ну, що в них?

— Вибуху не сталось. Не діє система цього... як його, Костуся...

— Стійте! Зупиніть машину!

Машина різко зупинилась погойдуючись.

— Що з вами, Олено?

— Як що? Я негайно йду туди, до них... Я ж тільки що чула глухий гул, ніби десь далеко прогримів грім. Тепер я знаю, це вибухнула торпеда!

— Та вони справляться і самі. Почекайте, Олено!

— Ні, ні!..

Вона вийшла з машини і швидко пішла назад.

— Тоді їдьте машиною... Мені вона вже не потрібна...

Маціевський пішов до управління пішки. Йшов неквапливо, обережно, вибираючи місця, де менше було грязюки, щоб не забруднити туфлі.

Почало вечоріти. На вулицях і на вежах спалахували золоті вогні.

А дощ все йшов і йшов.

II

В кабінеті, де працював Маціевський, по цілих днях стояли вечірні сутінки. Було тепло, тихо і дрімотно. Лише за товстою мурованою стіною час від часу чулося стрекотіння арифмометра,

та десь на нижньому поверсі раз у раз лунали дзвінки телефону.

У високій кахляній печі з тихим сичанням горів газ. Коли вітер навально наскакував на будинок, полум'я спалахувало, ставало густим і рудим, металось, схлипувало, а потім, вигинаючись, немов хижак перед стрибком, з гулом шугало у димохід.

Мацієвський сидів у глибокому кріслі, схиливши на плече велику лисіючу голову і примруживши очі. Почував він себе досить кепсько: хворобливо-сонливим і втомленим. Наче на похмілля. Правда, він вчора ввечері бачився з Потоцькою, але випили вони лише єдину пляшку червоного вина... Ні, це щось інше... Чи не захворів він? Ще б цього йому додати!.. Ранком нічого подібного не відчував... З постелі він підвівся легко і навіть весело. До блиску виголив обличчя, щедро побризкав одеколоном і старанно втер у м'яку шкіру крем. Посвіжішав, побадьорішав. А тепер знов лице таке, наче спросоння. Воно здавалось постарілим, щоки немов обвисли, важчали мішки під очима. Звідкілясь набралось до біса зморщок... Пересихали великі злинялі губи.

Він довго сидів, роздумуючи над своїм відчуттям, над своєю зовнішністю. Потім ці роздуми почали розвіюватися. У свідомості був такий же присмерк, як у кабінеті.

Аж коли у кишені жилетки задзвонив годинник, Мацієвський підвів голову, через силу відкрив важкі повіки і оглянув кімнату. Біля вікна стояв креслярський стіл. На похилій дошці приколений великий аркуш паперу з недокінченим кресленням. Цю роботу давно можна було б

скінчити — вона проста і невелика за обсягом, та Мацієвський не звик себе силувати, не любив поспішати. Нічого в світі не трапиться, коли він виконає її на півгодини пізніше. Для чого над міру старатися? Кар'єри не зробив, та він і не думає про неї. Правда, головний геолог нафтопромислового управління Присташко просив виготовити креслення швидше, бо йому потрібно виступати на нараді геологів та передовиків виробництва. Але ж день великий, ще встигне.

З насолодою потягнувся, розвів руки і пружно кілька разів змахнув ними назад, випинаючи м'ясисті груди. Позіхнув, подивився на жовті модельні туфлі, піднімаючи пальцями ніг носки. Потім присів, підвівся, присів, знов підвівся, розминаючи м'язи. Вийняв з жилетки старовинний золотий годинник на платиновому ланцюжку. Йшла дванадцята. Закурив сигарету, підійшов до вікна.

Дрібний дощ сірою завісою обгортав будинки, сади, нафтові вежі. На стовпі біля вікна, погойдуючись, блимала невимкнута електрична лампочка, з неї капали рожеві сльози. Мацієвський дивився крізь заплакану шибку на мокру землю, на мокрі дахи і дерева, як дивляться у безвість.

І на мить він уявив собі, як десь там, у мряці, на узгір'ях і в кам'янистих долинах, під відкритим небом і в холодних лісах працюють люди. Мокрі, брудні, змерзлі... І, мабуть, клянуть усе на світі... І хтось з них, з тих незнайомих людей, порається зараз біля свердловин під назвами «Прима», «Б-19», «Мері», які колись трохи не стали його власністю. Не зумів він тоді скористатися нагодою, і підприємець Яцимірський ви-

хопив у нього здобич просто з рук. Ну, та воно, здається, на краще. Яцимірського й духу немає, а він, Мацієвський, живий і здоровий. Йому зараз затишно і безтурботно... Цікаво, де ж тепер той всемогутній Яцимірський?..

Однак, креслення треба кінчати. А то управлінці й так кривляться: Мацієвський чиновник, Мацієвський не кидає своїх старопольських буржуазних звичок, Мацієвський байдужа людина, далека від сучасного життя... Вже й слухати обридло.

Взяв рейсшину, рейсфедер і почав повільно виводити лінію за лінією. Неживим, застиглим поглядом дивився на креслення і нічого в ньому не знаходив нового, жодної оригінальної думки. Присташко намагається довести, що заводнення старих нафтоносних площ дасть додаткову нафту. Він хоче заводнити цілий район під старою назвою «Каліфорнія», в якому міститься майже увесь перший промисел. Ач, з чотирьох боків у чотирі свердловини накачувати воду. Вона з великим тиском піде по продуктивному горизонту і вичискуватиме нафту і газ до центральних свердловин. Це, мовляв, дасть можливість підвищити видобуток.

Припустимо, що приплив нафти дійсно збільшиться. Але ж палиця на два кінці. Чим інтенсивніше піде нафта, тим скоріше настане загибель горизонту. Вода заповнить весь район, і тоді всі свердловини зупиняться. Каліфорнія перетвориться у пустелю...

Поговорити з Присташком, висловити свої міркування і свої побоювання? Попередити? А що це дасть? До біса! Хай роблять, що хочуть!

Висловишся, а вони тобі консерватизм приклеять!

І Мацієвський продовжував креслити. В нього було таке відчуття, наче бачив, як маленький, зморшкуватий Присташко терпить поразку в своїх намаганнях. Мацієвський відчув у собі якусь велику силу, що піднесла його над Присташком, і зараз цей старичок був перед ним ще меншим, ще більш безсилим. І йому було приємно відчувати свою силу.

Кілька років тому, коли тільки почав працювати у цьому нафтопромисловому управлінні, Мацієвський проявляв себе досить активно. Навіть відзначали його за ініціативність. Відтоді і закріпилась за ним слава доброго інженера. Він тоді запропонував і сам здійснив кілька проектів щодо відбудови промислового господарства, особливо нафтових проводів від свердловин до збірників. Систему проводів він дійсно знав добре. Ніхто й тепер краще нього не зможе орієнтуватися в переплутаній павутині безлічі трубопроводів.

Про нього тоді заговорили, вказували, що польська інженерна інтелігенція, чесна і віддана народові, зрозуміла своє історичне місце в новому житті і стала щиро співробітничати з Радянською владою. І завжди показували на нього, Мацієвського. Сміх та й годі!..

Хіба він прагнув слави? Особисто йому не потрібні були ні схвальні відгуки, ні прихильність радянських спеціалістів, ні оживлення за його допомогою нафтових промислів.

Тоді такі часи йшли, що він шукав собі місця, аби притулитися якось до життя. Він побоював-

ся оглянутися назад, бо там багато в нього було такого, що не до смаку новому ладові, боявся подивитися вперед, бо нічого для себе не чекав доброго.

Але поступово, переконавшись, що його ніхто не чіпає за минуле (а прийдешнє не хвилювало його), він замкнувся в собі. Лише інколи роздуми і мрії освітлювали його похмуру душу, і він на короткий час оживав.

Він виробив у собі звичку працювати повільно, байдуже: беріг для чогось особливого свої духовні і фізичні сили. Це особливе прийде, обов'язково настане, бо, зрештою, не може його приспана духовна енергія не проявитися. Прийде його час!..

Він повернувся до дійсності лише тоді, коли хтось постукав у двері. Не розгинаючись, Мацієвський вичікувально подивився: хто це? На порозі у мокрому брезентовому плащі стояла Олена Рудик.

— О! Панно Гелено? — здивовано підвів широкі і трохи сивуваті брови Мацієвський.— Прошу, прошу!..

Він завжди радий цій дівчині, говорить з нею напівжартома, відверто милуючись її вродливим обличчям. Ось і зараз поспішно відклав лінійку і, не зводячи з Олени пильного погляду, швидко підійшов, допоміг зняти плащ, провів до крісла.

Яка вона! Свіжі, як малина в ранковій росі, губи, усміхнені, сірі, з ясною голубизною очі...

— Владиславе Казіміровичу, чому ви завжди так здивовано на мене дивитесь? — засміялася

Олена. В її сміху Мацієвський вгадав приховане задоволення.— Я ж не привид... Перешкодила вам працювати?

— Я дуже радий вашій несподіваній появі. І це завжди. А робота не втече. Її на наш вік вистачить, ще й для інших трохи залишиться... Який добрий геній привів вас до мене?

— Здогадайтеся!

— Це неможливо так само, як дізнатися, які закохані боги створили вас.

— Не знаєте? Прислав мене до вас... Присташко! — Олена голосно засміялась. — Нарада сьогодні, і він попросив зайти до вас за кресленням.— Вона встала і подивилась на аркуш паперу.— Але я виджу, що воно не готове!

Очі Мацієвського ожили: в кімнаті посвітлішало, прояснiло в душі з приходом Олени. І сам він, огрядний і завжди вайлуватий, пожвавішав, випрямився.

— І дуже добре, що не скінчив: панночка Гелена довше побуде біля мене.

— Ваші жарти можна сприйняти за насмішку. Можливо, це вам приємно? Але чи буде приємно, коли спізнитесь з кресленням і Присташко розкритикує вас на зборах?

— Хай критикує. Я ж на збори не ходжу...

— І даремно... Знаєте, у нас на промислі новина! І цікава...

— Певно, якась свердловина почала на відро більше нафти давати?

— Ні!

— Ну, тоді взяли нові, підвищені зобов'язання...

— І знову — ні!

— Ага, розумію! Когось зняли з роботи, а когось поставили..

— Ваші жарти недоречні, — сердито сказала Олена.

Він бачив, як задрижали її дугасті брови і чоло нахмурилось.

— У нас в управлінні новий парторг! — повідомила вона.

— О, дійсно новина! Що ж то він за один? — і, щоб догодити Олені, удав з себе зацікавленого.— З вищою освітою, спеціаліст? Ділова людина? Зараз такі потрібні.

— І не він, а вона. Ви б глянули на неї! Не якась там тендітна панночка, а справжня жінка! Розумна, уважна і сувора... Сама вона тутешня, але довгий час працювала в Баку.

— Хто ж вона?

— Не скажу! Це вам покарання за недоречний гумор. Хай покортить! — Олена засміялась.— Та ви її ще побачите... А як вона не любить недисциплінованих і насмішників! Страх!

— Певно, якийсь сухар. Не люблю я таких комісарш!

— Видно, недарма говорять про вас, що ви нічого і нікого не любите,— промовила Олена, примруживши очі, в яких блиснув задерикуватий вогник.

Мацієвський уважно глянув на Олену: чи серйозно вона говорить, чи жартує? Це хороша ознака: вона почуває себе з ним невимушено, як з приятелем!

— От ви — дійсно насмішниця! Як підкололи! Але помиляються ті, хто такої думки про мене. Я люблю,— перейшовши знову на жартівливий

тон, продовжував Мацієвський.— Я люблю вас, панно Гелено... Люблю свій тихий будиночок, свій халат і... каву ранками...

— Тільки щільніше закривайте кватирку, а то... вивітриться затишок!

Мацієвського неприємно вкололи ці слова Олени, але він спокійно і навіть поблажливо вислухав їх. Таке бувало і раніше, хоч і дуже рідко, та він зовні не звертав уваги на колючі слова. Він прощав їй сміливість, і в цьому знаходив собі розраду, бо відчував себе старшим за неї, досвідченішим, мудрішим у житті. Він прощав їй усе, щоб вона тільки тішилась біля нього. Олена не звичайна дівчина, а втілення його мрій. А можливо — вигадки?..

Дивлячись зараз на неї, він захоплено думав: «Ось в чому моє новаторство! Інші від жінок чекають лагідності, рабської покірливості. І в батька був такий принцип. А для мене це не підходить. Коли з двох один байдужий, то другий повинен бути вогнем, кипінням, бурею. Олена, очевидно, клубок нервів, вона красива, як дика природа, хоч і проста, наче дитяча загадка.

Яке в неї лице! Смагляве і в той же час ясне. Лише густі вії кидають тіні. Коли вії опускаються — тіні півколом лягають під очима, а піднімаються — їх мереживо тріпотить під високими, гордо вигнутими бровами. А головне — дуже мінливі очі. Вони сяють завжди. Вони не затухають, бо Олена ніколи не буває байдужою. І з кожною зміною настрою вони сяють по-новому, особливо. То стають темними, наче криниця в тіні, то сяюче-тріпотливими, наче в них світяться краплини живої води. І ніколи не можна

вгадати, яким вогником за мить блиснуть ці чарівні очі.

Колись він щиро був переконаний, що в Олени неврастенія, і тому вона завжди збуджена. Але згодом зрозумів: у неї невгамовний характер, який нікому не дасть спокою. Інколи він просто дивувався: як жінка може бути такою? Адже вона схвильована не своїми особистими інтересами, не своїми сердечними справами, дівочими таємницями, а зовсім іншим. Її хвилює все те, що роблять люди там, де холодно, мокро і брудно і де їй зовсім не місце!

— Ви скоро закінчите креслення, чи отак і будемо розглядати один одного?

— А, креслення, креслення...— стрепенувся Мацієвський і підійшов до похилої дошки.

Йому хотілось зробити приємне Олені, і він почав роботу. Швидко, енергійно, уважно слідкуючи за собою, за рухами, за позою, за словами. Йому подобалось отаке напруження, витончене напруження перед жінкою.

— Знаєте, Владиславе Казіміровичу, ви вмієте швидко і красиво працювати,— оцінила Олена його старання.

Для нього її слова були нагородою. Та радість швидко минула, бо Олена додала:

— Якби ви завжди отак швидко все робили...

— Заради чого сьогодні поспішати?

— Та хоча б заради того, щоб я мала ще час до наради пообідати. Бачите, я практично підходжу до справи.

— То я вже поспішаю...

III

Як тільки Олена Рудик вийшла з кабінету, Мацієвського огорнула журба. Він прагнув стати необхідним для цієї дівчини, викликати в неї інтерес до себе і пробудити в ній все те чарівне, що він малював у своїй уяві. На його погляд, вона занадто захоплюється виробничими і громадськими справами. Він не розумів цього її потягу і вважав таке виховання жінки хибним. Мацієвський гадав, що ті, хто так виховав дівчину, відняли в неї все особисте, засмітили їй ті таємні глибини серця, в яких бере початок джерело кохання.

В цю хвилину йому хотілося йти поруч з смуглочолою красунею. Він уявив собі, як іде, серйозний, елегантний, і легко, майже не торкаючись пальцями, підтримує Олену за лікоть. Вона сміється у відповідь на його спокійні, стримані дотепи, а він поглядає на зустрічаючих з погордою, і всі, хто їх бачить, заздрять йому, дивуються чарівній вроді дівчини, обертаються і проводжають їх обох захопленими поглядами.

Аж тут Мацієвському спало на думку: чого він нудиться в цьому похмурому кабінеті, в цій могильній тиші? Вискочити з тісного і тоскного світу на широкий простір і піти разом з Оленою, Любомиром і Присташком!

Мацієвський швидко піднімає телефонну трубку і набирає номер Присташка. Він вже докоряв собі, що надумав дзвонити, і хотів покласти трубку, коли почувся далекий і ласкавий голос:

— Присташко вас слухає... З ким маю говорити?

— Це вас турбує Мацієвський...

— О, о! Дуже приємно!.. Радий вас завжди вислухати...

— Бачте, товаришу Присташко... Я хотів...— Мацієвському не було чого сказати головному геологу, і він гарячково шукав у своєму мозку щось доцільне, ділове. Нарешті, згадав про експеримент Доценка на сорок третій.— Іване Андрійовичу! Мене сильно турбує експеримент геолога Доценка... Що вийшло з торпедування свердловини надпотужними торпедами?

— Знаєте, Владиславе Казіміровичу... Доценка спіткала невдача...

— Що, не сталося вибуху?

— Гірше. Вибух стався... Але свердловина не дала нафти...

— Чому? Здається, він зробив усі розрахунки...

— Зараз і сидимо над цією загадкою природи...

— А чи є тут загадка?

— Що ви хочете цим сказати?

— Те, що справа значно простіша, ніж вона здається на перший погляд... На якій глибині вибухнула торпеда?

— Тисяча п'ятсот сорок метрів...

— Я так і здогадувався... Вважайте, що свердловини сорок третьої в нашому управлінні немає. Вибух стався на цілих двадцять метрів вище забою...

— Значить, забій завалено?..

— Так...

— Чому ж ви раніше не сказали?

— В мене ніхто не питав. До того ж я лише

сьогодні згадав, що ми її бурили на тисячу п'ятсот шістдесят... Адже це було ще до війни...

— Ах, шкода...

— І взагалі, вся група свердловин навколо сорок третьої потребує не вибухівки, а...

Мацієвський схаменувся і прикусив собі язика. Ні, ні, не слід говорити про це... Хоча це лише здогадка, але вона надто переконлива... Не треба галасувати про це! Можливо, ще пригодиться це його відкриття.

— Що ви хотіли сказати? Я вас не чую, Владиславе Казіміровичу!.. Алло! Алло!..

Та Мацієвський обережно поклав трубку. Він зосереджувався на своїй здогадці і ясно бачив шлях до активізації цілої групи свердловин...

Задзвонив телефон. Певно, Присташко. Так і є.

— Нас щось перервало... Я не чув, що ви сказали... Значить, не вибухівка потрібна, а що?

— Я ще й сам не знаю... Можливі всілякі припущення. Тут детально слід розмислити, щоб не повторювати помилок молодих геологів...

Мацієвський вже бачив себе в кабінеті Минчака, бачив, як той поздоровляє його з чудовою знахідкою... Його призначають інженером на перший промисел... А потім і директором промислу... Через кілька років він зміг би стати головним інженером нафтопромислового управління...

Але все це було лише його примхою. На одну мить у нього загорілось у душі — зробити щось важливе і корисне, стати таким, як Доценко, Рудик та Присташко, піти з ними в далеку путь, шукаючи великої нафти. На одну мить майнуло в думках — зробити кар'єру, добитися влади,

слави і пошани. Майнуло і зникло. Ось вже одинадцять років, що пройшли після війни, у нього не було сталих поривів, бажань, устремлінь. Все щось виникало і щезало, не лишаючи сліду. Він міг тільки на хвилину вирватися з свого дрімотного стану, з своєї байдужості. Ніколи і нічого він не зробить для того, щоб змінити своє життя. Хіба вже щось трапиться надзвичайне, що виведе його із звичної колії.

Пройшли хвилини, і він знову дивувався своєму вчинкові, несподіваному пориву. Він дивувався своїм роздумам і не розумів, чому вони з'явилися. Хіба йому так уже погано при такому образі життя? Так боляче дивитися на все, що навколо нього? Так нестерпно хочеться бурхливої діяльності? Правда, і раніше з ним траплялися подібні пориви до чогось надзвичайного. Але ніколи він не знаходив їм переконливого пояснення. Можливо, це його природна діловитість проявляла себе час від часу, можливо, це просто його гонористість, що шукала собі вдоволення, а можливо, він хотів трохи покрасуватися перед Оленою?

І знову Олена! Невже він з-за неї буде і надалі впадати у розпач і робити безглузді вчинки? Який дурень шкодує, що не може зняти з неба зірку? Коли вже щось надзвичайно далеко — чи варто вкладати працю і енергію, втрачати багатства своєї душі заради оманливого сяйва? Ні, він ще не зовсім з'їхав з глузду.

В цьому житті найголовніше — витримка, спокій, розсудливість.

Та життя все частіше і безцеремонніше непокоїло його, і він інколи втрачав рівновагу і

метушився. Увагу його привертали всілякі дива на зразок Олени, немов його оточили чаклуни. Як дитина, він простягає руки до красивої іграшки, всім своїм єством поривається до незвичайних примар. Але все незвичайне і привабливе втікало від нього тим далі, чим ближче він намагався підійти. І відчував самотність свою, самолюбство страждало, ображений гонор викликав озлоблення, яке він ховав у собі, залишаючись зовні спокійним, чемним і люб'язним. І для чого все це йому? Невже і справді він не може перебороти свою слабість — слабість потягу до гарненької дівчини? Спокійніше, Мацієвський, спокійніше!

Хвилювання вщухало, він знову ставав самим собою—замкненим, непроникним, байдужим. Ні, його таки дійсно важко вибити із звичної колії.

А Олена — що ж! Зараз Мацієвський сильно тягнувся до неї. У нього було приємне почуття, коли вона знаходилась поруч нього. З цим почуттям він ставав молодшим. Та хіба це дивно? Така красуня з домовини підніме. А чи не покохав він її? Е, ні! Це Мацієвський знав напевно. Розумів, що вони надто різні люди, надто чужі духовно. Так, просто йому подобається оця гуцулочка, і він би хотів зійтися з нею так само близько, як з Янею Потоцькою.

Закохуватися він здатний лише на хвилину. Та й то у таких, які можуть порівнятися духовним багатством з ним. А Олена — убога проти нього. В неї все прямолінійне, відкрите, ніякої гри, хитрощів, ніяких таємниць, що приваблюють уяву чоловіків. В неї немає принадного жі-

ночого лукавства. Тобто, в неї немає саме того, для чого створена жінка і що їй дає владу над чоловіками. Красива і тільки. Та ще молода...

Як він не намагався остудити свою душу, йому все ж таки весь час хотілося, щоб Олена була біля нього, щоб кохала його. Інколи він ставив собі запитання: а що він дасть за її кохання? Чи відірве від серця шматок для неї? І відганяв від себе такі думки, бо вони зовсім ні до чого. Коли він мріє про неї, хіба не досить їй цього? І взагалі пусте заняття, а можливо, і неблагородне — підраховувати вигоди і втрати у відношеннях між жінкою і чоловіком. Якщо вони зійшлися для кохання, то тут і всі розрахунки. І він повинен бути задоволеним, і вона. Зустрілись, віддали один одному свою ніжність — і на тому квити. В цьому він не вбачав нічого ненормального, тим більше — непристойного. Дівчина йому подобається і, природно, він прагне до неї і хоче її кохання.

Він не мав наміру виховувати її на свій смак. Олена лише почала відкривати світ. Її все цікавить. Навіть нафта. В ній все приглушене практицизмом, властивим лише чоловікам. Він прагнув хоч трохи, хоч на мить підняти перед її очима завісу і показати незнане для неї життя, де веселощі, розваги, вино, де людина тільки для себе створює свій особистий світ кохання, хай короткий, хай ілюзорний, проте незвичайний, захоплюючий. Показати і здивувати її, збентежити її душу.

Мацієвський вірив у те, що коли дівчина покуштує того життя, яке він хоче їй відкрити, вона стане такою, якою він прагне її бачити, вона

не зможе і не схоче розлучитися з тим, що дасть їй він, Мацієвський.

Ясна річ, він розумів, що досягти цього не легко.

Олені все це — незнане, а значить, поки що чуже, і вона в цьому зараз не має потреби. Він розуміє ясно також і те, що все це потрібно насамперед для нього самого, для задоволення його самолюбства, його особистих бажань. Він був переконаний, що людина повинна сама прикрашати свою долю. Прикрашати. Це було найголовнішим в житті Мацієвського.

Раптом йому спало на думку: чому він не пішов разом з Оленою на обід? Чому не здогадався запропонувати їй свої послуги? І як це могло бути просто! Ах, панночка Гелена хоче їсти? Будь ласка, мила моя! Я проведу вас. Тим більше, що я сам страшенно хочу їсти. За щастя вважатиму посидіти з вами за одним столиком. Ми замовимо чудовий обід.

Сидячи поруч з нею, можна було б поговорити, натякнути на те, що вона полонила його серце, що він часто і багато думає про неї... Намацати б ту щілину в її серці, через яку можна пробратися туди.

Головне — частіше бувати біля неї, підкорити собі її увагу. Постійно, методично, вперто поїти її своїми думками, почуттями, переконаннями. Лише при цій умові можна здобути успіх. Час уже, нарешті, серйозно зайнятися Оленою...

Ач, як розпалив себе,— посміхнувся Мацієвський. Ну, ну, дій! Тільки не будь таким необережним і запальним, як колись. Рівновагу і солідність — на озброєння!..

Мацієвськимй вирішив іти обідати в чайну і почав швидко збиратися. Одягнув сірий прогумований плащ і зелений капелюх, взяв шкіряний, вже не новий портфель і вийшов. Мацієвський не любив бувати у чайній, бо меню тут йому здавалось стандартним і примітивним, а страви — розбовтаними і перепрілими. Не любив, коли з кухні тягне підгорілою цибулею і маслом, ненавидів «липучки» для мух, що висять над столами. Але ходив, тому що додому далеко і там не завжди знаходилось щось гаряче

Мацієвський примушував себе їсти серед багатьох незнайомих людей: викликала огиду зосередженість, з якою вони поїдали обіди. Він гадав, що це в них жадоба бути ситими, набити свої шлунки борщем та картоплею. В цьому все їх життя, презирливо думав він. Вони і працюють лише заради цього.

А інколи вечорами він приходив сюди з задоволенням. Запрошував з собою стару знайому Яну Потоцьку, замовляв вино, цукерки і танго. Просиджував до півночі, потім проводив Яну і згадував молоді літа.

Тепер він ішов у чайну ще й з цікавістю: якою там буває Олена, як вона себе поводить? Невже і вона така, як всі? Жадоба ситості? Примітивізм? І Мацієвський не сумнівався, що саме так воно і є.

Що це? Він знову задоволено посміхається? Ні, ні, не треба! Адже Мацієвський ніколи не був пристрасним мрійником і романтиком. Йому слід навіть на самоті бути непроникним, холодно-спокійним, щоб жодна зморшка не виказувала його думок, настрою, прагнень.

IV

Чайна містилася у невеликому одноповерховому будинку, що стояв на розі центральних вулиць. В ній було два зали, майже завжди порожні. Людно тут ставало тільки в обідній час та ще увечері, коли грав невеличкий оркестр і сходились літні обивателі та любителі випити.

Мацієвський пройшов у другий, чистіший зал, оглянув відвідувачів і відразу побачив Олену. Вона сиділа за столиком з якоюсь незнайомою йому жінкою і їла... борщ. Мацієвський посміхнувся і сів недалеко за вільний столик.

Чекаючи офіціантку, він розглядав присутніх. Напроти нього сиділо чотири робітники. Він дивився на них і відчував, як щось тверде підкочується до горла. Не лише кожний рух робітників, а й їхні пози, їхній вигляд викликали в Мацієвського неприємне відчуття.

Він хотів не дивитися на них і — не міг. Перед кожним з цих чотирьох стояла тарілка з супом. Вони їли мовчки, але кожний по-своєму, по-особливому. Мацієвський подумав, що по тому, як вони їдять, можна здогадатися про їх характери. І коли він зробив для себе це відкриття, почав ще уважніше слідкувати за ними.

Крайнім справа сидів юнак років двадцяти п'яти з продовгуватим обличчям, горбатим носом і великими темними очима. Однією рукою він підтримував тарілку, а в другій була ложка. В його величезній долоні ложка здавалась надто маленькою. Це якось підкреслювало незграбність юнака. Ложка швидко мелькала між тарілкою і ротом. Складалося враження, що йому дуже ні-

коли, а суп надто гарячий. Він, обпікаючись, поспішає, поривається скоріше впоратися з їжею і вийти геть.

Великі руки і лице були смаглявими й блискучими від поту. Це — Костусь, якого він бачив тоді на горі біля сорок третьої свердловини. Гаряча, нетерпляча натура, певно, з невеликим талантом та з велетенською впертістю. Цей, коли повірить, що можна зняти з неба зірку — фанатично буде дертися в небеса.

Мацієвський знав чимало подібних. Це просто хлоп, якому кажуть, що він все на землі і все може. Він вірить у свою всемогутність.

В першу хвилину Мацієвський відчув до нього майже ненависть, ніби вбачав у ньому особистого ворога.

Другий, низько нагнувши голову над тарілкою, сердито пережовував хліб. Довгу, як у гусака, шию витягав і, коли ковтав, заплющував очі. Цей робитиме все, що йому скажуть. І не робитиме, а відбуватиме повинність, хоч і зробить усе як слід. Але до чого ж недоладна фігура! Гусак та й годі. Працює, мабуть, десь біля свердловини.

Боком до Мацієвського сиділа літня людина з пишними вусами, з сивим волоссям і сірими бровами над маленькими задумливими очима. Цього робітника він знає — це майстер механічної майстерні Маланяк. Він їсть повільно, старанно пережовує страву. Видно, він всім виглядом показує, що знає ціну хлібові і собі, цінує свою гідність. Старого гарту, відмітив Мацієвський. Цей Маланяк, мабуть, і в тридцять років був таким. І працює так само і дивиться на все однаково за

старою звичкою. Видно, любить поїсти, хоч ніби не виявляє пристрасті до цього. Невисокий, кремезний, він спокійно підносить ложку. Інколи кидає погляд на товаришів по столу, і тоді в його очах світиться по-батьківському сувора любов і м'який докір.

Разючою протилежністю був його сусід—повний рудий робітник. Він голосно і смачно плямкав, забувши про все на світі, крім їжі. Здавалося, що хай зараз на нього падає стеля, він не випустить ложки з рук. Опуклі сірі очі викотились, і в них нічого не було, крім масного блиску, а брови чомусь плаксиво витягнулись навкіс догори і майже зійшлися над переніссям.

Він, певне, ніколи нічого і нікому не дасть, а взяти — візьме, що тільки можна. Любить їжу до забуття і перетворив її в культ. Він може, як хробак, точити харч, жувати без кінця і не буде ситим. Цікаво, чи відчуває він смак їжі? Ні, такі не знають, що таке смачне і що ні.

Всі четверо зайняті обідом, як справою, за яку потрібно нести відповідальність. Та найбільше враження на Мацієвського зробив отой горбоносий юнак з великими очима.

Мацієвський глянув у бік Олени. Вона, певно, відчула на собі погляд, підняла очі, на мить зашарілася, кивнула йому і повернулась до сусідки, щось тихо їй говорячи.

Цей погляд, ця сором'ливість багато сказали Мацієвському. Він зрадів, відкривши в Олені щось таке, що робило її не схожою на інших. Подали бульйон. Мацієвський відклав набік ложку і виделку, що принесла офіціантка, дістав з портфеля згорток. З льняної серветки вийняв свої

срібні ложку і виделку, що їх завжди носив з собою.

Випадково глянувши на Олену, він побачив, що вона зиркнула на його стіл і її очі розширились, щоки поповнішали, обличчя стало вилицюватим. Олена пирснула, в очах забігали вогники сміху.

Маціївський не зрозумів, що саме трапилось, що вона побачила смішного. Він ображено відвернувся і почав повільно їсти. Настрій зіпсувався, апетит пропав.

Тим часом робітники, з'ївши першу страву, завели розмову. І, звичайно, про свою роботу, про нафтові промисли. Той, що мав гусячу шию, махнув ложкою і сказав голосно:

— Що варта ваша балаканина? Коли б не довелося всім нам звідси тікати.

Вусатий повернувся в його бік, уважно подивився, немов вивчаючи. Сірі брови його підскочили, вуса настовбурчились:

— А це ж чому, прошу вас? — спитав він.

— Та тому... В цій долині все менше нафти. Висмоктали.

— То легко так мовити... — знову говорить Маланяк. — А що ви, Бучко, прошу вас, зробили, щоб нафти було більше?

— Е, про це в нас щодня питають. Та ропи все менше.

Рудий, витерши губи паперовою серветкою, байдуже буркнув:

— Нафти не буде — щось інше знайдеться...

Бучко знову заговорив, витягаючи шию:

— Ніхто не знає, скільки тієї ропи тамка є. Та, можливо, що є, коли йде потроху... А як

більше дістати — хай вчені скажуть, — він кивнув на Олену, потім на Мацієвського.

Юнак з великими очима і довгим лицем уважно подивився на Мацієвського, немов зважуючи, чи це дійсно вчений. У темних очах з'явилось здивування і недовір'я.

— Овва, ропа, тая, мов сльози...— почулося зі сторони.

Мацієвський побачив, що за третім столиком сидів самотній чоловік. Похмурий, чорний, незграбний, він говорив, ні на кого не дивлячись. На його обличчі був такий вираз, як у примхливого хворого.

Всі обернулись до нього і мовчки чекали, що той скаже далі.

Та він замовк і почав їсти. Аж за хвилину підвів голову, оглянув робітників, Олену з її приятелькою і, нарешті, подивився на Мацієвського. Заговорив тихо, наче повідомляв сумну таємницю:

— Ось у мене є свердловина... Б-19... Колись вона давала по двадцять тонн. А зараз дві... Зате води викачуємо з неї десять тонн.

— Бо запаскудили свердловину, — сердито сказав вусатий.— А вона ще дасть добре. Не вмієте ходити біля неї, прошу вас. Вона вередлива, та свердловина. То вже я знаю. А нафту вона дасть...

— Сказали...—знову почувся сумний голос.— А хто це доведе? Хто?

Настала хвилина тиші. В голосі цього похмурого нафтовика чувся докір. І саме в цю мить задзвенів дівочий голос:

— Я доведу, товаришу Рихлик! Доведу вам,

що Б-19 дасть двадцять тонн. Звичайно, коли всі ви допоможете...

Всі обернулись на голос. Це говорила Олена. Ніхто не приховував здивування, а де в кого навіть з'явилась скептична посмішка. Почувши Оленин голос, Мацієвський відхилився на спинку стільця, відклав ложку і зацікавлено дивився в її лице: воно було чудове.

Ось вона яка! Скільки в ній вогню! І, можливо, саме в цьому ще одна риса її краси? Чи це тимчасовий запал юної душі? Але як вона впевнено дивиться на робітників, які працюють безпосередньо на промислах, дехто з них по десятку-два років.

— Хіба мало свердловин, які вважались мертвими, ми повернули до життя? — палко говорила Олена. — А Б-19 — не мертва. Вона захворіла... Вилікуємо, якщо по-справжньому візьмемось!

Тепер, коли минуло кілька хвилин після втручання Олени в розмову нафтовиків, Мацієвський думав, що вона згарячу пообіцяла відновити дебіт свердловини, а коли справді візьметься за це, неодмінно потрапить в смішне становище. А шкода...

Так, шкода. Ач яка вона гарненька! А провалиться — засміють її...

А що коли допомогти їм? Взятися і розробити метод відновлення примхливої свердловини Б-19. І взагалі старих свердловин у цьому районі. Розповісти Олені про свою знахідку, взяти її у співавтори. Це тепер у моді: колективна творчість! Або й зовсім віддати їй своє відкриття. О, вона була б радою!..

Як добре, як мудро він поступив, що не сказав отому Присташку про свою здогадку! Вони скористалися б його відкриттям і забули б про нього, автора сміливого і простого проекту. І жодної користі не було б Мацієвському. Дуже добре, що не втяв дурниці. Тепер хоч Олена — як принада, її кохання — як винагорода за його винахід. Хо, за такі преміальні він готовий займатися раціоналізацією та винахідництвом! Чи ж не заманливо?!

Вона дала обіцянку Рихлику перед лицем кількох робітників. Тепер вона докладатиме всіх зусиль, увесь свій хист використає, щоб додержати свого слова. Вона буде метатися по промислу, буде стрімголов кидатися від інженерів до геологів і навпаки, ворушитиме геологічні документи, ковтатиме пилюку з пожовклих справ експлуатації свердловини і... нічого не знаходитиме. Тоді, знеславлена, принижена, розгублена і безсила, вона погодиться на все. Мацієвський буде стежити за нею, вичикає влучний момент і кинеться їй на допомогу. Він врятує її. О, як вона схопиться тоді за його руку.

А можливо, не чекати її поразки, а ось зараз, по обіді, покликати її до себе і запропонувати їй розробити удвох проект повернення до життя свердловини Б-19 взамін за кохання?

Ні, ні! Тільки не це! Вона горда, ця дівчина. З запалом відкине його пропозицію. Та ще й зневажить його, осоромить, авторитет може підірвати йому. Треба чекати, доки вона сама не впаде у відчай. Тоді заради своєї слави вона піде на все. Так.

І чекати небезпечно, роздумував Мацієвський.

Його проект надто простий. Можливо, хтось додумається з них. А втім, навряд...

А тут ще й жаль взагалі віддавати до їх рук цю свердловину. Ох, як жаль! Рідна вона...

Він уявив свердловину Б-19. І в куточку свідомості виникла згадка: це ж була найкраща свердловина з тих, що він мріяв придбати. Не треба, щоб вони займались нею, викачували з неї запаси. Нафта повинна лишитися там, в темних глибинах землі, і чекати свого господаря... Хай не лізуть до Б-19!..

— Ви, товаришко Рудик, поспішаєте обіцяти людям, — тихо сказав Мацієвський, надаючи особливого змісту своїм словам.— Треба вивчити свердловину, проаналізувати всю її історію. Нарешті, слід пам'ятати, що нафтоносний пісковик експлуатується сто років. Та як експлуатується! Безжально! Не поспішайте.

— А це вже справа геологів і передових робітників,— різко перебила його Олена.

На мить він побачив чужу роздратовану дівчину і навіть перелякався. Стало ніяково, що дівча обірвало його, і сумно разом з тим, що вона така далека від нього. У неї гонор, але безрозсудний, гарячковий. Це приведе її до біди. Ну, хай трохи обпечеться! Не такою зарозумілою буде.

Не один рік працює Мацієвський у нафтопромисловому управлінні, досить розуміється в справі відродження старих свердловин. Тут інженери і геологи з досвідом нічого не могли вдіяти. Рідко це їм вдавалося, частіше вони безсило розводили руками. А вона з таким викликом каже: доведу! Мацієвський усе зробить, щоб вона не могла здійснити свою обіцянку.

Він їй не відкриє своєї таємниці. Не відкриє!

Робітник, що сидів один за столом, підсовуючи до себе котлету і морщачи носа, пробурмотів:

— Нинька всьо скаче вперед. Та слизько... падають всі. Тільки й слави, що скачуть.

Олена почервоніла. Очі в неї стали колючими. Гордо підняла голову.

— Ну, то ми ще побачимо! — сказала вона різко і вийшла з залу.

— Еге, дівчина з перцем,—промовив вусатий.

А довголиций юнак задоволено посміхнувся:

— Має рацію! От ви, Рихлик, попали, як муха в окріп!

«Ну, накоїла!» — думав Маціевський, дивлячись на двері, в які вийшла Олена. Зараз він, як ніколи раніше, відчув, які вони різні і далекі люди. Що ж, вона ще надто молода. Мине час — остигне, розм'якне, заспокоїться. Життя штовхне пару разів під боки, вилетить з неї гарячковість і необачність, і вона стане просто гарненькою жінкою.

Маціевський закінчив обід і вийшов з чайної. Мимоволі думав про Олену, про її постійний неспокій.

Все-таки дивно! Звідки це в неї? І чому він, Маціевський, не такий? А можливо, і він колись був отаким?

В пам'яті промайнуло все його життя. Це були не спогади, а якісь уривки думок і картин, ніби він дивився на сторонню людину і роздумував над її долею.

V

Владислав Мацієвський напередодні другої світової війни успішно закінчив гірничу академію в Кракові. Вже тоді він був витриманим, урівноваженим юнаком, якого нічим не можна було здивувати, а тим більше захопити і схвилювати. Йому все давалося легко, і в його характері з'явилася гордовита самовпевненість. На життя він дивився холодно і зарозуміло.

Ці якості в Мацієвському високо цінували професори і пророкували йому чудове майбутнє. Але він здивував усіх, вирішивши поїхати працювати на Прикарпаття.

Мацієвський знайшов собі місце інженера на нафтопереробному заводі «Галіція» в Дрогобичі і відразу завоював прихильність і повагу дрогобицьких обивателів та інтелігентів. Добре вихований, розумний, холодний до всього, він здавався на голову вищим від повітового панства. Тримався він, як справжній аристократ, до чого прагнули і чого ніколи не змогли добитися місцеві чиновники.

Швидко йому в Дрогобичі стало нудно і тоскно. Одержавши звістку про смерть батька, негайно залишив місто.

Мацієвський розумів, що у нього немає палкої пристрасті до виробничої практики. Ще в гімназії він мріяв про життя цілком спокійне, без особливих обов'язків, які, як гадав, сковують душу і тримають людину в залежності від інших.

Приїхавши до Львова, молодий Мацієвський поховав батька і деякий час жив бездумно і тихо, немов справді був приголомшений важкою

втратою. Він все робив, щоб переконати в цьому знайомих, та в душі лишався байдужим.

Задумуючись, Мацієвський з жахом переконувався, що він не жаліє за батьком. Одного разу він подумав: чи це не жорстокість його душі? І тут же поспішив заспокоїти себе, що це всього-на-всього правильне, тверезе розуміння життя. Зробивши такий висновок, він заспокоївся.

Почалось життя, яке він омріяв ще з юнацьких років: він розважав себе, як міг. Під приводом того, що хоче заглушити горе, викликане смертю батька, байдикував, відвідував забави, ресторани, проводив час з вродливими, лукавими і улесливими молодими жінками.

Мацієвський звикся з таким становищем, проте в глибині душі ще мріяв, що ось-ось знайде своє покликання і стане в пригоді людям. Але самотність і байдужість все глибше засмоктували його, а коли зрозумів, що може бути викинутим з життєвої колії, як невиграшний лотерейний білет, і ні для людей, ні для себе не стане корисним, було вже пізно: в нього пропав інтерес до будь-якої діяльності.

Але він був не тупою людиною. Бездіяльність обридла, не задовольняли його душу одноманітні розваги. Пересилюючи свої звички, він почав стримувати себе. І, нарешті, зрозумів, що все те, до чого він прагнув останнім часом і чим заповнював своє життя,— не може принести йому радості, що треба чимсь зайнятися. Мацієвський гадав, що він покликаний до чогось високого.

Почав шукати собі діла. Та нічого не траплялось такого, що захопило б його. Все було не до душі.

Нарешті, він вирішив стати нафтовим підприємцем. Це заняття, роздумував він, не дуже турботливе і не буде тягарем. Люди будуть працювати на нього, а він поведе гру за своє збагачення.

Маючи добрі природні здібності, батькові гроші, Мацієвський швидко підготував себе до нової діяльності.

Здоровий глузд підказував йому, що треба змінити місце мешкання, залишити Львів, оселитися ближче до нафтопромислів і почати жити по-новому.

Зробити це було нелегко. Не хотілося турбувати себе різними клопотами, зв'язаними з господарством, переїздами, пошуками. Але він знав цю рису своєї натури і тому примушував себе поступово, розсудливо проводити свій намір в життя.

Спочатку він розпродав усе те, що було нажите цілим родом — від розкішного будинку і господарських речей до фамільних цінностей. Проте, успадкувавши від батька потяг до розкоші і домашнього затишку, він лишив собі трохи дорогоцінних, рідкісних і красивих речей. Він мріяв про свій власний тихий куток, малював у своїй уяві, як обставить своє житло, як буде милуватись гим, що оточуватиме його.

Мацієвський залишив Львів і влаштувався інженером до підприємця у невеликому нафтовому місті. Купив собі в мальовничому місці маленький, але гарний і зручний особнячок, обставив його старовинними меблями і прикрасив на свій смак. Потекло тихе, спокійне життя, хоч і не таке красиве, як він мріяв.

По Підкарпаттю пронеслась війна. Вона вибила Мацієвського з колії. Злий і переляканий, він знову з'явився у Львові. Розвіялися його мрії, став ще більш байдужим і замкненим. Та згодом повернувся в місто нафти і примирився з життям. Минали роки, і він все глибше осідав у старі меблі і звичаї, вростав, як грибок, у тишу особняка.

Це його не турбувало. Навпаки, він гадав, що все йде звичайно і правильно, що він добився хоч деякого задоволення свого прихованого у глибині душі бажання. Ще в дитинстві, коли йому було років десять, він любив вилізти на горище батьківського будинку, забитися у темний куток, де висіло чудернацьким і таємничим плетивом павутиння, і годинами спостерігати його до остраху лиховісне мереживо, прислухатися до мертвої тиші. Здавалось, що все це перебуває незмінним тисячі років і буде таким ще тисячі літ, що сюди не сягають ні час, ні життя, ні воля, ні розум людини.

По ночах йому снилася припилена бахрома сірого павутиння.

Коли підріс, у нього почала викликати огиду убогість. Він здригався, його всього пересмикувало, коли він бачив смітники, всілякий брухт. Він ненавидів злидні і старців. Коли зустрічав десь на вулиці обірванців, людей виснажених, брудних, у лахмітті, переходив на другий бік, відвертався або швидко проходив повз них, затамовуючи подих: повітря йому здавалося зараженим.

В академії Мацієвського вважали за людину філософського розуму, за витончену натуру.

Терпіли його бундючність, вибачали його зарозумілість.

Відтоді минуло більше двох десятиліть. Багато чого змінилось у світі. Змінився і сам Мацієвський.

І давні знайомі, яких зустрічалось все менше і менше, не могли зрозуміти, що сталося з цією обдарованою і розумною людиною.

Жив Мацієвський у нафтовому містечку, працював креслярем у відділі раціоналізації і винахідництва, звик до своєї напівсплячої роботи. Його ніщо не хвилювало, він думав тільки про себе.

Одягався трохи старомодно, але чисто і був завжди напрочуд витриманим і елегантним, як казали про нього знайомі. Все, що робив Мацієвський, було таким, як він сам: акуратним і байдужим.

Рівно о шостій, коли над містом заспівували гудки, він відкладав рейсшину, олівці, циркулі, знімав з рук шовкові нарукавники, кидав байдужий погляд на недокінчені креслення і залишав кабінет. По дорозі додому він купував собі щось на вечерю, болгарські сигарети, кілька хвилин простоював біля вітрини міської газети. Мацієвський звик аналізувати факти; вичитував у газеті замітку, вишукував знайоме прізвище, пригадував людину, порівнював свої думки про ту людину і написане про неї в газеті, загадково посміхався, бо його думки не сходилися з тими, що були висловлені в замітці.

Потім приходив у свій старий будиночок, приймав ванну, одягав свій улюблений халат, що лишився від батька, зручно вмощувався на дивані.

Пив каву, курив сигарети, переглядав старі, давно знайомі польські журнали.

Невже це він, Мацієвський? — часом промайне думка. Така багатюща душа і таке бідне життя! Бідне! Чому ж бідне? Ні, не бідне його життя, воно просто відмінне від життя людей, що тепер оточують його. Всі різні лише зовні, а внутрішньо однакові, а він — не схожий ні на кого. Він таким самим був би при всіх умовах, він духовно сильний, тільки не знайшов свого покликання і застиг у своєму розвиткові, як ліліпути застигають у рості. О, це Мацієвський знає напевне, він переконаний в цьому! Та це не назавжди, це скоро скінчиться...

VI

Дівчина з приймальної начальника управління подзвонила, що його, Мацієвського, викликає до себе товариш Минчак.

Виклик був несподіваний, і Мацієвський здивувався. Що тому начальнику потрібно від нього? За десять років, відколи Минчак прийшов в управління, Мацієвський лише раз побував у кабінеті начальника: для знайомства. З того часу кресляра ніхто не турбував і не цікавився ним, крім головного інженера Ливаницького та Присташка. Навіть інженера по раціоналізації він бачив не більше одного разу.

Це не на добре. Щось повинно трапитися. Мацієвський відчував, що його підстерігає неприємність. З неспокійним серцем входив він до кабінету Минчака.

— Товаришу Мацієвський, ви в курсі справи, якими проблемами зараз займається відділ? — зустрів його начальник.— Чи відомо вам, що запропонували робітники промислів у справі механізації і автоматизації видобутку?

Мацієвський не чекав, що саме про це питатимуть його, і тому не був підготовлений до відповіді.

— Я лише кресляр,— заговорив він здивовано.— Цим займається інженер по раціоналізації.

— Його зараз немає...— перебив Минчак, морщачи чоло.— Але ж і ви працюєте у відділі раціоналізації та винахідництва.

— Я ж лише кресляр,— вперто повторив Мацієвський, ніби не розумів, чого від нього хоче начальник управління.— Можу розповісти, чим займався, які креслення і за чиїм завданням виготовляв.

— Це нас не може задовольнити. Вам слід побувати на нафтових промислах, поцікавитися, в якому стані там, на місцях, раціоналізаторський рух. Чи немає тяганини, недооцінки цієї важливої справи.

Начальник управління говорив, що буде добре, коли Мацієвський на основі матеріалів перевірки напише доповідь про раціоналізаторство і винахідництво, про кращі пропозиції і їх ефективність, а потім виступить з нею перед робітниками.

Мацієвський дивився і слухав, що йому говорили. Певно, начальник помилився і вважає його кимось іншим. Зараз Мацієвський відкриє йому очі. Він, Мацієвський, не виробничник, не практик, а канцелярист, службовець.

Знизавши плечима, він і сказав про це начальнику.

— Я знаю,— заговорив начальник управління, знову невдоволено насупивши брови,— знаю добре, товаришу Мацієвський, Проте зайнятися цією справою вам необхідно. Ви надто пасивні, флегматичні. Треба більше діяти, робити щось корисного.

— Не розумію вас: я все роблю, що від мене хочуть.

— Але ж ви самі нічого, на жаль, не хочете. Я боюсь, що ви запліснявієте в своєму кабінеті. Засохнете, як рослина без води і сонця.

Мацієвського дратував повчальний тон, дратувало те, що начальник так грубо, без елементарної поваги говорить з ним.

— Хіба те, що я роблю — мертве, нікому не потрібне?

— Треба знати інтереси і мрії робітників. Коли ви зв'яжетесь тісніше з ними, ви не тільки будете креслення робити по готових ескізах, але й допомагатимете творити.

«Він як дитина»,— подумав Мацієвський. Невже гадає, що людину в такому віці можна перекроїти, переробити, втиснути в іншу форму? Значить, його помилка не в тому, що він не за адресою звернувся, а у тому, що хоче, щоб Мацієвський ходив у масній спецівці, щоб блукав поміж нафтових веж, щоб у нього під нігтями завжди було чорно від мазуту!.. Як у того довголицого Костуся, що обідав тоді у чайній і захоплено підтримав Олену!..

Мацієвський довго відмовлявся. Але начальник управління сказав, що це необхідно, що за-

раз такий час, коли всі повинні впритул підійти до виробництва, що всім слід брати участь у створенні матеріальних цінностей.

— Ну, що ж, я подумаю,— нарешті сказав Мацієвський.— Мені потрібний час на підготовку... адже я мало розуміюся на тому... Можу просто сміх викликати у людей.

— Думайте, але недовго. А сміятися ніхто не буде: ми всі вчимося.

«Так, тобі вчитися потрібно, та, на жаль, надто вже пізно»,— скривився Мацієвський, звертаючись в думках до начальника управління — людини стомленої, різкої і впертої. Дивлячись на худорляве обличчя з квадратним, сірим, неголеним підборіддям, на високе, порізане глибокими зморшками чоло, невеликі жовтуваті очі, прикриті почервонілими і припухлими повіками, на вузькі і опущені плечі, Мацієвський відчував, як всередині у нього закипає недоброзичливість, навіть ворожість до Минчака. Хто він такий, що сидить тут у високому і поважному кріслі? Та й сидить як — незграбно, наче відчуває, що не в свої сани сів!

І цей колишній чорнороб розпоряджається сотнею інженерів і геологів, і вони самі, і їх долі, їх знання, спокій, помисли залежать від його примх! Невже силою своєї влади Минчак може примусити всіх мислити так, як він хоче? Ні, Мацієвський не з тих. Йому байдуже, що про нього думає начальник. Мацієвський знає свої обов'язки і виконує їх, він робить рівно стільки, скільки потрібно, щоб виробити свій оклад. І знань для цього у нього цілком вистачає.

— Ваша правда, декому слід учитися, —

промовив Мацієвський. — Але себе я вважаю цілком підготовленим до креслярської справи.

— Ви так гадаєте?

Минчак говорив байдуже, не піднімаючи повік і перекладаючи на столі папери великими жилавими руками.

— Я певний, що коли в цьому кріслі сидів Яцимірський, шеф австрійської компанії, креслення, виготовлені мною, дуже високо цінувалися: ними просто милувались.

Мацієвський бачив, як здригнулись темні руки Минчака. Жовтуваті очі на мить блиснули і примружились. Ага, пройняло! Мацієвський тобі не зерстат-качалка. Він інженер, людина, яка має і думки, і серце, і прагнення, і власні інтереси. З ним слід рахуватися.

— Нам цього замало. Нам ніколи милуватися — ми повинні добувати нафту. І ви, товаришу Мацієвський, покликані допомагати робітникам. Ви не у мене на службі.

— У кого ж?

— У робітників. Ви їх помічник.

— Ніколи не думав.

— А у вас дуже старі погляди на все.

— Хто це може знати?

— Це видно.

Ого, он воно що! Минчак, виявляється, ще й у психології людській прагне розумітися. Треба колись і в його душі попорпатися: що воно таке?

Мацієвський стояв біля столу і від розгубленості не міг нічого сказати у відповідь. Він був стурбований цією розмовою. Невже ж видно, що Мацієвському не потрібні зараз ні промисли, ні раціоналізація, що він живе лише своїм особистим

життям і ні до чого іншого немає йому діла?

А що йому можуть заподіяти? Адже він законів не порушує, роботу виконує, ворожих актів не здійснює, до влади лояльний. Хіба що має критичний розум. Так це не забороняється. Ні, Мацієвський ні в чому не винен.

— Значить, домовились: завтра ви побуваєте на першому промислі. Доповісте, що там робиться.

— Гаразд, я побуваю там.

Мацієвський повернувся і попрямував до дверей. Але йому здавалося, що не все сказано у цій розмові. Чи він тут не заподіяв собі якої біди? Адже він ніколи не допускав найменшої відвертості з людьми. Всі думки він ховав у собі, якими б вони не були. Ніколи людям, які йому подобаються, про свої симпатії не говорив, як жодним поганим словом не обмовлявся на адресу людей, яких ненавидів. І всі події, що розгортались навколо нього, він оцінював по-своєму, мав свою певну думку, але про це ніхто ніколи не знав.

Чому він заговорив таким тоном сьогодні, та ще з Минчаком, якого зовсім не знає.

— Хвилинку, товаришу Мацієвський...

Ось воно!.. Так і знав — щось буде. Не могла так ця розмова скінчитися. Мацієвський зупинився і почув, як тривожно забилося серце. Обернувся: Минчак стояв за столом, стиснувши тонкі губи. Потім вони ледь відкрились.

— До речі, товаришу Мацієвський, я забув сказати вам, що тепер ви повинні взагалі більше часу проводити на промислах. Звикайте. Може,

доведеться перевести вас. У нас за штатом немає посади креслярa.

— Як немає? А стільки років була!..

— Не було такої посади. За рахунок промислів утримували ми кресляра.

— Це... звільнення?

— Ні. Ми хочемо від вас конкретної роботи на виробництві, серед робітників. Ви людина здібна і можете принести неабияку користь. Незважаючи на ваші переконання. Тим більше, що інженер по раціоналізації днями йде на пенсію.

Минчак уже сидів у кріслі. Тепер він сидів міцно, по-господарському. Очі закриті. Губи стулені. Права рука потягнулась до телефонної трубки.

Мацієвський вийшов.

Перше, про що подумав, це те, що він не дасть принизити себе, свою гідність. Хай залякують. Він не буде благати ласки. Вони не хочуть зважати на гордість? І до біса всіх!

VII

Увечері Мацієвський сидів удома, в своєму улюбленому кабінеті і обмірковував події дня. Він згадував розмову з Минчаком і нервував. Це було найважливішим з того, що відбулося в його житті за останні місяці. Для нього спокій — найдорожче. Він не поступився б ним навіть заради Олени. Про неї він думав лише тоді, коли вона поруч. В такі хвилини він справді відчував у собі гаряче почуття і тягнувся до неї всіма силами душі. Але зараз вона відійшла від

його думок і серця, була, як марево, навіяне снами.

Зараз в його уяві все заступили жовтуваті злі очі та великі темні руки Минчака. Ні, неспроста він викликав Мацієвського! Невже на цьому скінчиться його креслярська діяльність? Невже доведеться займатися раціоналізаторством? Нові обов'язки, нові турботи?..

Заради чого? І що це йому особисто дасть?

На душі було важко, неприємно. Принижувало те, що начальник з ним поводиться, як із школярем. Вчить! Навіщо? Жила собі людина тихо, спокійно, нікого не чіпала і нікому не заважала. Дідько заніс Мацієвського в це чорне місто!

Одягнувши просторий, з фіолетового атласу халат, розшитий кольоровим шовком, Мацієвський ліг на диван, оббитий шкірою. Щоб якось забути свою невдоволеність і службові неприємності, почав оглядати речі в кімнаті. Це було для нього найбільш приємним, коли не найулюбленішим заняттям, бо тут кожна річ, кожний предмет мовчазно свідчили про колишню розкіш, про витонченість смаків. В пам'яті пропливало бурхливе життя з пристрастями, веселощами, родовою ворожнечею.

Ось маленький, з червоного дерева столик біля дивана. На ньому чашка китайської порцеляни з теплою кавою, а поруч — кришталева попільничка, на якій тонко димить сигарета. Ці речі стояли в батьківському кабінеті як дорогоцінності, і до них роками ніхто не торкався, а лише дивились, захоплювались. Мацієвський пишався, що він практична людина — ці речі служать йому.

Він оглядав кімнату, і кожна річ викликала задоволення. Під стелею на трьох срібних ланцюжках висів блакитний, овальної форми абажур. По всій кімнаті розливалось м'яке голубувате світло. Ніде не було ні різких тіней, ні надто яскравих променів. У цих сутінках на стінах мерехтіли, як ікони в костьолі, картини в позолочених рамах на мисливські і воєнні сюжети. На великій етажерці стояли мовчазні і таємничі, як злитки чиїхось премудрих думок, товсті книги в чорних оправах. З напівтемного кутка до Мацієвського простягала обрубані руки Венера з білого мармуру.

Її насичена любов'ю і жагою постать благала ласки. Вона відверто, небаченою красою жіночого тіла, свідчила про свою пристрасть, вічну, як світ, і завжди юну...

Що значить перед цією одухотвореною красою Минчак і тривоги, зв'язані з ним, і дрібна суєта людей? Та й порівнювати не можна! Нічого немає спільного між його будиночком і кабінетом в управлінні. На службі Мацієвський проводить вісім годин, і там ніщо не чіпає його душі. Але тут все його, власне, рідне і дороге. Тут він мислить, плекає квіти своєї душі, які ростуть з його думок, прикрашують і збагачують його особисте життя. Тут він живе.

Там, за казенним столом, він — інженер, кресляр, тут він — Владислав Мацієвський, людина, у якої є мозок, серце, бажання, мрії, яка має смаки і вміє задовольняти ці смаки.

Ось його світ! Все, що лишилося йому в спадщину від великого казкового життя предків! Ну, що ж! Його будиночок, оцей його кабінет — це

частка колишньої розкоші роду Мацієвських. Він дихає повітрям батьків, живе їх життям. Він частка минулої величі...

Поступово збудження вщухало, нерви заспокоювалися.

В кімнаті стояв легкий аромат болгарського тютюну і духів «Шипр». Це якось підкреслювало свіжість і чистоту повітря, і Мацієвський з насолодою дихав на повні груди.

Через скляні двері балкона виднілось погасаюче весняне небо з першими мерехтливими зірками.

З вулиці долинав приглушений гамір. Здавалося, ніби місто дихало своїми могутніми грудьми. І незважаючи на це, було дуже виразно чути, як у сусідньому будинку скрипка ніжно і до зворушливості журно виводила якийсь вальс.

Мацієвський прислухався до музики з насолодою. Приємно було від свідомості, що він зумів все-таки прикрасити своє життя.

Зручно улігшись на дивані, Мацієвський взяв сотні разів перечитані старі польські ілюстровані журнали і почав переглядати. Найдовше його погляд зупинявся на знімках красунь у відкритих платтях. Зараз йому сподобалася чарівна брюнетка, колись відома кінозірка Целіна Варшавська. Вона була схожа на когось із знайомих. На кого саме?

І Владислав Мацієвський заглибився у роздуми і спогади...

У їдальні, яка одночасно служила і вітальнею, пролунав переливчастий, голосистий дзвінок: хтось дзвонив сміливо і весело, як старий знайомий, який добре знає і цей будинок, і дзвінок, і

господаря. Мацієвський здогадався, що прийшла його часта відвідувачка Яніна Потоцька.

Мацієвський вийшов у вітальню і поспішно відчинив двері. Він був зараз радий будь-кому. А Яні — особливо. Він стільки пережив, що розвіятися йому було цілком необхідно.

Він не помилився: перед ним стояла вона — Яніна. Він гостинно запросив її до кабінету, посадив у крісло, приніс каву, розкрив коробку з цигарками, які завжди курила Яна.

— Прошу, прошу, пані Яно, — частував він її.— Я дуже радий вашому приходу.

— Ви, пане Мацієвський, вірні собі! — вигукнула вона, показуючи ряд золотих зубів і відводячи з плечей на спину довге біляве волосся, що спадало легкими хвилями.

Їй було років сорок, та виглядала вона значно молодшою. Біла шкіра на її вилицюватому, з трохи запалими щоками обличчі була туго натягнута. Тоненькі підфарбовані брови піднімались високими дугами над круглими, різко окресленими блискучими очима. Потоцька завжди весела, любить поговорити про всілякі милі дрібниці. Вона могла торохтіти годинами. Це часто обридало Мацієвському, але сьогодні він хотів слухати її весь вечір.

Вона не могла сидіти спокійно. То відхилялась на спинку крісла і закидала ногу на ногу, пускаючи догори дим цигарки, то раптом нахилялась усім тілом вперед і, не зводячи погляду з Мацієвського, говорила і говорила, весь час посміхаючись. Вона могла посміхатись навіть і тоді, коли їй було зовсім невесело. Інколи вона схоплювалась і ходила дрібними кроками по кімнаті. Тон-

ка, гнучка, немов кішка, вона вміло викликала враження молодої і безтурботної, багатої і веселої панєнки, хоча Мацієвський добре знав, що вона, працюючи секретаркою в одній з установ міста, одержує невелику плату і живе не дуже розкішно.

Яна Потоцька вміє одягатися. На ній завжди акуратний і навіть трохи елегантний одяг, хоча це — лише плід її фантазії і рук, бо все було перекраяне, перешите, скомбіновано з ненового одягу.

Ще недавно вона була досить симпатичною молодою особою, і в її присутності Мацієвський почував себе таким же молодим, гордовитим і багатим, як у ті далекі роки, коли він жив у Львові і проїдав батьківський капітал.

І, немов здогадуючись про його думки, Яна раптом запитала, зупинившись напроти Мацієвського і закурюючи нову цигарку:

— Пан Мацієвський хотів би хоч на день опинитися у тому розкішному житті, що було двадцять років тому?

— Ні, пані Потоцька, ні...

— Чому?

— Все одно все відібрали б...— Мацієвський засміявся і додав:— Так спокійніше: ніякого зайвого клопоту...

— А в мене, знаєте, часто виникає бажання хоч на пару днів опинитися в тому житті і...— вона заплющила очі, затамувала подих, похитала головою, ніби насолоджуючись своїми спогадами,— і... пожити, пожити, захлинутися щастям...

Мацієвський швидко встав з дивана, вийшов

з квартири, лишивши Яну Потоцьку у повній розгубленості.

Він любив раптом здивувати своїх знайомих, втяти щось несподіване і приємне.

Він викликав стару жінку Ганну Савчук, яка наймала в його будиночку кімнату з кухнею на першому поверсі і служила Мацієвському за домогосподарку.

— Будьте ласкаві, пані Савчукова, сходіть до магазину. Ось вам гроші. Купіть дві пляшки червоного вина, кілька пляшок пива і щось закусити... І трохи цукерок або невеличкий торт. Краще торт...

Стара жінка підняла зморшкувате обличчя і запитала:

— У пана Мацієвського свято? В пана гості?

— Так, гості, пані Савчукова. В мене пані Потоцька...

І, побачивши, як у старої скривилось обличчя і як вона відвела руку від грошей, він поспішив додати:

— Вона самітна, пані Савчукова... У неї сьогодні день народження.

Потираючи руки і загадково посміхаючись, Мацієвський повернувся до Яни:

— Вибачайте, мила моя, що лишив вас одну: мені хочеться сьогодні зробити для вас щось приємне.

— Чим викликана ваша ласка?

— Тим, що ви сьогодні мені особливо подобаєтесь... У вас щось є таке, чого мені не вистачає: ви весела, доброзичлива... У вас сьогодні дуже красиві руки, а ваша зачіска хвилює мене так само, як і ваша витончена і гнучка фігура.

— Впізнаю, впізнаю колишнього пана Мацієвського! Тільки ви вмієте бути таким! О, мені вже зараз приємно, ніби я дійсно повертаюсь у минуле.

Мацієвський сів у крісло біля квадратного столу, що стояв посередині кабінету, вийняв чорну коробку, дістав сигару, і аромат «гавани» заповнив кімнату. Він сидів глибоко в кріслі, витягнувши ноги, і, приховуючи самовдоволення, намагався бути, як колись, незворушним, байдужим, трохи зарозумілим, і все разом повинно бути схожим на шляхетську поблажливість, щедрість і гордовитість.

Коли на столі з'явились пляшки з вином і пивом, а закуски були розкидані по тарілках, коли вино заіскрилось у келихах і задзвенів кришталь, Мацієвський сказав:

— За ваш день народження, пані Потоцька! За все добре!

— Який день народження? — здивувалась Потоцька, але вино випила.

— Сьогодні ви, згадуючи колишнє, ніби заново народились. Вам було дуже хороше. І цю мить нового народження вашого серця я вирішив відзначити, як свято.

— Це чудово! — захоплено говорила Яна.— Тільки ви можете зачарувати, дійсність перетворити в казку. Мені аж страшно трохи.

— Мила моя, оце тільки й нашого! — сказав Мацієвський.— Ми самі повинні творити собі казку.

Він підійшов до неї, взяв її тонкі пальці, поцілував, потім обняв гострі, завжди гордовито підняті плечі. Її голова відкинулась назад, очі

заіскрились, і довгі нафарбовані вії, немов віяла, впали на зморшки під очима.

Мацієвський торкнувся губами губ Яни Потоцької, і її гнучке тіло притулилося до нього в пристрасному пориві.

Мацієвський куточком свідомості весь час відзначав, що саме зараз він живе по-справжньому, що відчуває себе людиною. Він забув про все і думав лише про себе, про свій будинок, про те, що він може отак раптом зробити чудо для людини. Зараз тут було все його і все для нього одного. Тут його світ, і він у ньому єдиний володар.

VIII

Знесиленим і розбитим почував себе Мацієвський на роботі. Він сидів за письмовим столом і тремтячою рукою гладив себе по повних грудях, міцно притискав долоню до тіла проти серця. Старієш, Владку, старієш... Де твоя сила, де твоя невтомність?

А все ж таки славний вечір був! Так весело йому рідко буває. Втішив себе! От тільки Потоцька під кінець просто обридла. Він давно знає, що вона надокучлива, але зустрічався з нею тому, що більше не мав з ким.

В роті пересихає. Цигарки стали огидні, він не відчуває їх смаку. Чогось хочеться, а чого саме — не знає. Зараз би прийняти холодну ванну і — в постіль. Та не можна: робота підпирає. Нанесли якихось папірців, ескізів для креслення. І все — терміново, всюди резолюції: начальник управління — Минчак, головний інженер—Лива-

ницький, головний геолог — Присташко. Скільки їх! І всім швидше, всім краще. А чорти б вас забрали!

І нікому немає діла до твого відчуття, до твого настрою, бажання. Задзвонив телефон. Мацієвський, мотнувши головою, невдоволено взяв трубку.

— Мацієвський слухає.

— До товариша Минчака,— почувся голос секретарки.

— Що там таке трапилось?

— Нарада. Терміново.

Біда за бідою. Ще цього не вистачало сьогодні. Тут паперів купа, креслень. Треба йти на промисел... А тут ще нарада! Чого це вони взялися за нього?

В кабінеті начальника вже зібрались усі працівники управління.

Мацієвський присів на стілець біля самих дверей і почав розглядати присутніх. Жодної людини, яку б він поважав! Усі вискочки, всі роблять вигляд, що вирішують важливі проблеми. Матка боска, як все це йому осточортіло! Невже вони гадають, що він, Мацієвський, колись буде отаким?

Минчак, стоячи за столом, говорить, що промисли понизили видобуток нафти, що під загрозою план квітня, а всенародне свято — Першотравень — не за горами. Особливо слід звернути увагу на старий фонд свердловин. Повинна бути нафта.

От-от! Спробуйте своїм ентузіазмом видобути нафту, спробуйте! Йому, Мацієвському, все одно. Він хоче лише одного: щоб йому дали спокій, щоб

не чіпали, не смикали за душу. Він буде креслити все, що йому скажуть, тільки б не вплутували у раціоналізаторство, у гарячкову боротьбу, не змушували діставати з темних і таємничих глибин землі те, чого він не хоче віддати.

Так і знав: почне доводити, що треба поговорити з нафтовиками, порадитись з ними, знайти шляхи для збільшення дебіту старого фонду свердловин, що слід активізувати творчу думку новаторів, раціоналізаторів, націлити їх на вирішення головного завдання.

Все це повторюється з дня на день, воно всім відоме. Але яке удавання! Слухають з такою увагою, ніби вперше чують! Від цього можна просто задихнутися.

— Коли ми спиратимемося на творчу енергію мас, ми зможемо воскресити мертві свердловини. Ми можемо і повинні зробити це чудо...— Минчак говорив пристрасно, запально.— Вам, інженерам і геологам, слід пам'ятати, що наш святий обов'язок — допомогти робітникові розвинути зародок його творчої думки, уяснити її цінність, оформити, надихнути нею життя промислів. Спільними зусиллями ми здійснимо велику державну справу. У нас будуть фонтани нафти і газу!..

«Поетична, трохи сентиментальна демагогія,— думав Мацієвський.— А слухають, вірять. Вони вірять в це! Наївність дитячих душ! У всіх зосереджені обличчя, всі щось нотують до блокнотів! Що?»

Мацієвський слухав дуже неуважно. До свідомості доходили окремі фрази, уривки думок. Гідравлічний розрив пластів... заводнення... гарячі

ванни... чистка забоїв... деемульсація нафти... багатостовбурне і горизонтальне буріння... піднасув...

— Ми ведемо боротьбу за розробку і освоєння нашого піднасуву. У нас мало ще доказів, а в деяких не вистачає переконливості. Поки ми доведемо свою правоту і главк прийме рішення про експлуатаційне буріння на піднасув, нам слід усю увагу приділити старим експлуатаційним площам.

Минчак на хвилину замовк, потім коротко запитав:

— Сподіваюсь, що всі усвідомлюють, яка велика відповідальність лежить на кожному з нас?

Якась жінка гаряче підтримала його:

— А для цього потрібно одне: закрити кабінети в управлінні і всіх інженерів та геологів направити на промисли, в бригади, в ланки.

Мацієвський, почувши твердий, різкий, трохи сердитий жіночий голос, здивовано підняв голову: в кутку під розлогою тінистою олеандрою сиділа жінка в темному, строгого покрою костюмі. Чорне волосся рівно зачесане назад, де скручена у вузол блискуча коса.

— Правильно я кажу, товариші?

Мацієвський сидів далеко від неї і не міг побачити її обличчя, але по голосу, по тону здогадувався, що воно суворе.

— Я цілком згідна! — пролунав дзвінкий голос Олени Рудик.— Згідна!.

Олена тут? Як він не побачив її раніше? Вона сиділа за шафою з мінералами і пляшками нафти, і її не було видно. Тепер вона встала, вийшла трохи наперед.

Щось ворухнулося в Мацієвського в серці. Яка вона чарівна! І як її прикрашує збудження!

Він милувався нею, відчував, як оживає і наповнюється теплом його стомлена і спустошена за один вечір душа.

— Я вважаю, що кожний інженер і геолог повинен взяти на себе конкретне зобов'язання,— дзвенів її голос.

В її очах мерехтіли вогники, а тонкі рожеві ніздрі розширились, тремтіли від сильного внутрішнього напруження. Мацієвський бачив, як усі повернулись до Олени, як уважно слухають її.

Вони ставляться до неї з такою увагою лише завдяки її красі. Була б вона схожа на стару Савчучку — ніхто й голови не повернув би. Е, Мацієвський добре на цьому розуміється.

— Щоб не думали, що це слова, я заявляю: беру на себе свердловину Б-19. Колись вона давала двадцять тонн нафти. Тепер вона заводнена. Я вважаю, що дебіт її можна поновити.

— От і гаразд! — вигукнув Минчак.— Я вірю, що ви, товаришко Рудик, доб'єтесь свого.

Головний інженер управління Ливаницький підвів свою велику, важку, лобату голову.

— Ви, Рудик, усвідомлюєте, за що беретесь?

— Так!

— Над свердловиною Б-19 працювали кращі майстри і інженери. Вона примхлива. Заводнена. В неї сильні газові прояви. Скільки разів пробували встановити верстат-качалку — і нічого не виходило. Брали тільки воду.

— Знаю.

— Б-19 — єдина свердловина, де ще застосовується стародавній спосіб видобутку — кочегар-

ка і парова машина. Ми її вважаємо напівмертвою.

— Тим більше, ви нічим не рискуєте. Але я берусь і усвідомлюю всю важливість цього.

Знову заговорив Минчак, та Мацієвський погано слухав його, не вдумувався в слова. Голос начальника звучав монотонно, набридливо, наче хрущ увечері залетів до кімнати і з дзижчанням кружляв навколо лампочки. Тільки коли Минчак назвав його прізвище, Мацієвський розплющив очі, наче прокинувся від дрімоти, і зосередив увагу на тому, що говорив начальник управління.

— Інженер Мацієвський тепер займається практичними справами, виробництвом, творчістю робітників. Колишній інженер по раціоналізації і винахідництву пішов на пенсію. Можливо, що товаришеві Мацієвському доведеться очолити відділ, і, як кажуть, засукавши рукава, взятися за роботу. Над цим слід подумати... Перевірити інженера на практичній роботі...

Минчак таки хоче примусити Мацієвського блукати поміж нафтовими вежами, місити грязюку, носити гумові чоботи! Ну, для чого це людині, яка звикла до тиші, чистоти і спокою?

Ні, не такої діяльності шукав собі Мацієвський, не до цього він прагнув. Виходить, марні його сподівання? Так, якщо він не знайде виходу.

А роки йдуть і йдуть. Ось уже й серце в нього заходиться, і втома підкошує його все частіше. Інколи виникає невдоволення всім на світі. І злість закипає в грудях. Часом ця злість буває така сильна, що хочеться зробити щось страшне.

що показало б презирство до всього в цім житті.

А нерви з кожним днем все більше псуються. Як важко буває йому стримувати себе, робити вигляд байдужої і незворушної людини! Куди подітися від цього життя, від цих людей? Тут жодної душі, яка зрозуміла б його і допомогла зняти з плечей важкий тягар невдоволеності... Олена? Вона викликає лише заздрість, як чужа радість. Чужа! Так, так! Але треба повоювати за неї. Можливо, в цьому його порятунок?

IX

Невеселі думки цілком оволоділи Мацієвським, коли він ішов з наради. Як не намагався розвіяти пекуче клекотіння цих думок, як не силкувався перебороти їх отруйну силу,— думки щохвилини ставали гіркішими і владнішими.

В такому душевному стані він завжди дуже гостро відчував, як його неприязнь до різних минчаків переростає в озлоблення і ненависть; навіть про Олену він зараз думав з неприязню. Він ніяк не міг до кінця уяснити цієї своєї якості. Йому дуже хотілося, щоб зараз його наздогнала Олена, щоб вона зуміла заглянути в його душу і зрозуміти його, щоб співчутливо і віддано його втішала. Але вона лишилась там, серед тих, до кого він виховав у собі презирство.

Самотньо і тоскно почував себе. Брів вздовж вулиці, примушуючи себе глибоко вдихати вологе повітря, прагнучи прохолодити все всередині,

притишити кипіння у грудях. Вдивлявся в зустрічних людей і, як приїжджий, оглядав місто, туманні гори, спостерігав за мінливою каламуттю хмар. Він намагався визволитися від гнітючих думок, що, як п'явки, всмокталися в мозок і ні на мить не давали спокою.

Ось уже скінчилась центральна вулиця, почалась околиця. Все рідше зустрічались будівлі і все густіше безладним натовпом стояли нафтові вежі. Дорога почала звиватися і забиратися все вище в гори. З кожним кроком крутішали підйоми, з боків похмуріше насувався темний і мокрий ліс.

Ось. ось... знову закалатало серце... І дихання забиває. Він не може глибоко вдихнути повітря. Хапає широко відкритим ротом, а воно, насичене смолистим духом сосни, лоскоче в горлі і не йде далі, до легенів. Сів біля велетенського уламка гранітної скелі, порослої м'яким і вологим зеленкуватим мохом, віддихався трохи. Аж за півгодини зміг закурити.

Далеко внизу розкинулось місто. По всій долині, між будівлями міста і його околицями шпичками настовбурчились нафтові вежі Сотні і сотні їх височать по низині і на гірських схилах. А там, далеко, за березовим гайком, в якому колись він мріяв збудувати палац, видніються, немов маленькі люди в чорному, вежі першого промислу. Там ті свердловини, які двадцять років тому не давали йому спокійно спати. Про них згадується, як про щось наймиліше, найрідніше, втрачене навіки.

Тепер там хазяйнують отой окатий слюсар, довгоший оператор і це зарозуміле дівча —

Олена Рудик... Вони! А він, Мацієвський, їм служить, замість того, щоб усе було навпаки.

Він спіймав себе на цій думці і посміхнувся: теж знайшов чим морочити собі голову! Підслухав би хто ці його роздуми!..

— Агов, товаришу! Про що думаєте?

Мацієвський рвучко підвівся:

— Га? А, це ви, Любомире?.. Та ось сиджу і ні про що не думаю. Відпочиваю, містом милуюсь.

Любомир опустив на землю важкий рюкзак і розправив широкі й прямі, наче витесані з каменю, плечі.

— Це буває, — весело відгукнувся юнак. — Я ось згадав один куплет, якраз про це. Слухайте:

Ось бува, що є чим думать.
Та нема об чім,
А бува і є об чім,
Та немає чим!

— Чули? Що, здорово?

— Це смішно... дотепно,— тихо видавив з себе Мацієвський, силкуючись посміхнутися.

— Народне! — з гордістю промовив Любомир, наче це він сам і є народ.— Народ — єдиний мудрець... А ви гарне місце вибрали. Тут такий простір для ока! І висота, знаєте яка! Внизу туманне місто гомонить, немов море, навколо нас і над нами дерева-велетні задумливо, тихо шумлять вітами...

— Ви не пишете віршів? — посміхнувся Мацієвський.

— Ні, не вмію,— відверто признався Любомир і потім з щирою наївністю продовжував: —

А вірші — це чудова річ. Про кохання лише ними і говорити можна. Вони — як пісня солов'їна. Інколи і не добереш, про що в них ідеться, а хвилюєшся до сліз.

Мацієвський оглядав його невисоку, але кремезну постать — постать робітника, і стала смішною дитяча сентиментальність хлопця. Як він уміє віддаватися своїм почуттям! Це в нього природне. Обличчя ледь помітно зблідло від радісної схвильованості, очі широко розкрились, немов прагнули вмістити у собі увесь світ.

Він, як і Олена... Неспокійний, енергійний і запальний. Не раз Мацієвський підмічав, що між Любомиром і Оленою багато спільного. Здається, що жодна біда не затьмарить їх облич, не загасить очей і вони ніколи не впадуть у розпач.

Звідки береться у нього енергія? В якому джерелі набирає наснаги і вогню його темперамент? Мацієвський за два роки жодного разу не бачив Доценка невдоволеним або сердитим. Завжди він привертав до себе увагу, викликав приємне почуття. Біля нього завжди легко. І де він — там весело. Ні, Мацієвський справедливий до нього, Любомир не дурносміх, а людина, переповнена радістю життя, і ця радість життя била в нього, як гірський потік. І у всьому він знаходив прекрасне і романтичне.

Таким самим він був і два роки тому, коли з'явився в нафтопромисловому управлінні. Тоді прибула група молодих спеціалістів з Львівського політехнічного інституту. Серед них були і геологи — Любомир Доценко і Олена Рудик.

Доценка в перший же день знали вже всі управлінці. Його скрізь було чути, всюди ним

було повно. Згадалося, як Мацієвський познайомився з ним. До кабінету зайшов заступник начальника управління по господарській частині і привів з собою цього юнака. Гуртожиток ремонтувався, і треба було на одну ніч влаштувати в кабінеті молодого геолога.

Мацієвський погодився, хоч і не дуже охоче.

— Ну, коли цей кабінет можна перетворити в гуртожиток, то хай ночує...

— От дякую,— весело заговорив Доценко.— Будемо знайомі: Любомир.

Познайомилися. Поговорили трохи. Доценко почував себе так, ніби він тут вже не один рік.

— Ну, несіть свої речі. І влаштовуйтеся.

— А я увесь тут! — засміявся Доценко.— Так що прошу вважати — я влаштувався цілком зручно.

— У вас нічого немає?

— Як нема? Я найбагатша людина в світі! А багатство моє сховане під гранітними товщами гір. І приїхав я сюди саме за ним. Гори переверну, а скарби дістану!

Згадавши це, Мацієвський відмітив: Доценко все називає своїм. Нафта— його скарб. А він, Мацієвський, навіть цього не може.

Мацієвському подобався Доценко. Це один з усіх співпрацівників, до якого ще не виникало почуття неприязні. Правда, в душі він заздрив цьому жвавому юнакові і навіть ревнував його до Олени, але заспокоював себе безтурботністю Любомира. Йому і кохання непотрібне, як і речі. Такі люди бувають. Тим більше, що молодий геолог фанатично переконаний, що в цій виснаженій долині є велика нафта, і він поклявся присвяти-

ти своє життя до останнього подиху саме відкриттю нового вигаданого ним родовища.

Дивні ці люди! Кожному з них хочеться здивувати світ великими подвигами і відкриттями. Ось і Любомир. Напевне, знову лазив по горах, збирав камінці. А потім цілу ніч сидітиме над ними, немов чаклун.

— Як же, скоро буде велика нафта?

— Буде. Обов'язково буде!

— Але коли? Доки сонце зійде, роса очі виїсть.

— Прийде час... О, він швидко настане! І ви побачите, як рясно здіймуться сорокаметрові бурильні вежі, як загуркочуть потужні дизелі, як турбобури розгризатимуть менелітові породи, як з земних глибин вдарять потужні фонтани нафти.

— Ох, і мрійник же ви, Любомире! Непоправний мрійник...

— Мрійник? Та й годі? Ви так гадаєте?

— Я більше за вас прожив на цій землі і знаю ціну людським мріям. Я мріяв. У мене були великі помисли. Але вони не здійснились. Вони просто розвіялись і забулись. Так, так! Ось у цій долині колись працювало сотні кочегарок. Від їх грому і чмихання земля дрижала. Пара і дим застеляли все — і гори, і небо, і навіть сонце. Коли звідси дивився, бувало, туди, вниз, то ставало страшно. Ти забував, що стоїш на землі. Наче якась сила піднімала тебе над пеклом... Минув час. І що ж? Ні кочегарок, ні диму. Але й нафта щезає. І мрії багатьох людей так само зникли.

— Ого, вперше чую від вас таку довгу і таку похоронну промову. Тільки мені здається, що ви

говорите не про справжні мрії, а про тіні мрій, або про мрії, які розвіяла, як пилюку, історія.

— Не будемо сперечатися: час розсудить нас. Я буду радий визнати свою помилку.

Мацієвський помітив, що Доценко надто уважно вдивляється в нього, ніби хоче заглянути в його душу.

— Не розумію вас,— тихо заговорив він,— чи ви серйозно все це говорите, чи жартуєте? Адже вас не завжди можна зрозуміти: ви часто про серйозні речі говорите жартома й — навпаки. Невже ви безкрила людина? Чи вам дійсно не пощастило в житті і ви загубили найдорожче, що було в душі? Та до тридцять дев'ятого року не одну людину скалічили. Не дивно!

«Як розійшовся? Чи не забагато ти береш на себе? — невдоволено думав Мацієвський. — До тридцять дев'ятого! Ти дійсно не розумієш багато дечого... Хлопчисько! Береться аналізувати душу і життя Мацієвського! Якби не було того тридцять дев'ятого, подивились би, у кого з нас були б крила... Безкрила людина! А твої крила чи не з серпанку романтики виткані? Почекаємо, що з них вийде...»

Любомир став йому неприємний, і він вперше думав про нього із злістю.

Далі слухати геолога не хотілося. Мацієвський вирішив змінити тему розмови: все одно доведеться в місто йти разом. Не відчепишся...

— Ви звідки зараз ідете?

— З мертвої ущелини. Вивчав структуру порід. Там, в урвищах і на скелях, земля відкрила своє тіло... Для геолога просто насолода.

— Що з тої мертвої ущелини? Мертве є мер-

твим. Крім камінців для забави, нічого не візьмеш. Я бачу, що ви цілий рюкзак набили ними.

— Та ущелина — скарбниця. Ми розриємо її і оживимо. Вона воскресне.

— Ви що? Всі змовились воскрешати мертве? Олена Рудик також взялась повернути до життя напівмертву свердловину Б-19...

— Справді? — вигукнув Любомир.— От молодець! І вона доб'ється свого. Така дівчина!.. Ох, і дівчина! Другої такої нема під цими мокрими і холодними небесами...

— Це — кохання?

— Кохання? Ні, товаришу Мацієвський. Це не кохання.

Любомир з молодечим завзяттям, легко, мов барс, скочив на уламок скелі, біля якого вони стояли. Широко розставивши міцні ноги, розправив груди, зірвав з голови кашкет і всією постаттю подався вперед, наче поривався в політ. Вітерець розвівав його русяве волосся. Губи розкрились у радісній посмішці. І все обличчя сміялось і світилось.

«Бреше, що не кохає Олену,— думав Мацієвський, дивлячись на Доценка знизу.— Ач, як засвітився! Наче сонцем умитий...»

— Як гарно! Який орлиний простір! І, розумієте, чудово жити і працювати, коли поруч такі люди, як Олена! Ви станете свідком, що наші мрії здійсняться. Е, ви, невіра і скептик!

З свого п'єдесталу Любомир дивився на Мацієвського і наче сміявся над ним. Раптом Мацієвський відчув себе маленьким, незначним перед цим юнаком на скелі. І тут приниження, і тут його пригинають до землі.

«А можливо, ти, старий, захворів?» — запитав сам себе.

Та в грудях кипів не хворобливий вогонь. Це ясно відчувалося.

Стримуючи недобрі почуття, він повільно пішов геть від каменя, на якому все ще стояв Любомир.

Пішов униз.

X

Минали дні...

Про Мацієвського ніби забули. Ніхто його не турбував, і він цілком заспокоївся. Дещо в душі стихло, дещо забулось. Згадуючи минулі неприємності, він полегшено зітхав.

Життя його, як і раніше, йшло розмірено, ніби нічого не трапилось. О дев'ятій приходив до кабінету, в обідню перерву їв бутерброди, приготовлені панею Савчуковою, якщо не ходив до чайної, а о шостій вечора він вже прямував додому. Все так же заходив до крамниці і купував необхідне, проглядав наспіх у вітрині газету.

А вдома поготів панували тиша і спокій. Навіть Яніна Потоцька останнім часом не стала заходити до нього. Одна лише Савчукова навідувалась, щоб прибрати в кімнатах або зібрати до прання білизну.

Одного разу, йдучи додому, Мацієвський несподівано для самого себе порушив звичний маршрут і зайшов до Палацу культури нафтовиків. У великому фойє він озирнувся. Стояли красиві пальми, на стінах висіли величезні картини, на мармуровій підлозі розстелені барвисті килими.

В гардеробах скучали дівчата. Направо піднімались східці на другий і третій поверхи, ліворуч тягнувся довгий коридор кудись у глибину приміщення. А прямо проти парадних дверей — широкий хід, завішений важкими шторами. Зверху був напис: «Буфет».

Мацієвський роздягнувся і зайшов до буфету. Він здивувався, що всюди було тихо, чисто і навіть красиво. Пройшовши в глибину залу, Мацієвський присів за столик. Біла вишита скатертина, у білих чохлах крісла. Йому було приємно посидіти коло такого столу.

Підійшла офіціантка — маленька, рухлива дівчина.

— Що бажаєте? — запитала вона лагідно.

— Все, що у вас є! — засміявся Мацієвський.

Він зміряв поглядом її струнку фігурку, надзвичайно тонку у талії. Навіть фартух не міг приховати її граціозність. Мацієвський відверто милувався гарненькою дівчинкою.

— А чи не забагато для вас? — посміхнулась у відповідь офіціантка.— Пиво? Сосиски? Вино? Що?

— Ну, гаразд. На перше скажіть ваше ім'я.

— Єва. Далі?

— Де живете?

— Цього в мене немає.

Ого, дівчинка не глупа!

— Ось що, Єво. Подайте, будь ласка, склянку вина. Тільки доброго. Покладаюсь на ваш смак... Пляшку пива... Львівського. І сосиски, якщо вони гарячі. Добре?

— Зараз подам.

Вона війнула і зникла. Не встиг Мацієвський

як слід подумати про неї, як вона вже принесла все. І головне, що сосиски були гарячими і з капустою.

Зал буфету майже пустував. У віконці виднівся старий і сивий буфетник. Неквапливими рухами він щось різав, зважував, розкладав на тарілки. Здавалось, що він готує закуски не на сьогодні, а аж на ранок. І все тут було таке саме — тихе, неквапливе, чисте і навіть байдуже...

Мацієвському все подобалось, і він покликав Єву.

— Повторіть, Єво, тільки вже без сосисок...

Єва оглянулась на буфетника і потім прошепотіла:

— Йой, і не знаю, що робити! У нас більше не можна... Ну, та для вас зроблю... Ви ж чужа людина, то думаю, що можна...

— Як то — чужа?

— Та ви ж, певно, звідкілясь приїхали до нашого міста?

І знову Мацієвський з задоволенням пив вино і пиво. Давно йому не було так приємно, як в цей вечір. Його все радувало, все навкруги — і столики, і штори, і стільці, і завіси на величезних вікнах, і буфетник. І особливо подобалась йому Єва. Він стежив за нею весь час, поки сидів і пив.

В голові трохи зашуміло. І все на світі стало ще кращим і милішим. Йому здавалося, що і він так само всім подобається, що йому все можна — любити, радуватися, сміятись і вдихати веселе життя на повні груди. У такому настрої він вийшов з буфету, підморгнувши Єві, і попрямував

на другий поверх. Східці піднімались високо. Нарешті, він опинився у фойє. Було тихо і безлюдно. Тільки з-за закритих дверей долинав приглушений гамір людських голосів.

— Ви на концерт? — почув він голос і оглянувся. Біля дверей стояла жінка в синьому халаті.— Спізнились... Швидше заходьте!

— Та я... бачте...

Він хотів сказати, що не збирався йти на концерт, що в нього навіть квитка немає. Але в цей час почулись кроки позаду.

— А, Владиславе Казіміровичу! Добрий вечір! На концерт? Добре! Ходімо разом.

Це був Доценко. Він силоміць вштовхав Мацієвського в темний зал. Гул голосів, кашляння, поскрипування крісел. Зал дихнув йому в обличчя теплом, насиченим дикою сумішшю духів і мастики, якою натирають підлогу... «Чи скипидар, чи ще яка чортовина,—подумав Мацієвський...— Коли б голова не розболілась...»

Він намацав вільний стілець і присів... І в цей час здригнулась величезна, з червоного оксамиту завіса, почала з середини розділятися і повзти в боки. Сцена відкрилась. Спалахнуло світло. Вийшла дівчина в гуцульському вбранні, і концерт почався.

І відразу Мацієвський пожалкував, що пішов сюди. А все ота неспокійна душа — Доценко! «І на якого дідька я йому потрібен? Завжди щось напсує мені... От знову пропаде настрій... Он якийсь хлоп'як щось читає... А як читає! Наче над небіжчиком...»

Вийти б з залу, та вже не хотілося просто підводитися... Та й незручно. Скільки людей!

Зашикають на нього, оглядатимуться... Краще вже сидіти.

Після читця четверо дівчат танцювали польку. Потім місцевий клоун смішив до сліз городян. Після кожного номера молоденькі дівчата шалено аплодували своїм знайомим, літні ж глядачі задоволено штовхали один одного під боки: знай, мовляв, наших! Ось вийшла співачка. Вона була повною, в чорному блискучому платті. Склала під грудьми трагічно руки, затиснувши між долонями білу хустку. Що вона співала, Мацієвський вже не слухав. Він з першого погляду зненавидів її. Він лютував, все в ньому переверталось. Мацієвський вирішив дочекати перерви і йти геть. Краще вже зайти ще раз до буфету...

Та ось раптом гуцулка промовила:

— Співає геолог першого промислу Олена Рудик!

І грім прокотився по залу. Люди аплодували, викликали Олену Рудик.

Що це? Олена Рудик? Невже вона буде співати? О, матка боска! Ще цього розчарування йому не вистачало на сьогодні!

І справді, на сцену вийшла Олена. Вона була одягнена дуже просто. Темна запаска, вишита блузка та віночок на голові. Але вона була такою чарівною, що Мацієвський відразу про все забув. І клоуна, і співачку, і свій настрій.

А гуцулка оголошує:

— Олена Рудик проспіває свою власну пісню.

І тут же пошепки додала:

— Сміливіше, Оленко!..

Шепіт у залі почули і засміялися. Роздались знову веселі і рясні оплески. Хтось крикнув:

— Давай, Олено!

Ось вийшов гривастий, немов кінь, піаніст. Він велично сів за рояль, ніби не Олена, а він тут головна персона. Олена стояла трохи бліда, схвильована, стиснула пальці рук, певно, до болю. Дивиться у зал, як сліпа... Хвилюється...

Гривастий піаніст раптом змахнув руками, і зі сцени полилася музика. Вона відразу наповнила душу Мацієвському. Він завжди глибоко, близько до серця сприймав музику, а зараз вона його просто полонила. Мелодія була такою задушевною, такою чарівною, що Мацієвський відразу ж забув, що її написала сама Олена. Аж холодний вітерець повівав по спині...

Олена співала. Голос у неї був гарний, соковитий. Такі голоси можна почути тільки отут, в цих гуцульських краях. Олена кидала у зал слова:

Місяць в небі блідіє і тане.
Заспівали сади і гаї.
Я дарую тобі, як придане,
Солов'їні світанки мої...

І Мацієвський уявляє собі світанок і ці солов'їні гаї, про які співає Олена. І на мить йому здалось, що це Олена співає про нього, про них двох. Вона кохає його! Від цієї думки йому лоскотіло у ґрудях, він не міг всидіти на місці.

Над тобою виблискує небо.
То не сонце сіяння дає,—
Небо чисте, як долю, для тебе
Освітило кохання моє.

О, правда, правда! Вона вміє так кохать. Недарма Мацієвському вона не виходить з голови.

Вона може бути такою. Тільки б покохала. А вже як покохає, то все віддасть. Її кохання може освітити людині душу і небо над нею.

У якім не буваєш ти краю.
Де не слухаєш спів солов'їв —
Я розлуки з тобою не знаю,
Моє серце злилося з твоїм.

Кожне слово вражало Мацієвського теплотою, сердечністю і навіть мудрістю. Так, так, саме мудрістю! Але відкіля вона взяла оту мудрість? Кохання принесло? Породило її глибоке почуття? І він колись кохав, і в нього горіло серце, а такої мудрості любов не приносила... Скоріше навпаки... Яка ж глибина її душі, її почуттів?

Якщо біль захлесне, наче повінь,
Ти мені його дай, не таї.
Я візьму, як ознаку любові,
Як повагу й довір'я твої.

І це правда. Вона здатна на самопожертвування, здатна ділити біль коханого. А чи він гідний такого кохання? Так, він цілком його заслужив. Ось йому сорок років, а він жодного разу не знав такої любові з боку жінок. То був лише обман. Обман, обман... Він був йому супутником у житті. О, якби Олена покохала його так, як ось вона співала зі сцени!..

Мацієвський розплющив очі. Олени на сцені вже не було, а в його душі ще дзвеніла її пісня...

У залі гриміли оплески. Люди кричали «біс!». Скандували:

— О-ле-на!.. О-ле-на!..

Схвильований Мацієвський вийшов з залу.

Вже на вулиці він раптом побачив квіти. Їх продавала якась літня жінка. Купив великий букет і швидко повернувся до Палацу. Пройшов на сцену. Там був натовп молоді. Він протискувався все далі і далі і ніде не знаходив Олену.

Нарешті, в одній кімнаті знайшов її. Вона вже зняла з себе вінок і запаску, вже була в своєму сірому платті, але від цього не стала гіршою. Біля неї ще були дівчата, але він, не дивлячись на них, вклонився злегка їй:

— Ви були чудові сьогодні. Як ніколи до цього. Богиня, де ви дістали такий голос? Яким вогнем палає ваше серце, що ви склали таку пісню, знайшли таку мелодію?

Він подав їй букет квітів. Вона зашарілась. Їй було ніяково і від квітів, і від його приходу, і від його улесливих слів. Вона дякувала і швидко одягала плаща. О, він все це помітив. Йому було трохи радісно і трохи смішно, що таким чином він зараз з нею вийде з Палацу.

— Ходіть, Владиславе Казіміровичу! Ходіть! — благала вона.— Бозна-що подумають!..

— О, ви боїтеся людей? Щось не схоже на вас!

Олена мовчки пішла з кімнати, і він мимоволі вийшов за нею. На вулиці зупинились. Подала йому руку:

— Дякую за квіти. За гарні слова. Звичайно, я їх не гідна. Але приймаю тому, що ви не можете говорити інших слів.

Мацієвський не розумів: що це в неї за речі? Чи вона справді це думає і щиро говорить, чи сміється... глузує з нього? Як її розуміти?

А вона додала:

— Бажаю всього доброго. До побачення!

І повернулась від нього. Раптом він схопив її за руку:

— Олено! Почекайте... одну хвилину... Лише одну.

Вона зупинилась.

— Послухайте мене. Не втікайте. Я нічого вам поганого не бажаю. Я маю лиш дещо вам сказати...

— Рада вас послухати, Владиславе Казіміровичу. Говоріть...

— Слухайте... Підьмо звідси кудись... Не можу на місці топтатися...

Вони відійшли від Палацу кілька кроків і увійшли в міський парк.

Мацієвський почував себе безглуздим хлоп'яком. Самовпевненість покинула його. Він розумів, що смішний, і нічого не міг вдіяти. Не міг стримати гарячкового потоку слів, що виривався з його уст.

— Ходіть зі мною, Олено!.. Зі мною, і я щось розповім вам дуже чудове... дуже важливе... Важливіше над усе. Сильніше всіх книжок світу... Ходіть!..

Олена йшла збоку і запитливо дивилась на нього. Видно було, що вона нічого не розуміє. А він говорив і вів її по парку.

— Вислухайте мене, Олено. Я хочу відкрити вам ціле життя. Більше того, я хочу вам розповісти про одне просте, але велике відкриття... Воно дасть вам славу... Дасть багатство... Воно дасть вам крила! А це дуже багато для людини смертної... Чи не так?.. Сядемо ось тут на лавоч-

ці... Так от... Спочатку ви повинні відповісти на два питання... Чуєте, Олено?

Видно, що його хвилювання, його пристрасть і це безумство бентежать і її. Зрозумівши це, Мацієвський вирішив що б то не стало посилювати цей її стан. Він просто штурмував її душу, каламутив її, лив вогонь у її серце.

— Скажіть, ви знаєте, що ви мені подобаєтесь? Говоріть?

— Знаю... Я знаю про це...— тихо проговорила вона.

— А друге запитання...

— Я його вгадую... І відповідаю: інколи...

— А все ж таки хоч інколи я вам подобаюсь! Це для мене ціле щастя! Олено!

Олена злякано відсахнулась від нього.

— Ви не так мене зрозуміли...

— Я розумію! Я все розумію, мила Оленко! Сьогодні я хочу подарувати вам своє відкриття. У всьому місті лише один я знаю, як воскресити старі свердловини на першому промислі. І сорок третю, де невдача спіткала Доценка, і Б-19, і всі інші... Чуєте?

— Чую! Це надзвичайно цікаво! За таке відкриття я не знаю, що б віддала!

— Мені буде винагородою тільки ваша, Олено, прихильність. Лиш за ваше кохання я віддам всю нафту старого горизонту!..

Мацієвський в хмільному пориві схилився до Олени і схопив руками її плечі. Вона крутнула ними, вириваючись. Тоді він з силою потягнув її до себе і хилився лицем, щоб поцілувати, обдаючи її гарячим диханням...

Олена вирвалась і скочила. Хустина її з'їхала

на плечі. В електричному світлі видно було, як блищать в неї очі.

— Ви — просто п'яні! Як вам не соромно! Що ви собі дозволяєте!..

— Олено, слухайте...

Але вона різко повернулась і швидко, майже бігом побігла по доріжці з парку до Палацу. Він схопився.

— Олено, почекайте! Я поясню! Підождіть, Олено!..

Вона не зупинилась, навіть не оглянулась. Він ще довго чув сердитий стукіт підборів.

«Дурень,— подумав Мацієвський.— Для чого він це зробив? Що вигадав? Ех, як погано вийшло... Ай, погано!.. І тепер це дуже важко полагодити...

Ну й до біса! До біса і її, і всіх з нею разом! Хе, виділи, який хлопський гонор!..»

Що не думав Мацієвський, а на душі було і гірко, і соромно, наче його образили, наче він чекав іншого, а йому раптом зрадили... І обидно...

XI

По дерев'яних східцях хтось ішов нагору. Мацієвський підвів голову, прислухався. Хто це? Стара Савчукова чи Потоцька? Ні, не схоже, кроки дуже важкі, від них аж дрижить підлога, аж ложка в порцеляновій чашечці задзвеніла. Так може йти лише людина, яка піднімається у темряві по незнайомих східцях.

Коли постукали у двері, Мацієвський здивувався: всі знайомі дзвонять. І взагалі, в цей

будинок рідко коли заходять люди, бо близьких у Мацієвського було зовсім мало.

Брови невдоволено зійшлися над переніссям, а білі товсті пальці почали швидко і нервово зав'язувати поли халата.

Пройшовши через кухню, він зупинився на мить перед дверима у коридорі, хотів запитати «хто?», але мовчки повернув ключ. З темряви коридора на нього дивились великі очі. Висока постать, довге обличчя.

Так, це Костусь.

Він бачив його вже кілька разів. Ярослав Костусь — слюсар майстерні підземного ремонту свердловин. Тепер він знав його і відчував, що перше враження зміцнилось, що незрозуміла внутрішня неприязнь до нього посилилась.

Коли Костусь виступав на зборах, Мацієвському було завжди неприємно. Щось було у слюсареві задерикувате і викличне. Інженера дратувало, коли ця людина в комбінезоні ставала за червону трибуну, розмахувала довгими руками. У Костуся завжди безліч в'їдливих слів на адресу тих, кого критикує, навіть на адресу начальства.

І ось зараз він стоїть перед Мацієвським у тому ж блискучому від масла комбінезоні. Його худорляве обличчя ніяково посміхалось. І очі, великі, темні, блищали також, як намащені. Вони дивились прямо, самовпевнено і в той же час зніяковіло. Вони викликали занепокоєння.

Тримаючи рукою відчинені двері і не запрошуючи до кімнати нежданого і неприємного гостя, Мацієвський запитав:

— Чим можу служити, молодий чоловіче?

Костусь переступив з ноги на ногу, зняв кашкет.

— Я до вас, Владиславе Казіміровичу, за допомогою.

І він плечем почав протискатись у двері. Маціевський мимоволі пропустив його до кухні. Причинивши двері, у душі кленучи Костуся, запропонував йому стілець, а сам став перед ним, засунувши руки у кишені халата, ритмічно погойдуючись на носках.

— Отже, слухаю.

— Та справа в тому, що я хочу запропонувати новий варіант верстата-качалки. Так би мовити, переконструювати.

— Е... е... бачте, товаришу Костусь, до цього часу моє службове місце було в управлінні. І там я займаюсь виключно казенними справами. Товариш Костусь може збагнути, що вдома я відпочиваю?

— Вибачаюсь. Мені не хотілось вас турбувати. Але зараз такий час, що не можна гаяти жодної хвилини. Ми з вами зацікавлені дати більше нафти. Не просто несемо службу, а боремось за велику українську нафту.

«О, вже починає,— майнуло в голові Маціевського.— Почне доводити, що таке нафта для держави, про імперіалістичних агресорів. Давно завчене і відоме!»

— Не можу второпати, в якій мірі все це торкається мене? Я маю на увазі вашу пропозицію.

— Дозвольте пояснити.

З в'їдливою посмішкою на повних губах Маціевський вигукнув:

— О, будь ласка! Це буде цікаво, чи не так, товаришу Костусь?

Юнак явно не помічав — чи робив вигляд, що не помічає — гордовитого і глузливого тону інженера.

— На нашому промислі є кілька свердловин, які дуже обводнені. В них, за даними геологів, багато нафти. Щоб узяти її, потрібне інтенсивне відкачування. Тут звичайний верстат не дає ефекту.

— Так, так... І що ж ви вирішили?

— Геологи кажуть, що потрібний глибинний насос, який би в кілька разів інтенсивніше відкачував рідину. Тоді свердловина Б-19, колись високодебітна, давала б знову стільки нафти, якщо не більше. Та ніхто нічого не може придумати.

Он воно що? Б-19... Олена запрягла цього довготелесого юнака! Олена діє! Вона хоче довести, що може зробити чудо без Мацієвського! Смішно...

— І ви вирішили їм усім втерти носа?

— Ні, не втерти носа, а спільно розв'язати питання. Ми всі разом мусимо щось робити. От мені і спало на думку зробити качалку збільшених розмірів.

— О, геніальні винаходи завжди прості до наївності! І яких же саме розмірів качалку ви пропонуєте? Приблизно, як крокуючий екскаватор? Чи більшу?

Костусь швидко підвів широкі смуги брів:

— Ви не смійтеся, Владиславе Казіміровичу. Так, ви інженер і могли б щось краще придумати. Але й слюсарі можуть стати в пригоді. На

звичайних качалках довжина ходу насоса у свердловині досягає трьох метрів. А щоб насос став потужнішим, треба збільшити довжину його ходу.

— Ну, про насос я знаю. І давно, повірте.

— Я пропоную виготовити качалку подвійних розмірів. Тоді довжина ходу насоса збільшиться до шести-семи метрів.

— О! Чи не занадто збільшені розміри?

— Та що ви? Цю думку схвалюють і майстер бригади, і геолог. Вони гадають, що лише це відродить свердловину Б-19.

Олена, Олена. Вона діє. Але ж це дурниці! Дитяча забавка! Вона зламає свої кігті. Ні, він не допустить їх на свердловину Б-19.

— Хе, схвалюють. Але припустімо на хвилину, що ваша ідея має під собою грунт. Припустімо неможливе. Лише одного не розумію: яку роль у всій цій історії ви відводите мені?

Ярослав різко підвівся. Його довге обличчя ще більше потемніло, а в очах блиснув вогник образи.

— В управлінні кажуть, що ви будете займатись раціоналізацією. Мені потрібно уточнити розрахунки верстата-качалки збільшених розмірів. А щодо реальності моєї думки — так це вже інше. Від нас залежатиме доля Б-19.

Мацієвський раптом зрозумів, чому для нього завжди неприємні виступи Костуся на зборах: в його словах є завжди якась переконливість, сила, груба сила мозолистої руки. А Мацієвський не любив проявів ніякої зовнішньої сили по відношенню до себе. Вона його ображала, принижувала його гідність.

«Ні, товаришко Рудик, не вийде у вас... Вам слід не цим займатися...»

— Дати хід вашій пропозиції? — Мацієвський підвів брови. Потім трохи нахилився до Костуся і запитав:

— Ви любите пригодницькі книги?

Видно, Костусь не розумів, до чого веде інженер, і розгубився трохи, шукаючи відповіді. Нарешті, нерішуче промовив:

— А чого ж? Там сильні люди змальовуються. Цікаво...— і він ніяково посміхнувся.

— А я давно не читаю фантастичних романів, хоч вони зараз і в моді. Там усе є — польоти на Місяць, на Марс і навіть в безодню. Ви мене зрозуміли, товаришу Костусь? Я — кресляр, та завжди радий допомогти в серйозній справі. Це можуть підтвердити всі, хто знає мене. Але ваша вигадка...

Ярослав Костусь здивовано слухав Мацієвського. Потім опустив голову і пішов геть. У дверях він обернувся і похмуро глянув на інженера.

— Вкутати себе в чудернацький халат — це ще не значить жити.

І важко загримів чобітьми по сходах.

Мацієвський стояв перед темними дверима, як перед чорним проваллям. Дивився у темряву і ні про що не думав. І лише за хвилину його охопив гнів.

Це було надто несподівано. Як насмілився цей слюсар говорити отак з інженером? Хто він такий, що вривається в квартиру і ображає людей, порушує їх спокій?

Стримуючи гнів, що тряс ним, немов лихоманка, Мацієвський зачинив двері і повернув ключ.

Вже йдучи до кімнати, він побачив на підлозі перед стільцем, на якому сидів Костусь, великі брудні плями. «Навіть ніг не витер, — подумав він і зморщив носа.— Доведеться завтра знову кликати стару Савчукову».

Ходячи по кімнаті, наповненій синім світлом, він весь час бачив брудні плями на підлозі. І раптом зрозумів, що не заспокоїться, поки тут не буде чисто.

«Він і в душі залишив такі плями...»

І пішов кликати Ганну Михайлівну.

XII

Спустившись униз, Маціевський постукав у двері, оббиті мішковиною, і почув незнайомий жіночий голос:

— Прошу, прошу...

Хто б це міг бути у старої жінки в таку пору? І чому не сама господиня відповідає? Що трапилось? Дивно. Тут він ніколи не бачив сторонніх людей. Маціевський нерішуче відчинив двері і заглянув у кімнату.

На низенькому ліжку, підібравши під себе ноги і накинувши на плечі пухову хустку, сиділа незнайома жінка середніх літ. На нього дивились чорні і, як йому здалось, втомлені очі.

— Вибачте, що турбую. Я хотів би побачити пані Савчукову.

Незнайомка просто хитнула головою, ніби вибачала йому, потім заговорила:

— Тітки Ганни зараз нема вдома. Але вона швидко повернеться. Ви можете зачекати.

Мацієвський подякував і сів на стілець. Він весь час відчував на собі її уважний погляд. Подивився і сам в її обличчя, трохи бліде, але виразне, колись, певно, воно було досить вродливим. Раптом подумав, що цю жінку десь бачив. Він знав колись ці очі і темні півкола під ними, чув цей спокійний, твердий голос. Особливо вразив його її рот — великий, з тонко окресленими губами і сліпучо-білими зубами. Він його бачив!

Аж тут Мацієвському пригадалась нарада у Минчака. Це та сама жінка, що сиділа під олеандрою. Так, так. Ці ж великі очі, туго скручена блискуча коса на потилиці. Лише зараз ця жінка не в костюмі, а в сірій, сталевого кольору сукні і з білою пуховою хустиною на плечах. Вона.

Мацієвський хотів запитати, як вона сюди потрапила, але стримався. Щось незвичайне хвилювало його. Пам'ять ніяк не могла погодитися, що він цю жінку тільки недавно побачив вперше. Він її бачив раніше.

Вдивлявся в її смагляве обличчя і шукав тих прикмет, які воскресили б у його пам'яті зустріч з цією жінкою. Хто вона? Звідкіля він її знає? Як вона потрапила сюди? Що було між ними? Щось темне, невідоме? А можливо, добре, та загублене? Воно зараз зацікавило Мацієвського.

Дивно, невже і справді вони колись зустрічались? В уяві Мацієвського проносилися картини з життя і зустрічі з людьми, але жінки, схожої на цю, він не знаходив у своїй пам'яті.

Вони дивились один на одного і мовчали. Нарешті жінка заговорила:

— Старіємо, Владиславе Казіміровичу,— вона

посміхнулась,— пам'ять слабшає. Колись ви були добрим співбесідником і більш люб'язним.

Мацієвський здригнувся, підвівся з стільця і, вражений, дивився на жінку.

— Звідки ви мене знаєте? Я вас не пригадую... хоч ваше обличчя мені чимось знайоме.

— Обличчя... чимось знайоме? Я так і знала. Я не помилилась, Мацієвський!

Це було сказано неголосно, але з глибоким сумом, і слова пролунали, як докір чи осуд. Він мимоволі подумав, що, можливо, винуватий перед цією жінкою і ніколи не буде прощений. І знову почав заглядати у глибини своєї пам'яті і нічого не знаходив. Прикрість плавленим воском наповнювала його: він знав, що багато неприємного зробив людям, ніколи не каючись, ніколи не задумуючись над цим. І ось, можливо тепер життя звело його з однією людиною, яка в душі носить незгасну образу на нього.

— Не розумію вас,— зніяковіло промимрив Мацієвський і відчув, як щось стискає його горло, а голос стає чужим і глухим.— Можливо, це якесь непорозуміння?

На світлій ковдрі, прибитій до стіни над ліжком, коливалася різка тінь цієї дивної жінки. Йому здалось на мить, що ця тінь загрозливо збільшується і наближається до нього. Та ось тінь почала зменшуватися, і він побачив знову різьблені губи і очі, в яких світилися вогники докору.

— Ні, все вірно, Мацієвський. Ви завжди були неуважним до людей, вам властива лише награна зовнішня люб'язність. Ви любили грати аристократа. Навіть там, де зовсім не потрібно.

Мацієвського охопила ніяковість. Він сердився і ніяковів ще більше. Розгублено глянув на жінку і вирішив піти звідси. Вже взявся за ручку дверей.

Жінка тихо засміялась.

— Тікаєте? Адже ми вдвох. Нас ніхто не чує. Я сьогодні тут, а завтра вже й залишаю ваш будинок.— Потім неголосно, але владно додала:— Сідайте, Мацієвський!— І після паузи заговорила роздумливо і примирливо:— А у вас ще трохи лишилось від минулого гонору. Сидіть, я подивлюся на вас. Я хочу знати, ким ви стали за ці роки.

Він слухняно сів і з підозрою стежив за дивною незнайомою. А та, випроставши стрункі ноги і спустивши їх з ліжка, взула туфлі і встала. Якусь хвилину стояла нерухомо, ніби вирішуючи, що далі робити. Потім підійшла до нього і глянула в його розгублені і здивовані очі.

— Я так люблю дивитися в твої очі... Я забуваю у цю мить, скільки на світі бруду... Чому ж ти не шляхтянка?..

Мацієвський підскочив. Він відчув, що зблід. В кімнаті стало задушно. А жінка голосно сміялася, як сміється дитина, коли їй вдався жарт над старшими.

— Софія? Це — ви, Софіє?

І в спогадах Мацієвського виникла давня, припорошена пилом забуття юнацька пора.

... Тоді він був юнаком, а ця жінка—чарівною дівчиною. Він щойно почав працювати на нафтопереробному заводі, а вона навчалась у дівочій школі в Дрогобичі і мріяла про дальше навчання. Познайомились вони в той час, коли його

батько, відомий адвокат на Львівщині, займався справою старого дрогобицького залізничника Бойчука, який був одним з організаторів страйку і за це потрапив у в'язницю. Батько Мацієвського не любив вести справу простого люду. Але Владислав, побувши разом з ним в домі Бойчуків і познайомившись з чарівною донькою страйкаря Софією, ублагав батька взяти на себе захист робітника.

Старий Мацієвський вів справу повільно і неохоче, а це давало можливість Владиславу часто бачити юну Софійку. Нарешті відбувся судовий процес. Промова, яку адвокат проголосив на суді, вразила всіх своїм одвертим презирством до людей праці, але, як не дивно, Бойчук був звільнений.

Софія відчула, що адвокат цілком байдужий до підсудних. Проте радість звільнення батька викликала в її душі гарячу подяку Владиславу. Це зблизило їх, і вони почали ще частіше зустрічатись.

Коли Владислав виїхав до Львова, зустрічі припинились. Він майже рік не бачив Софії і був приємно вражений, зустрівши її в одному з інститутів.

Правду кажучи, Мацієвський почав забувати свою «повітову красуню», як жартома говорив декому з друзів. Проте нова зустріч в інституті схвилювала його, і він був переконаний, що вперше і дуже глибоко покохав.

Зустрічались вони в Стрийському парку або на Замковій горі. Він улещав її солодкими словами і сам вірив собі. Проте, коли не бачив її хоч кілька днів, не думав про неї, ніби забував.

Коли Мацієвський виїхав у це нафтове містечко, вони розлучились. Розлучились назавжди, не зрозумівши одне одного. Йому невідомо, як вона сприйняла розлуку, а він — дуже спокійно. Софія, дуже чарівна зовні, духовно була чужою для нього людиною. Своєю вродою вона хвилювала його, але він ніколи не міг відчувати її думок, її настрою, її серця. Мацієвський забув про Софію. У нього тоді не виникло ні жалю, ні журби. Тільки зараз він вперше подумав, яка ж згадка про нього залишилась у тієї, якій так багато і красиво говорив він і яку залишив так байдуже. Навіть коли б вона і не кохала, має право назвати його поганою людиною. А якщо кохала? Тоді б могла зневажати його, ненавидіти!..

Мацієвський глянув на Бойчук, ніяково посміхаючись, прошепотів:

— Це ви, Софіє?

Він стояв перед нею і не знав, що робити. Ще ніколи не був у подібному становищі. Скільки у нього було знайомих жінок! І зі всіма ними він розлучався легко і лишався другом, як ось з Яніною Потоцькою. І зустрічі з ними не викликали в нього ні тривоги, ні сорому, ні розгубленості. А тут було щось інше, незнайоме, неспокійне.

— Так, Владиславе Казіміровичу, це — я, та сама Софія Бойчук, якій ви, заглядаючи в очі, говорили: «Я так люблю дивитися в твої очі! Я забуваю у ту мить, скільки на світі бруду...» Такі слова обпікали дівоче серце жаром, застеляли розум рожевим туманом. А потім Владек ішов до ресторану. Там солодкий бруд вина і легковажних жінок замулював його душу.

— Надто чорні фарби, Софіє! — тихо скрикнув Мацієвський.— Це було так давно, що в пам'яті мало що збереглося. Ми змінилися. Ми вже не ті, що були двадцять років тому. Не треба споминів. Не треба нічого з минулого.

— Ви боїтесь свого минулого, Мацієвський? Не думаю. Невже воно для вас неприємне і ви зараз кращий? Не вірю. Ми тепер чужі, і вам просто стало ніяково перед чужою людиною, що вона знає одну сторінку з вашого життя. Так? Так, Мацієвський.

— Софіє, я тоді щиро ставився до вас, повірте, що це правда.

— Навряд. Ще тоді, думаючи про вас, я відчувала, що ви самі не вірите собі. Я зрозуміла, що в словах «повітова красуня» було надто багато зневаги і зарозумілості.

— Досить, Софіє! Досить з мене й того, що ви сказали. Що вам потрібно від мене?

— Мені? Нічого. Це — потрібно вам, Мацієвський. І ще одне. Ми повинні з'ясувати, хто ми, щоб надалі не повертатися до цього. Нам доведеться часто зустрічатися.

— Як це? — здивувався Мацієвський.

— А так: я зараз працюю парторгом нафтопромислового управління.

— Ви?

— Я.

Мацієвський чекав усього, тільки не такого повороту справи. Він раптом усвідомив, як вона піднялась в одну мить над ним. Які вони далекі і чужі! Тепер він подумав: якими будуть їхні стосунки надалі? І думаючи над цим, запитав себе: а коли б він був на її місці? Коли б вона

отак зневажливо поставилась до нього, як колись він, яке було б у нього ставлення до неї? Ясно, вона помститься йому.

Помста! Це було переконливо і логічно. І від цього у ньому проснувся страх.

Щоб змінити тему розмови і швидше вийти геть, він запитав:

— А як ви потрапили в мій будинок?

— Ганна Михайлівна Савчук — моя тітка. Ви не турбуйтеся, я пробуду тут лише день-два. Мені дають квартиру, але там зараз ремонт.

— Я не про те, Софіє Іванівно. Живіть, скільки вам завгодно. Вибачайте. Прошу вас, передайте вашій тітці, щоб на хвильку зайшла до мене.

Мацієвський пішов до дверей і на мить зупинився: йому хотілося оглянутися, ще раз подивитися на цю дивовижну знайому незнайомку. І саме в цю мить він відчув на собі її пильний погляд. Він уявив її великі темні виразні очі. Вони дивилися уважно, допитливо і в той же час глузливо.

— У пана Мацієвського розкішний халат. Дорогий. Тільки старомодний...— почувся її голос.

І слова, і голос були колючі. Так, це вже початок помсти. Знущання — це страшна зброя! Та, замість гніву, він відчув ніяковість. Гарячим вітром війнуло за спиною. Але обернувся і, пересилюючи себе, люб'язно посміхнувся. На очі наплив вологий туман. Мацієвський дивився на Софію і не бачив її. Що це? Справді почуття сорому чи, можливо, просто страх перед цією ображеною колись жінкою, страх перед її помстою?

Посміхаючись і нічого не бачачи, Мацієвський

хвилину мовчки дивився, як сліпець у туман, а коли побачив темніючу постать, сказав:

— Знаєте, це — спадщина від батька. Інколи одягаю...

І швидко вийшов.

XIII

„Знову раціоналізація, — думав Мацієвський, ідучи на перший промисел за завданням начальника управління.— Куди не поткнись — раціоналізатори, винахідники, новатори. Можна подумати, що на промислах головним є не видобуток нафти, а вигадування всіляких пропозицій. Тільки й чути: активізувати творчу думку новаторів, спрямувати зусилля раціоналізаторів на «вузькі» місця виробництва. І найсмішніше те, що всі беруться за вдосконалення і техніки, і технології!

...Нудно. Набридлива одноманітність, як дрібний дощ. Іде дощ дві, три доби, а то й п'ять, і не второпаєш: чи дощ, чи туман, чи мокрий дим? Не знаєш, коли день, коли вечір. Ні неба, ні сонця. Тоскно.

Всі наче збожеволіли. Кожний вдає з себе раціоналізатора. А головне — і це найдивніше — кожний твердо вірить у свій новаторський хист! Вони розуміють, що справжній технічний прогрес відбувається не тільки тут, на промислах, але також і там, де працюють, мислять, творять інженери, вчені, інститути, заводи».

Ні, Мацієвський не просто обурювався, він озлоблено роздумував, що оця метушня тільки забирає сили і спокій у нього і відвертає його

увагу від особистого життя. Вони прагнуть втягнути його, Мацієвського, в свою метушню. Для чого він їм?

Ось він читає папірці, щоб вивчити становище з раціоналізацією і доповісти начальнику. А що це йому дасть, крім зайвих турбот і неприємностей.

Невже і Софія стала такою, як усі вони? Як усі ці, хто оточує її? Тоді вона буде схожа на Олену, тоді і в неї немає особистого життя, інтересів, прагнень, нічого немає для себе. Йому завжди здавалось, що такі люди — як дерево без гілля.

Ні, Мацієвський ніколи не відмовиться від свого особистого життя. У нього глибоке і живуче коріння. Можна зрубати його, як дерево, але коріння викорчувати неможливо, і він знову пустить пагінці. А це — головне.

Всі оці різноманітні папірці ще раз підтверджують його переконання, і він з прихованим злорадством відзначав дріб'язковість стремлінь і помислів їх авторів. Заради чого все це робиться? Прогрес? До біса цю смішну вигадку! За кожною пропозицією стоїть який-небудь Костусь. І він чекає, що його пропозиція буде схвалена і впроваджена. Він одержить невелику винагороду і... пообідає...

Раптом Мацієвський пригадав обід у чайній і тих п'ятьох робітників. Тоді він подумав, що вони працюють заради ситості, заради борщу. Тепер він ще більш переконався в цьому.

Йому приємно було так думати, цим самим він якось виправдував своє озлоблення.

Мацієвський розглядав папери з пропозиціями,

а за ними в його уяві стояли ті п'ять робітників, зосереджено схилених над тарілками.

— Ото мені новатори!— промовив сам до себе Мацієвський і неголосно засміявся.— Всі новатори! Здається, я один у цьому місті не захворів на епідемію винахідництва.

— Це правда, товаришу Мацієвський,— несподівано почувся голос.

Мацієвський підняв голову: у дверях стояла Софія Бойчук. Він так заглибився у свої думи, що не почув, коли вона зайшла. Ніяково і розгублено посміхаючись, Мацієвський підвівся. Софія була спокійна і серйозна, вона тримала себе офіціально, ніби раніше і не знала його, ніби не було зустрічі в кімнаті старої Савчукової. Він відчув у собі незвичайне напруження. Як він міг висловитись так необережно? Що вона зараз подумає? А втім, хай думає, що хоче. В нього є свій світогляд, є свої переконання, і ніколи він не соромився за них.

Софія пройшла до столу, сіла на стілець. Темні стомлені очі її скоса оглянули Мацієвського.

— У вас це звичка — думати вголос?

— Ні, це вирвалось у мене цілком несподівано. Я здивований всім оцим і не розумію, що означає такий потік папірців,— і Мацієвський вказав на зшитки пропозицій.

— Шкода... Я, наприклад, розумію, бо це дуже проста річ.

— О, так! Надзвичайно проста! Коли я був у першому класі гімназії, мені вдалося розв'язати задачу з другого класу. Я гадав, що бозна-що зробив. А цю задачу сто років до мене розв'язували мільйони людей. І розв'язувалась вона

просто. Рішення існувало давно, а я не розумів цього і радів.

— Ви, Мацієвський, завжди були байдужою людиною. Але скептиком я вас не знала.

— Я — мислитель, шановна Софіє. Я все розумію і спокійно ставлюсь до всього. Спокійно, а не байдуже і не скептично. Не розумію прагнення багатьох костусів стати обов'язково носіями технічного прогресу.

— Це й не дивно.

— Чому?

— Чому? Ви ж не буваєте на виробництві, не знаєте людей. Для вас існує лише ваша персона. Ви не розумієте, що в людей є якісь високі помисли, благородні цілі. Робітник, подавши пропозицію, прагне зробити благородну справу. У вас ніколи не буде такої мети.

— Це ви зробили висновок з моїх колишніх помилок. Чи не так?

— Ні, не з колишніх, і не з помилок, а з усього вашого життя.

— Звідки ви знаєте моє життя? Ми не зустрічались років з двадцять.

— О, тут ви дійсно помиляєтесь. Та це зовсім інша тема. До того ж у мене ні часу, ні бажання немає для подібної розмови.

Софія встала і попрямувала до дверей.

«А вона по-дівочому струнка і гнучка,— мимоволі подумав Мацієвський.— І повнота її красива. Повнота зрілої жінки. Так зберегти себе не кожній вдається. А коли вона серйозна — в неї рот не такий великий... кращий».

Ось вона обернулась, взявшись за ручку дверей.

— За кожним отим папірцем — жива людина, Мацієвський. Її треба бачити.

— Я бачу. Бачу, як вона заявляє оцим папірцем: борщу!

— Фу, як бридко ви говорите про людей!.. Ви їх ненавидите! Кожна пропозиція — це щирість людей, любов до праці. Вони хочуть хоч що-небудь зробити для загальної справи.

— Так на зборах говорять... Палка промова!..

У Софії гнівно блиснули очі, але відразу погасли і стали сумними. Вона коротко зітхнула і з жалем промовила:

— А Минчак ще хоче доручити вам займатися питанням раціоналізаторства! Дивно! Ви так звикли до кабінету, що й тут, на промислі, не можете обійтись без нього. Я вам щиро раджу: візьміть якусь цікаву пропозицію і підіть до її автора. Поговоріть, спробуйте уяснити, чого хоче робітник... На папері те не напишеться, що в розмові скажеться...

— Спробую скористатися вашою порадою.

— Я буду рада. І прошу вас: коли з'явиться старший інженер промислу Макарець, хай негайно навідається до Б-19.

Софія вийшла. Мацієвський чув, як вона пішла по коридору, і звук її кроків даленів і стихав. Він згадав, як спалахнули гнівом її очі. Чому? Адже він нічого особливого не сказав. Що образливого у його словах? А можливо, він її не розуміє? Колись і вона була простою, як та задача, що він розв'язував у першому класі гімназії. Ту Софію він розумів, а цю — ні.

Тоді вона була несміливою, соромливою, а всі її думки можна було читати в очах, на обличчі.

Та вона їх і не приховувала. А тепер — яка впевненість, твердість і навіть суворість! Колись він цілував її очі, а зараз страшно подумати про це.

Софія, звичайно, не може забути минулого і не може простити йому. Але хіба він винен, що так трапилось!

Прислухаючись до того, що робиться в душі, думаючи про відносини з Софією, Мацієвський неуважно перегортав папери з пропозиціями робітників промислу. Інколи він зупинявся і прочитував. Але все це дрібниці, дрібниці, дрібниці.

І раптом Мацієвський аж підскочив. Що це? Невже якийсь оператор Піляк додумався до того, до чого дійшов він, Мацієвський? Ото так!

Він почав знову перечитувати пропозицію Піляка, який доводить, що для того, щоб відродити свердловину Р-15, потрібно її лише поглибити. Зараз ця свердловина не діє, її законсервували, а цей Піляк хоче довести, що з неї можна взяти нафту. Це дуже небезпечний сигнал для Мацієвського!

Правда, пропозиція Піляка без доказів, він не вмотивовує її.

«Гаразд, товариш Бойчук,— в думці звернувся він до парторга,— я піду у бригаду до того Піляка... Поговоримо. І якщо лише він доведе мені те, про що я здогадався, то слід... слід його розчарувати. Треба, щоб він забув про це і більше ніколи не згадував».

А можливо, в документах щось зазначене? А що коли в документації на свердловину Р-15 буде сказано, що вона пробурена лише на поверхню нафтоносного горизонту? Значить, тоді і дурень здогадається, що пальне відбирали тільки

з поверхні горизонту, а увесь нижній шар нафти лишився цілим!

Мацієвський подзвонив у геологічний відділ.

— Слухає Рудик.

Мацієвський аж завмер на мить: Олена! Як він забув, що вона там?

— Панночко Гелено! Моє вам шануваннячко! Мацієвський турбує. Я у вас на промислі.

У телефонній трубці було тихо. Певно, розгубилась від несподіванки. А можливо, це дуже добре, що він тут, на промислі? Можливо, вони порозуміються?

— Дуже приємно, Владиславе Казіміровичу. Ніколи не думала, що ви відважитесь.

— Та як же ходити сюди, коли вперше прийшов, і то ви вже глузуєте! — Мацієвський засміявся.— А я в серйозній справі. Мене зацікавила свердловина Р-15. Чи немає на неї документації?

— Ця свердловина не діє вже двадцять років. Я займалась нею. Кажуть, що вона колись давала дуже багато високоякісної нафти.

— Що ж трапилось?

— Вона пробурена на пласт, що найбільше експлуатувався. Але я гадаю, що запаси в цьому районі не вичерпались. А документи є, можете проглянути.

— Я в кабінеті старшого інженера. Пришліть ким-небудь...

Секретарка промислової контори принесла тоненьку папку. Мацієвський швидко проглянув. Нічого особливого. Свердловина пробурена на глибину всього лише 455 метрів ще на початку XX століття... Спочатку давала 70 тонн. Вже в

двадцятих роках вона давала 25 тонн. У 1938 році вона перестала діяти. От і все.

Так, значить, нічого не сказано, що пробурена на верхній шар горизонту. Але 455 метрів можуть підказати досвідченому геологу... А втім, поруч є свердловини і глибші, і мілкіші. Одні з них дають нафту, другі — порожні. Важко здогадатися. От якби тільки і Піляк не додумався до цього...

Мацієвський піде до Піляка. Він хотів би і Софію переконати у несерйозності таких пропозицій.

Він склав папери, викликав секретарку і передав їй усі документи. Потім вийшов на подвір'я, став під розлогим кленом, на якому вже з'явились перші листочки.

Перед очима Мацієвського розкинулась велика долина, забудована будинками, майстернями, густо вставлена нафтовими вежами. А за ними піднімалось пасмо з темними смерековими лісами.

Затяжний дощ скінчився, але над містом повзли великі темні хмари. Вони чіплялись за вершини гір і сповзали у долину сизими шматками, схожими на туман або дим. Було тихо, як після грози. Чулося надривне гудіння бурових, десь в ярку ревла автомашина, видно, забуксувала в болоті. Над старими липами, що оточили руїни будинку якогось колишнього підприємця, тоскно кричали граки.

Знову буде дощ. Дощ, дощ, грязюка і... холод. Як усе погано влаштовано!

Мацієвський згадав свою квартиру, батьківський халат. В уяві постала Софія, така, як він

бачив її у Савчукової. Він бачив знову, як вона випростала з-під ковдри стрункі ноги, як взувала туфлі і як підійшла до нього, обдаючи ароматом теплого жіночого тіла.

А що ж буде далі? Як тепер вона буде ставитись до нього?

XIV

До нафтодобувної бригади, де працював оператором Піляк, вела крута гірська стежка. Вона звивалась поміж вежами і смереками, піднімалась все вище і вище. І чим крутішою вона ставала, тим сильніше сердився Мацієвський. Злився на себе, на Софію, на цього Піляка.

Він часто зупинявся і роздумував: чи не послати всіх до біса і повернутися назад, в долину? А вони без нього почнуть поглиблювати? Що думатиме про нього Олена? Сміятиметься? Та у нього є гордість, і заради неї він принесе в жертву Піляка. Ще буде видно, кому доведеться сміятися.

Біля високої кам'яної кручі, між двома старими кошлатими смереками Мацієвський побачив будівлю. «Культбудка бригади № 4», — прочитав він і відчинив двері. У маленькій кімнатці, обвішаній плакатами і лозунгами, за столиком сидів молодий робітник і пив з пляшки каву з молоком. На столику лежали газети, а на них окраєць хліба, від якого робітник раз у раз відщипував шматки.

— Де мені знайти оператора Піляка?

— Піляка? — байдуже перепитав робітник і

спідлоба, не піднімаючи голови, подивився на Мацієвського.— Він на шпилі. На самій верхівці гори, значить. Праворуч за культбудкою плай— то якраз до Піляка буде. Можу провести.

— Ні, не треба. Я сам,— відмовився від послуг Мацієвський.

Він вийшов з культбудки, знайшов стежку, зняв плащ, перекинув його через руку, в другу взяв капелюх і, зітхнувши, пішов угору. Нічого не зробиш, треба йти.

Треба йти, незважаючи ні на що, і довести Піляку його помилку, сказати, що його переконання не обгрунтовані.

Глинистий грунт ще не висох після дощів. Йти слизько і важко. Інколи, послизнувшись і втративши рівновагу, хапався руками за кущі, і швидко плащ і капелюх стали мокрими.

Раптом наповз туман і сховав усе, що оточувало Мацієвського. Навіть страх охопив його — здавалось, що він самотній у туманній пустелі і що стоїть над безоднею. Варто зробити ще крок — і він полетить у безодню.

Мацієвський пішов далі. Туман скоро зник, засяяло яскраве сонце. Він опинився на голій лобовині гори. Тут стояло кілька старих дощаних веж. Під деякими з них кивали коромислами качалки, наче клювали кам'яну вершину гори, а деякі стояли пусткою.

На помості біля однієї свердловини сидів огрядний чоловік у замасленому одязі. Мацієвський придивився і впізнав у ньому рудого робітника, якого бачив у чайній. Дуже здивувався, дізнавшись, що це і є Піляк.

— Ознайомився з вашою пропозицією відносно

свердловини Р-15. Мені б хотілось, щоб ви обгрунтували свою думку.

Піляк підвівся. Здавалося, що він ледве відкрив маленькі очі і глянув кудись мимо Мацієвського.

— А я подавав.

І пішов стежкою вниз, звідки щойно прийшов Мацієвський. Робітник ішов повільно, важко переступаючи ногами у великих грубих черевиках.

Куди ж він пішов? От нахаба! Треба йти слідом. А так втомився, що волів би краще примоститись на поміст, де сидів Піляк, і сидіти, ні про що не думати. Ноги тремтіли, мокра сорочка прилипала до спини. Хотілось пити і курити.

Піляк зупинився, обернувся і вичікувально подивився на нього. Аж коли Мацієвський підійшов, Піляк знову мовчки повернувся і пішов далі. Що за дикун такий! Хоч би сказав слово яке!

Спустились метрів п'ятдесят, повернули вбік, пішли по косогору між деревами.

— Ось вона.

Піляк показав на стару, трохи скособочену вежу.

— Ну й що?

— Нічого. Порожня.

— А для чого поглиблювати?

— Щоб нафту брати.

О, він не дуже охочий до розмови, кожне слово треба тягнути. Та йому, певно, й сказати нічого. Поглиблюй та й годі.

— Звідки ви знаєте, що буде нафта? Свердловина спустіла двадцять років тому.

— Вона мілка.

— Ну то й що ж?
— Он, видите?
Піляк показав на вежу, що стояла метрів за двадцять осторонь.
— Бачу. Свердловина.
— На десять метрів глибша. Дає нафту.
— Це ще нічого не значить.
— Значить.
— Що?
Піляк знову повернувся до свердловини Р-15.
— Тут брали тільки з поверхні горизонту. Треба з глибини качати.
— Звідки ви знаєте?
— Та вже знаю. Поглибити на десять-двадцять метрів і — буде нафта.
— А як не буде?
— Буде. Я тут працюю скоро півстоліття. Буде.
— Оце і все.
— Ні, на забої кавалок заліза. У тридцять восьмому хазяїн обірвав помпу. Вона впала на забій.
— Чому ж тоді не витягли?
— Кінчалась влада хазяїна. Та й не вигідно було. На той час брали ледь півтонни. Треба пробурити збоку і глибше. Нафта буде.
— Послухайте мене, товаришу Піляк,— почав лагідно Маціевський, намагаючись переконати оператора.— Я цю свердловину добре знаю. Я її пам'ятаю ще тоді, коли вона дійсно давала багато рідини. Та пройшли часи. Пісковик, тобто оцей нафтоносний горизонт, був розроблений найпершим у цих місцях. Він виснажився. Всі запаси його вичерпані. І тут вже нічого не вдієш.

Скільки пусту макітру не збільшуй — вареники в ній не з'являться.

— Еге, значить не буде?

— Не буде.

— Ну й потому дякуємо красненько.

Але Мацієвський бачив, що старий не вірить йому, що він лишається при своїй думці. Ох же і впертий народ, ці ріпники!

— Коли не вірите мені, запитайте у інженера промислу товариша Макарця. Він вам доведе це. Я щойно сидів в конторі промислу і вивчав документацію свердловини Р-15. І що ж?

— І що ж?

— Вона пробурена на таку ж саме глибину, як і цілий ряд інших в цьому районі. Одні діють, інші стоять. А чому?

— Ага, чому?

— Тому, що горизонт не рівно йде, а хвилясто. То вверх, то вниз спускається. Утворює природні сховища. От там, де горизонт вгинається, там ще є нафта, а там, де він піднімається,— немає. А колись був увесь горизонт повний...

— А був повний?

— Був.

— От як!

— А тепер висмоктали. Немає.

— Немає?

— Та до того ж і надто дорого обійдеться здійснення вашої пропозиції. Розумієте, треба бурити нову свердловину. Адже на забої лежить кавалок заліза, як ви говорите.

— Ага, кавалок заліза.

— Гм, дивуюсь я вам, Піляк. Чому ви домагаєтесь, щоб впровадили вашу пропозицію? Ви ж

байдужа людина до нафти. Ви ще колись казали: не буде нафти — щось інше знайдеться. Задля чого ви собі голову морочите?

— Адже не вам?

— Так не я, а ви казали. Не розумію.

— Бо не хочете.

— Слухайте, Піляк! Не робіть з мене вар'ята. Ви казали, що вам все одно — буде чи не буде нафта?

— Ні.

— Але ж казали: не буде нафти — буде щось інше?

— Казав.

— Ну?

— Ну?

— Як вас розуміти, Піляк? І чи можливо це?

— Я казав, а ви не дослухали. Я казав, що коли в нас тутка не буде нафти, то будуть дурні. Он що я казав...

Піляк посміхнувся, прикриваючи маленькі очі товстими повіками, і пішов на гору такими ж розміреними кроками, як ішов з гори.

О, бидло! Мацієвський кипів. Як він розмовляє! Он до чого довели хлопів, що вони втратили всіляку повагу до культурних людей, до інженерів. Називає дурнями! Кого? Мацієвського? Так Мацієвський тут ні при чому. Кого ж? А біс би тебе забрав, старе корито.

Мацієвський сердито плюнув і пішов у долину. Згори йти тепер було йому ще важче. Ноги немов одерев'яніли, не згинались і все ще тремтіли.

Стомлений, розбитий, роздратований безглуздою розмовою з Піляком, Мацієвський сів на

лавочку під кленом біля контори промислу. Він вирішив, що на сьогодні вистачить ходіння в народ. Ось трохи відпочине і піде додому. І прямо у ванну, у теплу воду!

Ще ніколи він стільки не ходив по промислу, ще ніколи не відчував такого нервового потрясіння. А що, коли це не кінець? Коли це лише початок? Куди ж подітися?

«Ні, треба кінчати з цим,— вирішив він і рішуче підвівся з лавочки.— Він відстоїть своє право на спокійне життя. Він відмовиться від раціоналізації».

Озирнувся навколо і хотів уже йти, коли помітив, як до нього швидко наближається людина. Це був оператор Михайло Рихлик. Мацієвський запам'ятав його добре.

Він і зараз був, як і тоді на обіді, похмурий, незграбний. Чорні широкі брови низько опустилися на маленькі насторожені оченята. Давно не голена борода робила лице темним і відчуженим. Весь його вигляд був неприємний Мацієвському до огиди. Що ж хоче ця людина від нього?

— Пане інженер,— промовив той низьким і хрипкуватим голосом, який буває лише у простуджених.— Пане інженер, допоможіть мені, врятуйте.

— Не розумію вас, Рихлик, Що трапилось і чим я можу допомогти?—розвів руками Мацієвський. В думці відзначив, що Рихлик за старою звичкою називає його паном, і подумав: чи зробити зауваження, чи ні? Вирішив промовчати.

Замащене, брезкле, немов трухляве, обличчя нафтовика було стурбоване, і по ньому крізь

мастила поміж чорним волоссям виступили синюваті жилки.

— Знаєте, пане інженер, мою парову машину ламають.

— Як це ламають? І хто саме?

— Костусь отой запропонував. Злетілись зараз усі, як круки, до кочегарки. І Костусь, і Олена Рудик! В цю хвилину будуть ламати машину парову на «Примі». Скажіть щось їм. Хай лишать мою «Приму» у спокої. Мені потрібна вона, я на ній тридцять років працюю...

— Це ж не моя справа, Рихлик. Ви до завідуючого промислом зверніться або до інженера.

— Завідуючого немає, а інженер погодився з отим.

— Ну, то до парторга.

— Еге, сказали! Вона також там. Руйнувати приїхала. Ви напишіть записку, хай не чіпають машини.

— Слухайте, Рихлик, це не в моїй владі. Я сам роблю те, що мені накажуть.— А сам подумав: «Хай закривають «Приму», не їхня вона, хай стоїть».

— От часи настали! — застогнав Рихлик. — Що то буде? Що то буде?

— Що, свердловину консервують?

— Як ви сказали?

— Питаю, чи вони «Приму» закривають?

— Кажуть, що Костусь якусь іншу машину надумав з тієї, з парової зробити. Але я знаю, що нічого не вийде. То було колись. «Прима» давала десять тонн нафти. Тепер сто кілограмів дає. І не буде більше давати, бо висмоктали все.

— Ну, що ж, їм буде наука. А як з Б-19? Ще нічого не роблять там?

— Ні, нічого. Не дай пан біг, щоб і робили! То ви нич і не вкажете їм?

— Не вдію.

Рихлик схопився руками за голову і побіг геть, до контори промислу.

І тут Костусь! Куди не повернися — він там. А головне, що його підтримують Олена, Софія. Це вже занадто!

Мацієвський встав і поволі пішов дорогою до міста.

XV

Одна біда тягне за собою другу. Ну, хай того довгов'язого Костуся, того дилетанта-винахідника Олена підтримує. Це її молодість, запальна, окрилена романтикою подвигів. Хай! Але ж Софія — не дівча. Вона повинна розуміти, що реальне і що безглузде. Невже вона не бачить, що всі намагання Костуся — це рожевий дим?

З кожним днем Мацієвський відчував усе сильнішу ненависть до Костуся і в той же час — заздрість. Так, так, він заздрив Костусю... Чому не біля Мацієвського ці дві жінки? О, він багато чого віддав би, щоб зараз не блукати отут по розбитих брудних шляхах, а сидіти дома, в своєму кабінеті і щоб у нього на колінах сиділа... Олена, обнявши смаглявою рукою його шию.

Новий світ відкрив би їй Мацієвський, і вона забула б гумові чоботи, довгі, нудні засідання і отруйні мрії про подвиги. Її руки стали б білими,

а тіло ніжним. Воно від легенького дотику здригалося б у передчутті радості.

О, думки, думки! Які солодкі ви і як роз'ятрюєте душу! Як все для вас просто і швидко, а в дійсності яке все далеке, недосяжне. Ви можете в одну мить досягти найдальшої зірки і повернутися з алмазним уламком, щоб прикрасити темне, пишне волосся Олени, але здійснити це неможливо!..

Думки, думки! Як високо б ви не злітали на своїх невидимих крилах, а змінити нічого не можете! Ось скаче по пагорках і низинах дорога з брудними калюжами, по яких пропливають шматки тіней темних, розвихрених хмар. Небо мінливе: то сонячне, то хмарне. І люди стають все більш незрозумілими. Серед них почуваєш себе самотнім. Яке ж місце вони відводять Мацієвському? Чи не хочуть вони переробити і його на свій манір? Смішні... Смішні і наївні!

Один в житті, як на оцьому важкому шляху. Іде Мацієвський, злий на увесь світ, безсилий перед ним, ображений своїм безсиллям, і немає нікого, перед ким можна було б вилити все, що клекоче в душі.

Мацієвський ішов, замисливщись, забувши про все на світі. Від роздумів його відірвав гудок автомобіля. Мацієвський зійшов з дороги. Газик, підстрибуючи, пролетів мимо і зупинився. З-під брезентового верху виглядала Софія Бойчук.

— Сідайте, Мацієвський, підвеземо.

Він здивувався, хотів було відмовитись, але не наважився і слухняно поліз на сидіння. Софія посунулась, і він важко опустився поруч.

Довго їхали мовчки. Весь час він відчував, що Софія поглядає на нього, ніби хоче проникнути в його душу.

— Рихлик скаржився, — нарешті промовив він.

— Що парову машину знімаємо?

— Так.

— Не розуміє він, що нам невигідні парові машини і кочегарки. Тонна нафти з «Прими» обходиться півтисячі карбованців. Кому вона потрібна за таку ціну? Та й не лише це.

— А що ж іще?

— Щоб збільшити дебіт цієї свердловини, треба створити вакуум. Геологи доводять, що нафта є в забої, але її підняти важко — сильний тиск повітряного стовпа. А як створити вакуум, як розрядити повітря в стовбурі свердловини? Машин у нас таких мало. І от Костусь знайшов вихід. І дуже простий. Він хоче взяти станину парової машини, пристосувати на ній циліндр компресора «Борець». У нас є кілька компресорів морально застарілих. Треба циліндру надати зворотного руху, ну, щоб він не накачував, а висмоктував повітря... от і все.

— Я на цьому не розуміюсь.

— Е, облиште, Мацієвський, ви добре розумієтесь. Тільки вам не хочеться думати над цим. Всі знають, що ви непоганий інженер, що добре знаєте промисли, вивчали їх, бо хотіли стати нафтовим власником.

Знову і знову за своє. Чого їй треба? На біса йому вартість нафти, і кочегарки, і качалки, і Костусь! Він хоче лише одного, щоб йому дали спокій!

Його пригнічували такі розмови, важким каменем падало на серце кожне слово Софії, бо весь час відчував у її голосі щось приховане, наче вона хотіла якомога сильніше роз'ятрити його самолюбство. Він готовий був вискочити з машини, щоб тільки не сидіти біля цієї жінки, яка колись бачила в ньому легковажного юнака і яка зазнала від нього мимовільної кривди. Не бачити її, не чути її голосу — таке було в нього бажання в ту хвилину.

І, немов розуміючи думки Мацієвського, Софія стримано засміялась. Він глянув на неї, тамуючи в собі образу.

— Ви жалкуєте, що сіли в машину? Так, Мацієвський? Скажіть правду?

Він нічого не сказав у відповідь, лише повів плечима. І знову замовкли.

Хай буде по її: хай у Костуся є логіка. Але що вона скаже про Піляка?

Мацієвський скоса глянув на Софію. Вона сиділа замислена, зосереджена, трохи бліда. Можна було подумати, що вона щось переживає, щось ховає в собі. Почуття Мацієвського роздвоювались: коли Софія говорила і торкалась його болючих ран, він хотів, щоб вона замовкла, зникла, а зараз, коли вона раптом замовкла, йому хочеться, щоб вона розмовляла.

— Я скористався вашою порадою: побував у одного автора раціоналізаторської пропозиції.

— Мені приємно це чути. Кого ж ви бачили?

— Є такий оператор Піляк. Дивна людина.

Софія знову повеселішала, глянула на Мацієвського іскристими очима, засміялась.

— Уявляю, як ви з ним розмовляли! Правда, цікава людина?

— У мене такого враження не склалося.

І Мацієвський докладно почав розповідати Софії про свою розмову з Піляком, згущуючи чорні фарби. А вона весь час сміялась, навіть помолодшала. Відхилившись на спинку сидіння, так сміялась, аж сльози виступили на її очах.

Машина підскочила, перехилилась. Софія мимоволі схопилась за руку Мацієвського. На мить він відчув тепло її долоні і завмер. Він хотів би, щоб ця мить була довга до безконечності. Навіть взнаки не дав, що надає особливого значення цьому рухові Софії. Продовжував свою розповідь, вміло пересипаючи її дотепами.

— Як, як він сказав? Коли нафти не буде, то буде щось інше? Будуть дурні?! Ох, це вже понад мої сили! Розумний чоловік!

— Але я не зовсім зрозумів...

— Тут і розуміти нічого. Той Піляк всіх нас назвав дурнями! Не зуміємо взяти нафти — ми дурні. Адже він глибоко переконаний, що нафта є, що її багато в надрах наших промислів.

Якось відразу Софія стала серйозною. Вона уважно подивилась на незворушне обличчя Мацієвського і запитала:

— Який же ви зробили висновок з цієї розмови?

Мацієвський знизав плечима. Він не чекав цього запитання і не знайшов, що відповісти. В думках блискавкою промайнуло, що це дуже важливе для нього запитання, що від його відповіді будуть залежати дальші стосунки між ним і Софією. Вигадати щось їй приємне? Ні, їй він

не хоче брехати. Сказати ж правду — це зразу віддалити Софію від нього.

— Бачте, Софіє Іванівно, документації немає, в його словах мало переконливості. І взагалі це трохи схоже на манію новаторства.

— Манія новаторства? Ви це... серйозно?

— Таке моє перше враження.

— Миську, стій,— торкнула вона за плече шофера.— Повертай назад. Візьмемо Піляка і— до Присташка. Відразу поговоримо на цю тему,— остання фраза адресувалася Мацієвському.

От ще новина! Тепер не вирвешся з її рук. Почне тягати, смикати, натискати, вимагати, доводити.

Газик мчав, підстрибував, ревів на підйомах, крутився по кривій гірській дорозі, піднімався все вище вгору. Мацієвський мовчав, мовчала й Софія. Те відчуття прихильності, яке на хвилину виникло під час розмови, розвіялось, і знову стали чужими й далекими.

Взяли мовчазного Піляка, посадили на переднє сидіння поруч з шофером і помчали згори.

Проїхали промисел, передмістя, а скованість і відчуття відчуженості не минали. Мацієвський думав, як йому поводити себе далі, яку позицію зайняти, що скаже Присташко з приводу ідей Піляка.

Присташко, невисока лисувата людина з надзвичайно жвавим лицем, рухлявий, неспокійний, уважно вислухав Піляка і Софію. Мацієвський весь час мовчав. Він не знав, що сказати, що додати.

— Сумнівно, сумнівно, — тихо заговорив Присташко, дивлячись у вікно.

Мацієвський підвів голову і подивився на Софію. Він хотів переможно глянути їй в очі, але вона дивилась на Присташка. А той продовжував:

— Сумнівно, але немає ніяких підстав відкидати думку товариша Піляка. Тим більше, що його аналіз дещо збігається з висновками геолога Рудик. Вона також доводить, що нафтоносний горизонт — пісковик, як ми його звемо, не виснажений, що там є значні запаси нафти. Можна з цим погоджуватися, сперечатися, бо прямих доказів немає. Тим більше, що ці свердловини колись фонтанували. Нафта лилась рівчаками. Пласт, очевидно, розрядився. А втім хто знає, що тепер там, в глибинах.

Присташко роздумував уголос, ніби всіх присутніх примушував думати разом з ним, шукати правильний шлях.

— Що ж, спробуємо, товаришу Піляк,— повернувся Присташко.— Завтра пошлемо туди бурову бригаду цеху капітального ремонту свердловин. Десять-двадцять метрів — невелика штука. А ви самі впевнені?

Піляк ледь підвів важкі повіки, у вузькі щілини глянули хитруваті зіниці.

— Хіба я не Піляк?

Присташко і Софія засміялись.

За кілька хвилин Мацієвський знову сидів у машині поруч з Софією.

— Відвезу вас додому, Мацієвський,— сказала вона.— Не заперечуєте?

І знову всю дорогу мовчали, думаючи кожний про своє...

— От і приїхали, — сказала Софія. — Тепер

ідіть, відпочивайте... І не ображайтеся, що інколи виходить не так, як вам хочеться.

Мацієвський вийшов з машини, стримано подякував. Софія глянула йому в очі і задумливо, навіть зворушливо сказала:

— До побачення, Мацієвський. Як хотілося б розворушити попіл старості у вашій душі!

Машина помчала далі, а Мацієвський кілька хвилин стояв, збираючись з думками. Він довго не міг збагнути, що вона сказала йому. Чому попіл старості? І чому з таким жалем?

Думки були розбурханими, неясними. Що діється? От як заплутують людину! А можливо, це — метод?

Махнув рукою і швидко пішов додому.

У ванну! Швидше у ванну, у теплу воду, під теплий душ! Освіжитися, облегшити душу і тіло, змити з себе все, що за день налипло. Заспокоїтись, не думати ні про що, повернути собі звичну рівновагу. І де у дідька взявся той Піляк! Вихопив з рук таку справу! Ну та вони ще й самі не переконані, що він правий...

І ось він знову у халаті і знову на улюбленому дивані. Венера простягає до нього обрубані руки, як завжди, обіцяє пристрасне кохання, артистка кокетливо дивиться з журналу, посміхається, як своєму доброму приятелеві.. Все на місці, і сам Мацієвський як Мацієвський! І голос скрипки у сусідньому будинку.

Коливаються мережані фіранки, розпливається аромат болгарського тютюну, і — тиша, тиша...

XVI

Мацієвський спостерігав, як приходить заспокоєння, як віддаляються від його пам'яті шум і біганина людей, які дбають лише про роботу, про шукання чогось надзвичайного в умовах звичайнісінької дійсності. Він не буде розтрачувати свої сили на метушню, не буде крутитися поміж ними і натирати собі боки.

«Нинька всьо скаче. Та воно слизько...» — згадались слова Рихлика. Хай скачуть. Мацієвський вийшов з того віку. Він хоче жити спокійно, і він буде жити спокійно.

І саме в цей момент трапилось найбільш неприємне: у кімнату зайшов Костусь. Він виглядав майже святково: у новому костюмі, поголений і збуджений.

— Вибачаюсь, що потурбував. Добрий вечір, товаришу інженер!

Від гніву Мацієвський не знав, що відповісти цьому слюсареві. А той продовжував:

— Вибачаюсь. Я не хотів іти до вас, все одно виженете. А наш парторг товаришка Бойчук каже: іди та й іди. Каже: інженер не береться тому, що не переконаний в правильності ідеї, а коли повірить, то зробить. Він скоро, каже, впритул займеться раціоналізацією.

— Ач, уже знають мої думки! Знають, що я в майбутньому буду думати і робити! Знають про мене те, чого я не знаю! Чи не забагато їм відомо, як ви гадаєте?

Костусь став біля дверей, а Мацієвський роздратовано ходив по кімнаті, до болю переплівши пальці рук за спиною.

— Товаришка Бойчук вміє заглядати в душу. До кожного в неї мудрий підхід.

— А коли я вас з вашою товаришкою Бойчук візьму і пошлю до всіх чортів? Вона цього не знає?

— Ваша воля, товаришу інженер. Як знаєте.

— Що ви, нарешті, всі хочете від мене? Що вам, Костусь, потрібно? Креслення зробити, розрахунки перевірити, дозволити робити качалку чи, можливо, щось інше? Чи не парову машину на «Примі» переконструювати за вас?

— Ні, то вже я й сам справлюсь. Адже я слюсар і механік-самоук! Я лише складних вирахувань не вмію. Але навчусь!

Мацієвському хотілося поглузувати над цим новоявленим винахідником, сказати йому що-небудь образливе, різке, щоб відчепився і більше ніколи не підходив. Але як йому дошкулити? Чим пройняти його, щоб він зрозумів усю марність своїх домагань? А може, краще полагодити все тихо і ввічливо?

— Знаєте, Костусь, з вашої затії нічого не вийде. Навіть коли б у вас креслення й розрахунки були. На експерименти ніхто не погодиться витрачати державні кошти.

— Мабуть, парторг наша помилилась. Видно, ми з вами дійсно не домовимось. Я хочу більше нафти, а ви...

— Хоч би тонна і півтисячі карбованців обходилась?

— Ні, дешевше. І коли ми всі візьмемось за це — зробимо. Хто з нами, той допоможе.

Що ж робити? Де вихід? Якби вдалося переконати Костуся, що його вигадка чисте безглуздя.

Переконати спокійно, доказами, логічно. Щоб він сам зрозумів, що нічого з цього не вийде. Хай ліпше візьметься за щось інше. Тоді він відчепиться, а Мацієвському ніхто не насмілиться дорікати за те, що не допоміг раціоналізаторові. Зробити все так, ніби він застеріг Костуся від помилки! Та одночасно Мацієвський знав, що у цього впертого хлопця нелегко відняти його переконання і мрії.

— Ну, що ж я вам можу сказати, Костусь! Шкода мені вас.

— Ви допоможіть мені тільки креслення виготовити,— глухо відгукнувся Костусь, похмуро оглядаючи Мацієвського.— А коли не хочете, то так і скажіть. Чого ж даремно час марнувати? Вибачаюсь, що потурбував...

Костусь нервово м'яв папірця, якого вийняв було з кишені і хотів подати інженеру. Видно було, що він на цій розмові не зупиниться і не заспокоїться, що б йому не казали. Мацієвський бачив, що Костусь розчарований і невдоволений, причому, видно, цього він і чекав.

— Ось що, Костусь, лишіть свій папірець, я подумаю.

Довге обличчя Костуся просвітліло.

— Ви допоможете? Ви вирішили?..

— Я ще нічого не вирішив. Я сказав: подумаю.

Костусь всунув у білі повні руки інженера папірець.

— От дякую! Я тут зробив схему і пояснення до неї. Щоб вам легше розібратися. Ви, Владиславе Казіміровичу, ще побачите, яку ми з вами справу вирішимо! Вибачаюсь, що потурбував.

Костусь немов змінився в одну мить: куди поділась його штучна грубуватість! Він, намагаючись бути обережним, незграбно, якось боком протиснувся в напіввідкриті двері, прикрив їх і тихо пішов по східцях.

Мацієвський повернувся до своєї кімнати, кинув на стіл папірець Костуся, покреслений хімічним олівцем. Він визнавав лише креслярські чорні олівці і туш. Ото кресляр цей Костусь! Мацієвський уявляє, як Костусь, схилившись над оцим аркушем паперу з учнівського зошита, слинив олівця і сопів, проводячи незграбні лінії.

Настрій був остаточно зіпсований. Серце щеміло в грудях, наче після міцного тютюну. Тіло стало важким, безсилим і в'ялим.

І в кімнаті все змінилось, вона стала ніби чужою і холодною, бо вже не захищала його спокою. Кава у порцеляновій чашці вистигла, сигарета зітліла, і на попільничці лежав валок попелу.

«Попіл старості»,— згадались слова Софії.

На душі було гірко. Як ніколи раніше, відчувалась сумна самотність. Залоскотало у горлі від прикрості і безпорадності, і Мацієвський відчув жаль до самого себе.

«Ще цього не вистачало!— подумав він.—Сентиментальність хлоп'яча!»

Прислухаючись до внутрішнього болю, він намагався збагнути, що в ньому діється. В роздумі підійшов до вікна і відвів рукою занавіску. Внизу, на вулиці у світлі вікон двоє: Костусь і якась дівчина. Видно було тільки її плечі, на які падало світло, та розсипане по них темне

волосся. Костусь щось палко говорив їй, розмахуючи довгими руками.

«Звичайна романтична історія,— майнуло у думках Мацієвського.— Зараз він розповідає їй про те, як здивує людство своїм винаходом, як його фотографію почеплять на міській дошці пошани і як на зборах він буде ділитися своїм досвідом. А вона, певно, дивиться на нього з захопленням і гадає, що її кохає другий Едісон.

Як це все примітивно! І які ж невимогливі до життя оці люди. Так, вони задовольняються лише звабною, але нездійсненною мрією».

В цей час Костусь підняв голову і, певно, побачивши у вікні тінь, потягнув дівчину за руку у темряву ночі. Вона пішла поруч з ним, висока і струнка, твердо ставлячи ноги в туфлях на високих каблуках.

Мацієвський дивився їм вслід. Йому здавалося, що він уже знає оцю дівочу постать, оцю гордо піднесену голову. Шкода, що темно і він не бачив її обличчя.

Зашморгнув занавіску, добрів до дивана і плюхнувся всією вагою тіла на блискучу шкіру. Задзвеніли пружини, з-під дивана війнуло прілістю.

А меблі старі. Треба провітрити, прочистити. І він старий. Казала ж Софія, що в нього душа вкрита попелом минулого. Ось він тут, на старовинному дивані, в якому дерево давно сточено шашелем, сидить, сам сточений самотністю і нездійсненними прагненнями, а повз його вікна, завішені мереженими фіранками, йде життя — юне, пристрасне, з коханням, з щастям і стражданнями.

Мацієвський схопився з дивана. Що це? Він

сам створював оце все для себе, а зараз воно викликає біль? Звідки ці думки? Звідки взагалі взялось оце роздратування, оце невдоволення? Геть ці думки, геть важкість із серця і мозку! Треба чимось зайнятися, розважитися, забутися.

Він ходив по кімнаті, лаяв себе, лаяв Костуся, Софію, Олену. Це все через них! Особливо Костусь! На біса було брати оцей папірець? Як добре було працювати до цього часу! Він, Мацієвський, не мав жодного відношення до качалок, до всіляких дитячих вигадок. У нього були свої обов'язки, і він їх виконував сумлінно. Йому приносили проекти, плани, схеми з розрахунками і поясненнями, а він креслив.

Мацієвський підходив до столу і кидав на папірець погляд, повний ненависті. Ач, геній технічної думки! Звідкіля ти взявся на мою голову? Що тут розібрати? Ніякої розмірності, пропорції! Де він бачив такі контрвантажі? А де він візьме такої довжини двотаврову балку для коромисла? І ще й хімічним олівцем накреслив!

Мацієвський відходив від столу і продовжував розмовляти сам з собою. Він в думках доводив Костусю необгрунтованість вигадки з качалкою-велетнем, ображав його, знаходив у ньому неприємні риси, негативні якості і помічав, як від цього легше стає на серці, як поступово приходить рівновага.

На одній стежині зустрілись Мацієвський і Костусь. І вони не розійдуться так просто. А які в нього палаючі очі! Чи не божевілля це? Не одержимість? Ні, він не піде за Костусем. Завтра все йому скаже відверто і безжально.

Мацієвський довго не міг заснути, а коли прийшло забуття, у напівсні до самого ранку його переслідував Костусь. Він розмахував довгими руками і весь час тикав Мацієвському аркуш паперу, помальований хімічним олівцем.

XVII

Ще не встиг він як слід вмоститися за своїм канцелярським столом, як до кабінету зайшла секретарка з приймальної. Маленька, з невеличкою купою рудого волосся, зачесаного на лівий бік, поводячи повними стегнами, туго обтягнутими зеленою сукнею, підійшла і мовчки поклала перед ним папірець.

Раніше секретарка до нього ніколи не заходила: йому самому доводилось спускатися в приймальну чи йти в якийсь кабінет і забирати для себе роботу. А тут — на тобі! Яка увага! Певно, в зв'язку з тим, що його Минчак хоче призначити інженером по раціоналізації та винахідництву.

— Що це?— запитав він, беручи папірець.

Дівчина хитнула головою, відкидаючи руді пасма назад, подивилась крізь ледь підняті вії і, швидко підвівши брови, мовляв, як це він не знає, сказала:

— Від Ливаницького.

Ач яка! Видно відразу, що біля начальства треться. І дивлячись, як вона пішла до дверей, перевалюючись з ноги на ногу, подумав, що ця істота не дуже вимоглива до життя, що їй потрібно лише кілька яскравих ганчірок, танці та улес-

ливі слова про її зачіску, постать. Ех, коли б Олена була ось такою — кокеткою, манірною і бездумною!

На папері відразу впала в очі резолюція, написана червоним олівцем: «Тов. Мацієвський. Негайно розберіться. Прикладіть розрахунки з доказами. Ливаницький».

Гм, цікаво, чим ще вони вирішили здивузати світ? Чи не збільшенням турбобура?

Він почав читати пропозицію бурового майстра, написану блідим чорнилом і нерозбірливим почерком. Хотілося швидше прочитати і покінчити з цим папірцем. Але він слабо розбирався в технології турбінного буріння і тому довго не міг докопатися до суті справи. Писалося про встановлення найбільш ефективного режиму буріння, про продуктивне використання насосів, що подають глинистий розчин у турбобур. Якісь цифри, літри, тонни.

Викинути б геть цю писанину! Не морочити б голови. Але слова резолюції «негайно розберіться» тримали його волю у своїй владі. Вони сковували його, і Мацієвський мусив підкорятися їм. Доведеться їхати на бурову. І він подзвонив у гараж, щоб прислали машину. Раптом згадав, що є контора буріння і що там люди також повинні займатися раціоналізаторством. Передати їм пропозицію їхніх робітників — і кінець.

Мацієвський подзвонив Ливаницькому.

— Чому мені направили пропозицію? Адже є контора буріння!

У телефонній трубці почувся неквапливий низький голос головного інженера:

— А контора буріння чия? Хіба не нафтопромислового управління? Нам надіслали — ми й мусимо розбиратися...

Чорти б його вхопили! Ще біди наживеш! Краще вже зробити.

— Гаразд. Займусь.

— Це дуже важливо для нас. Негайно проаналізуйте.

Мацієвський поклав трубку. Як зараз не хотілося вставати з-за столу! І, переборовши себе, підвівся, повільно одягнув плащ, капелюх. Підійшов до вікна і довго дивився в гірську далину. Небо далеко на заході, над Карпатами, ясніло, і високі білі хмарки сяяли сріблом. Ближні невисокі вершини очистилися від сірих дощових хмар, і лише над горою Буковицею висіло сиве пасмо, наче димова завіса. Воно напливало, витягалось, куйовдилось. Здавалося, що на вершині, серед темних гостроверхих смерек диміло вогнище,

Мацієвський підійшов до столу, взяв портфель, поклав до нього папірець з червоною резолюцією Ливаницького і вийшов. Повільно спускався по східцях. На нижньому поверсі зайшов у приймальню.

Тут нікого не було. Рудоволоса дівчина кудись вискочила, і нікому сказати, що він відправляється на бурову. Мацієвський присів на диван. І раптом почув голоси. Вони доносились з напіввідкритих дверей Минчака. Мацієвський прислухався. Голос Минчака він впізнав відразу, а другий майже не було чути.

— Цієї спроби нам нема чого боятися,— доводив комусь Минчак. — Він людина застаріла.

З ним не працювали. Не пробували зацікавити його творчою роботою.

— Це правда, що про нього забули... Від нього відвернулись. І він почуває себе серед нас іноземцем...

Другий голос був жіночим, і Мацієвський впізнав Софію Бойчук. Він ще уважніше прислухався, бо серцем відчув, що розмова точиться про нього.

— От видите, Софіє Іванівно. Спробуємо втягнути його в живе діло. Його знання треба нам використати. Він багато дечого знає.

— А можливо, і ні?

— Можливо. Тільки я гадаю, що недарма його тут підприємці тримали і добрі гроші платили за службу. Капіталісти грошей теж на вітер не кидали...

— І все ж таки я проти його призначення. Серце мені підказує, що не треба поспішати. Я поки що помітила у нього зневагу до простих робітників, презирство... А що далі?

— Ну, це не страшно. Робітники скоро відшліфують його... Не розумію, чого ви проти нього так гаряче?

— Товаришу Минчак, я хочу, щоб ви не допустили помилки.

— А мені здається, що ви з особистих міркувань заперечуєте проти його кандидатури... От як я гадаю.

— Дуже погано ви думаєте про мене, товаришу Минчак. Але як би ви не думали про мене, я, як парторг, все одно проти призначення Мацієвського на посаду інженера по раціоналізації. Не згодні зі мною — поставимо питання на засіданні

партійного бюро. А що торкається особистого...

— Ну, ну, не гарячіться, Софіє Іванівно! Значить, вирішено: почекаємо. А ви все ж таки придивіться до нього. Гаразд?..

В цей час до приймальної зайшла секретарка. Мацієвський зробив байдужий вигляд. А вона підійшла до дверей Минчака і щільно прикрила їх. Мацієвського це обурило. Ач, не довіряє, руда куделя!

— Ви до кого?

— До вас!— сердито сказав він.— Я зараз іду на бурову. На сімнадцять ноль п'ять... На всякий випадок... Можливо, хтось питатиме. Ясно?

Секретарка мовчки сіла за стіл, дістала з сумочки дзеркальце, подивилася в нього, рукою ще більше розтріпала волосся, зітхнула і сховала дзеркальце знову у сумочку.

Мацієвський скочив.

— Ви чуєте, що я вам говорю?

Дівчина ліниво підняла вії, виглянула з-під копиці волосся, байдуже кивнула, ніби дозволяла йому їхати. Як себе несе! І він мимоволі посміхнувся.

Бурова зустріла натужним ревінням дизельних двигунів. Вийшовши з машини, Мацієвський відчував, як під ногами дрібно дрижить земля. Це було незвично і неприємно: наче стоїш на трясовині, яка ось-ось розступиться.

Швидкими кроками він зайшов до культбудки.

У невеличкому дерев'яному приміщенні, побіленому вапном і рясно обклеєному плакатами, таблицями і графіками, вміщався лише столик,

збитий з дощок, та кілька стільців. На столі — аркуш паперу, на якому намальований розріз свердловини. Кольоровими олівцями зафарбовані шари різних порід. Тут же лежала купка дрібних чорних, сірих, коричневих і світлих камінців — зразки порід, що виносяться з глибини свердловини глинистим розчином або спеціально дістаються для вивчення.

Мацієвський на мить зніяковів, побачивши геолога Доценка, який стояв біля вікна і дивився на бурову. Він так задумався, що не помітив, коли зайшов Мацієвський.

Якось було неприємно. Чи не подумає Доценко, що зламали таки йому хребет? Підкорився-таки чужій волі? І Мацієвський не чіпав геолога, щоб заспокоїти себе, заховати подалі свою ніяковість. Та є люди, які внутрішнім чуттям вгадують, що в кімнаті є ще хтось, крім них. Любомир, очевидно, з таких чутливих людей. Він стояв біля вікна не більше хвилини, потім підвів плечі, втягнув у них голову і різко обернувся.

— О, вітаю, вітаю! Яким вітром?

Ревіння дизелів у приміщенні не таке оглушливе: можна розмовляти без особливого напруження.

— По справі. А ви чого тут?

— Я тут живу! Поза цією буровою нічого не існує. Пам'ятаєте нашу розмову в горах? Так от, ця бурова — початок здійснення моїх мрій!

І він знову повернувся до вікна і почав палко, схвильовано говорити про буріння. Мацієвський став поруч і також дивився на величну картину бурової.

— Це — захоплююче, правда, Мацієвський? Особливо, як колону опускають. Я кожним нервом відчуваю, як сталева колона йде все глибше і глибше в земні надра, туди, до таємниць природи, до заповітних моїх мрій. А поглянули б ви на верхового робітника! Яке треба мати тверде серце, яку силу і спритність у руках, щоб на запаморочливій висоті — під дощем чи на вітрі, в спеку чи в лютий мороз — подавати в хомут блока сталеві «свічі»! І не прогаяти, не втратити жодної хвилини! Зараз для бурильників — погані часи. Кілька тижнів борються з поглинанням. Чуєте, як напружено працюють дизелі? Розріджені породи поглинають глинистий розчин, і його треба нагнітати в кілька разів більше, ніж при нормальному бурінні. Насоси працюють з перевантаженням. А втім, ходіть подивимося.

Мацієвському нічого не лишалось, як піти слідом за геологом. Ось вони підходять до височенної вежі. Ревуть двигуни. Напружено працюють компресори. Насоси з величезним тиском накачують розчин у колону. Вимазані глиною бурильники зосереджені, мовчазні, суворі. Вони ні на кого не звертають уваги. Кожний виконує свою роботу.

— Повинні вже пройти зону поглинання! — кричить Любомир на вухо одному з бурильників.

Той лише знизав плечима. Потім крикнув:

— Думаю, що скоро пройдемо!

Притискуючи портфель, Мацієвський наблизився до Любомира. Він побоювався велетенських машин, скоса поглядав на кількатонний блок з гаком, піднятий сталевим тросом на со-

рокаметрову висоту, обережно обходив прилади, троси, труби.

Киваючи на бурильника, він крикнув Любомиру:

— Хто це такий?

— Лень. Буровий майстер. А що?

— Мені він дуже потрібний.

— Ні, ні! Ні в якому разі! Не відривайте його!— відповів геолог і застережливо замахав руками. Потім взяв Мацієвського, наче дівчину, за лікоть, і повів знову до культбудки.— Майстру тепер не можна ні на хвилину лишати свого поста. Прогавить одну секунду — може статися захват колони, або затисне породами інструмент— і пропала багатомісячна робота. Він нізащо не залишить тепер бурової.

— То як же бути? Лень подав раціоналізаторську пропозицію щодо ефективнішого використання насосів. Хотів з ним поговорити. Не все мені ясно. Ось візьміть, почитайте.

Доценко швидко пробіг папірець очима.

— Молодець Лень! Тихий, тихий, а який аналіз роботи насосів провів! Здорово, скажу вам! В нас часто бояться навантажувати насоси. А Лень доводить, що не слід боятися цього. Він перевірив на практиці, що, збільшивши літраж насосів до п'ятдесяти літрів на секунду, можна домогтися прискорення швидкості буріння. Глинистий розчин під сильним тиском поступає на турбіну і примушує її швидше працювати. Крім того, значно краще промивається забій і добре виноситься порода на поверхню. Непогано. Це слід розповсюдити по всіх бурових!

Мацієвський слухав Доценка байдуже і думав

своє: ну, яке це відкриття? Збільшити літраж насосів. І всі вони прагнуть все збільшувати і збільшувати!

— А чи не здається вам, що все це зовсім не новина? Кожен буровий майстер, кожен бурильник повинен це робити. Причому ж тут раціоналізація?

— В тому-то й справа, що всі насоси працюють при режимі сорок літрів на секунду. Технологічна норма. Далі йти бояться. А Лень доводить, що треба збільшувати літраж.

Раптом Доценко замовк, прислухався, підскочив до вікна.

— Чуєте? Що таке? Двигуни почали тихіше і рівніше працювати. Невже пройдена зона поглинання? Ви розумієте, що це таке?

Він підскочив до Мацієвського, схопив його за плечі.

— Почекайте-но. Не трясіть мене, як грушу!

Любомир відпустив Мацієвського, видно, трохи збентежений його спокоєм, байдужістю.

— Але ж витримка у вас!— промовив чи то здивовано, чи ображено.

Мацієвський з зацікавленням спостерігав за Доценком. Ось той почав ходити по культбудці—швидко, легко і пружно. Видно, що його нерви напружені до краю. Він продовжував говорити, але ще більш збуджено, короткими фразами, наче прискорене дихання не давало йому можливості розмовляти звичайно. І голос його часто переривався.

— Перша надглибинна свердловина! Розвідувальна. Вона — двері до великої нафти. Якщо вона дасть фонтан,— а я в цьому впевнений ціл-

ком,— то буде те, про що я вам говорив. Сотні нових веж піднімуться на цих схилах! Тепер уже скоро! Підходимо до проектної глибини! Ще трохи зусиль — і ми біля мети.

Бурова майже затихла. Чулося лише рівне, монотонне і приглушене гудіння. Любомир знову став біля вікна. Його піднесення відразу змінилось неспокоєм. Він запитливо подивився на Мацієвського. Потім схопив кашкет і кинувся до дверей. Але вони якраз відчинились, і на порозі став майстер Лень.

— Газ!— неголосно і розгублено прохрипів майстер.— Свердловина викинула газ!

Ще, мабуть, повністю не усвідомивши, що трапилось на буровій, Доценко механічно констатував:

— Газ — це ознака залягання нафти. Він — її супутник.

І аж за кілька секунд він усвідомив звістку, випрямився, блиснув очима.

— Газ? Газові прояви? Це і добре, й небезпечно! Ходімо!

— Ні, ні. Почекайте.— Лень підбіг до телефону, подзвонив до контори буріння:— На сімнадцять ноль п'ять — сильні газові прояви. Треба негайно вжити заходів. Що робити?

— Зацементуємо, що ж... — сказав Доценко Леню.

Мацієвський лишився сам в культбудці і не знав, що робити, куди себе подіти. Він розумів, що на буровій трапилась неприємність і треба йти туди, але не знав, що йому там робити. І тут сидіти, осторонь діла, незручно. Він просто зайвий. Як незваний гість, що з'явився невчасно.

Задзвонив телефон. Мацієвський взяв трубку. Почувся голос головного геолога управління Присташка:

— Бурова? Хто це?

— Мацієвський.

— О, і ви вже там? Оперативно! Ну, що там? Сильні газові прояви? Це неймовірно! Неймовірно.

— Що неймовірно?

— На такій глибині і зона поглинання, і газові прояви! Неймовірно! Пройдена зона поглинання?

«А біс його знає, чи пройдена вона, чи ні! Хоч би не потрапити в яку халепу».

— Невідомо.

— Дивно. Дивовижно! Доценко там?

— Так.

— Передайте, що і я зараз приїду.

Минуло ще кілька хвилин, Мацієвський з культбудки спостерігав, що діється на буровій. Ось примчали червоні пожежні машини. Пожежники з блискавичною швидкістю привели їх у готовність. Потім почали підходити «победы» і газики. Приїжджали геологи, інженери, керівники контори буріння і нафтопромислового управління. Тут вже були і Минчак, і Ливаницький, і Софія, і Олена. Під'їхало кілька великих автомашин з агрегатами. Сходились нафтовики з ближніх нафтових бригад.

Десятки людей, збуджених, як і Доценко, оточили бурову, щось говорили між собою. Потім частина з них попрямувала до культбудки. Скоро в тісному приміщенні не можна було повернутися. На Мацієвського ніхто не звертав уваги.

Навіть Софія і Олена не помітили його, і він ще сильніше відчув свою зайвість серед цих людей. Маців́ський вибрався з натовпу, вийшов з культбудки, сів у свою машину і поїхав геть.

XVIII

Прокинувся від того, що йому стало незвично тісно, незручно і жарко. Повне його тіло стало вологим, слизьким і липким. Мацієвський відкрив очі, і його аж пересмикнуло: він лежав у чужій кімнаті, на чужому ліжку. Поруч нього — Яна Потоцька.

Він оперся на лікоть і оглянув її: маленька, кістлява, тонка. Тіло якесь жовтувате. Ноги майже без м'язів, порослі темним волоссям.

Перевів погляд на її обличчя. Вилицювате, бліде, злиняле, воно тепер цілком не схоже на те мінливе, веселе, яким він знав його. Чим більше він вдивлявся в нього, тим дужче йому здавалось, що воно чуже і мертве. Синюваті губи мали вигляд холодних. А він ще їх цілував. Не висмоктав же з них тепло і рум'янець! Чи вони такими і були завжди, сховані під фарбою!

Гострі плечі, маленькі, обвислі груди, в пучку нічого взяти. Вся вона раптом стала Мацієвському неприємною до огиди. Як раніше цього не помічав?

Обережно, щоб не розбудити її, він встав, тихенько одягнувся і вийшов з хати.

Настав ранок. Вулиці були ще безлюдні, і Мацієвський, піднявши комір свого плаща і нагнувши голову, швидко пішов додому.

Згадував, як потрапив до Потоцької. Повернувшись з бурової додому, весь час відчував, що не потрібний цим, чужим йому, людям. І від того, що вони так легко можуть обходитися без нього, він їх ще більше ненавидів. Почував себе самотньо. І в той же час було солодко від ненависті. Наче своїм цим вогняним почуттям він мстив їм усім. Обурення, гнів, ненависть заповнили його душу, і він не міг навіть хвилини посидіти спокійно. Бігав з кімнати в кімнату, закурював і кидав сигарету, сідав на диван і схоплювався. Він лютував. Такої бурхливої і безсилої люті він ще ніколи не відчував.

І коли урвався терпець, схопив плащ, капелюх і вискочив на вулицю. Метався по місту. Нарешті, заскочив у чайну, купив якогось вина, консервів, і побіг до Потоцької.

Вони пили, розмовляли. Йому здавалося, що в товаристві цієї виснаженої нічним коханням жінки йому добре, що якою б вона не була, а розуміє його краще за всіх інших. Вона вміла приголубити, вміла вгадувати думки, ніколи не вимагала надзвичайного. Вона була йому віддана щиро і готова була зробити все, що він скаже. Мабуть, єдина людина, покірна його примхам і його владі.

Мацієвський повертався ще в більш розпачливому стані, ніж ішов туди. Зараз він був хворий від свого вчинку, від огиди, від ображеної гідності.

Усвідомлення цього — болісне. І Мацієвський, знесилений, розбитий і спустошений, прийшов на роботу.

Подивився у дзеркало, що завжди лежало в

шухляді стола, і остовпів. Це — не він. Це — чуже обличчя. Похмуре, змучене, бліде. Під очима синіли порізані переплетеними зморшками мішки. Очі роздумливо сумні, наче благають співчуття.

Він сидів за столом і намагався розсердитися. Руки безсило звисали. Сидів згорблений, без думок, без тепла в грудях. Навіть себе самого не відчував. Йому здавалося, що того Мацієвського, самовпевненого і гордовитого, більше не існує, а є лише трухлявий і хворий його двійник.

Колись він уже пережив це, але своєчасно врятувався. Десь у куточку пам'яті зажевріли спогади. Виникали картини з того часу, коли помер батько, а він марнував свою молодість, спускався все нижче в отруйне багно низьких пристрастей. Він схаменувся лише тоді, коли дійшов до послуг вуличної жінки. Схаменувся і врятував себе, втікши із Львова у це містечко.

У той далекий вечір, коли в ресторані пив коньяк, а на колінах у нього сиділа нафарбована жінка з оголеними ногами, він також шукав забуття. Рузя грала на гітарі і верескливим, деренькучим голосом співала заялозжений, вульгарний романс. Потім вона охопила його шию і почала цілувати очі великими мокрими губами.

— Владику, видиш — я кохаю! Чи вистачить твого конта для столу, душі і тіла? — каже вона і дивиться сп'янілими очима. І голосно сміється мокрим червоним ротом.

Мацієвський тоді зіпхнув її з колін, схопився, викинув на стіл з кишені всі гроші, що були при ньому.

— До біса... ви всі! Геть від мене! — глухим

голосом вигукнув і, хитаючись, вийшов з ресторану.

Цілу ніч він блукав по Львову. На світанку опинився на вершині Високого замка; в просвітлілій пам'яті виникла Софія, і він злякався тоді свого життя. Довго і глибоко переживав своє падіння, свою хворобу. Заспокоєння знайшов лише тут.

Заспокоєння, але не зцілення.

Ось і зараз усе повторилось, він знову захворів. Але тоді вмер батько. Хто ж умер тепер? Чи не він сам? Невже ця страшна нова хвороба — старість? Від неї вже нікуди не втечеш.

Треба взяти себе в руки і спробувати ще раз врятуватися. Повернути собі спокій за яку завгодно ціну. Інакше він загине.

Діяти! Діяти рішуче! Але що робити? З чого почати? Насамперед слід розквитатися з Костусем. Це він вніс розлад в душу, він! Мацієвський ще стане на ноги, він ще пройде по життю твердою ходою. І в цьому йому допоможе ненависть до Костуся.

Мацієвський подзвонив у механічну майстерню і попросив прислати до нього Костуся. Потім почав готуватися до вирішальної розмови з юнаком. Він скаже все, як би це не було неприємно для них обох.

Прихід Олени Рудик відірвав його від думок. Вона була надто чарівною цього ранку, веселою, щасливою. Але Мацієвський сьогодні не відчував до неї такого пристрасного потягу, який охоплював його раніше при зустрічі з Оленою, хоч і не міг не бути привітним. Та то вже сила звички.

— О, що я бачу? Владислав Казімірович такий глибоко замислений і суворий. Навіть похмурий!

Олена говорила весело, невимушено, з явно відчутною іронією. Він відзначив у думці, що іронізує вона так після зустрічі в парку. Що ж, вона має право посміятися з нього. Мацієвський не знав, що відповісти, і оглядав її трохи розгублено.

— І це ви, завжди гостинний? Ви, який методично і холоднокровно, але красиво і точно виконуєте свою роботу? Не вірю! Я бачу на вашому лиці занепокоєння, стомленість і розгубленість.

Він скупо посміхнувся.

— Ви, Гелено, так глузуєте, що мимоволі розгубишся.— А потім цілком серйозно додав: — А втім, ви маєте рацію. Є над чим замислитися.

— Щось дуже важливе?

— Не важливе, а скоріше неприємне. Розумієте, ввалюється до мене в квартиру слюсар Костусь і просить виготовити креслення фантастичної машини. Вірніше, він, борючись за технічний прогрес, надумав зробити верстат-качалку у кілька разів більшу від звичайної. Що ви на це скажете, Гелено?

— Ви не вірите, що це допоможе збільшити видобуток?

— Хотів би я знати, який божевільний у це повірить. Коли пивна бочка пуста, хоч велетенський насос ставте — з неї нічого не потече.

— Фу, які ви сьогодні примітивні!

— Я?

— Так. Але ви, звичайно, не відмовили йому?

— Зробив помилку, лишивши його папірець у себе. Ось чекаю автора, щоб повернути.

— Владиславе Казіміровичу, а коли б я попросила виготовити мені таке саме креслення?

— Ви?.. О, для вас я готовий зробити креслення на качалку в сто разів більшу.

— А Костусь також...

Вона не встигла договорити: відчинились двері, і до кабінету увійшов Костусь. Маціевський помітив, що Олена відразу замовкла і зашарілась, ніби їй стало ніяково, що Костусь побачив її тут. «Нічого,— подумав інженер,— я його провчу. А то всі йому вірять, всі за нього руку тягнуть. Час уже, зрештою, поставити цього зарозумілого хлопа на місце».

— Я вам дуже вдячний, товаришу інженер, що ви зацікавились моєю пропозицією...

Маціевський грубо перебив його:

— Слухайте. Я обміркував вашу пропозицію. Хочу сказати сьогодні те, що й раніше. Це — химера! Звідкіля у вас оця жадоба до всього надмірного, велетенського, до такого розмаху? Що це — епідемія грандіозності? Колись людство побудувало корабель «Титанік» і закаялось. А його будували не такі розуми, як ми. У всьому є міра. Особливо в техніці. В ній повинен таки бути здоровий глузд.

Костусь відразу став зібраним, настороженим, гнівним. Очі стали колючими, на гострих вилицях виступили темні плями, а пальці стиснулись у великі чорні кулаки. О, з якою б насолодою він учепився в Маціевського, якого зараз, певно, ненавидів усією своєю силою! Маціевський бачив це і продовжував допікати йому, чекаючи, на-

скільки вистачить витримки у цього розлюченого фанатика.

— Мені здається, що ви й самі не вірите в свою ідею. Ви переслідуєте мету: вам треба трошки слави, щоб скласти її, як квіти, до ніг якої-небудь дівчини.

Дивлячись спідлоба на Мацієвського, Костусь неголосно, але з погано прихованим обуренням сказав:

— Всі кажуть, що ви досвідчений інженер. Я в це ніколи не вірив. Ви мені доводите, що пропозиція моя — дурниця. Але у вас немає доказів. Від вас лише чути: погано. А чому — не можете нічого сказати. Мені здається, що справа не в тому — правильна чи неправильна моя пропозиція, а в тому, що це для вас взагалі непотрібна річ. Звичайно, таким, як ви, краще відлежуватися на дивані, ніж працювати.

— Так, лежати краще, ніж намагатися перевернути світ. Я не хочу лізти в Едісони, коли не вистачає розуму.

— Я це знав з самого початку. Та дехто запевняв мене, що ви ділова людина. Я радий, що вони помилилися.

Костусь різко повернувся і вийшов з кабінету.

Кілька хвилин стояла тиша. Мацієвський боявся глянути на Олену. А вона, певно, також. Потім крадькома він подивився на дівчину. Вона сиділа притихла, опустивши вії. Її пальці розгладжували на коліні папірець з малюнком Костуся.

— Ну, скажіть, Гелено, — почав майже благально Мацієвський,— де він візьме двотаврову балку такої довжини? Де? Для цього потрібне спеціальне замовлення.

Мацієвський виправдувався перед нею, доводив їй свою правоту, але бачив, що вона майже не слухає, заглибилась у свої думки. Потім підняла очі і подивилась на нього якимсь незнайомим, відчуженим поглядом.

Що це з нею? Він ще ніколи не бачив її такою. Не знаходячи, що сказати, він пробурмотів:

— Це — хворобливе фантазування.

Олена різко підвелась. Вона поклала у сумочку зім'ятий папірець Костуся і мовчки вийшла з кабінету.

— Гелено! Зачекайте, Гелено! — гукнув він.

XIX

Мацієвський лишився один в кабінеті. І перше, про що подумав, це те, що знову образив Олену. Але чим? Він розумів, що коли вона хоче тієї качалки, то лише заради свого авторитету перед тими робітниками, яким вона обіцяла відродити свердловину Б-19.

Причому ж тут він? Адже він нічого не обіцяв! Вона не має причини так ставитись до нього. Тим більше, що він пропонував їй свої послуги... Правда, трохи невдало...

Яка горда, наче шляхтянка! Як у неї блиснули очі, як кольнули темні зіниці! І — ні слова. Лише коротко, стримуючись, з жалем зітхнула.

Розгнівалась. Він сам завдає собі шкоди необережністю, віддаляючи щастя. Можливо, було б краще зробити для того хлопа, для того фанатика креслення гігантської качалки?

Але заради чого він, інженер Мацієвський, повинен морочити собі голову над втіленням в життя мертвої ідеї? Адже і в нього є гордість, самолюбство. Чому ж він повинен пхатися туди, де не бачить нічого реального, серйозного?

Ну, припустімо, що Костусь знайде ще собі прихильників і виготує велетенську качалку. Припустімо, що Олені і їм всім вдасться встановити її на Б-19, і насос опуститься в колону. А далі? А коли горизонт виснажений? Мацієвський же на свої вуха чув, як дехто говорив, що це родовище вмирає, погасає. Та хай би навіть і була там нафта — Мацієвський не хоче віддати її цим людям.

Так, так! Він правильно зробив, що відмовився. Тут уже справа не в Олені. З нею він порозуміється. Справа в ньому самому!

Мацієвський знову хвилювався! Який раз у цьому місяці! Невже це не скінчиться?

Задзвонив телефон.

Це було якось несподівано. Все в Мацієвському напружилось, завмерло. Він розгублено озирнувся. Кому це він потрібний? Хто хоче добити його?

Підняв трубку.

— Мацієвський слухає.

Почув доброзичливий і трохи стурбований голос Софії Бойчук.

— Владиславе Казіміровичу, у мене до вас є прохання. На перший промисел надійшла схема централізації збору нафти. Я тут розбираюсь в ній з оператором Бучком. Не можемо дещо зрозуміти. І, як на біду, нікого з інженерів немає на промислі. Я пришлю за вами машину — допо-

можіть нам. Ви ж добре знаєте систему трубопроводів на цій дільниці.

— Гаразд, Софіє Іванівно, я приїду. Але ж там повинен бути інженер Макарець.

— Макарець каже, що за схемою треба прокладати нові нафтопроводи, а це, мовляв, неможливо. Та його зараз і немає. Я з ним не згодна. Отже, я посилаю машину.

Мацієвський, чекаючи на автомобіль, почав пригадувати по пам'яті розташування свердловин і збірників. За останні двадцять років мало що змінилось. Колись на цій ділянці господарювало понад тридцять підприємців. У кожного кілька свердловин і біля кожної з них окремий збірник. Реконструкція відбулась найпростіша: збірники послідовно, наскільки це було можливо, з'єднали трубопроводом. Лише деякі збірники було знято. Коли пам'ять не підводить, то там повинно бути на сто дев'яносто свердловин— сімдесят збірників.

Мацієвський пригадував, де який збірник з якою свердловиною з'єднаний. Цей район він колись добре знав, бо тут починав свою інженерську кар'єру у пана Здобовського.

Мацієвський тоді був надто молодим і недосвідченим у хижацькій боротьбі підприємців. Він лише згодом побачив, що сильніший пожирає слабшого без жалю, жорстоко і нещадно.

Що ж, власника, підприємця з нього не вийшло. І ось тепер він їде туди, щоб допомогти новим господарям.

Видно, така його доля: служити все життя іншим, чужим, немилим людям.

Він не поїхав би, але там Софія, і їй він не

може відмовити. Не тому, що зацікавлений у її плодотворній діяльності, а тому, що побоюється її.

Мацієвський розумів, що над його головою збираються грозові хмари. Гроза буде з бурею, із зливою. І треба вистояти. Софія ж може прикрити його своїм авторитетом, своїм становищем. Він буде догоджати їй, щоб завоювати її прихильність, як би це важко йому не було.

Поступитися в дрібниці, щоб зберегти свої головні переконання і принципи.

Їдучи в газику на промисел, він не переставав думати про це.

Софія зустріла його уважним поглядом. На мить йому здалося, що вона дивилась на нього приязно. Мацієвський згадав її голос у телефонній трубці: він звучав доброзичливо.

— Добре, що ви приїхали. Ми встигли тут посперечатися. Оператори впертий народ. Особливо — Бучко.

— Та де! Що ви таке мовите! Я завжди за добре діло,— витираючи масні руки об чорний віхоть, говорив Бучко.

Мацієвський не міг дивитися на його обличчя, бо всю увагу привертали довга шия і великий, гострий кадик.

— Ви, Бучко, не хитруйте, — посміхнулась Бойчук,— давайте сюди схему.—І звернулась до Мацієвського:— Завдання стоїть так: як краще здійснити збір нафти від свердловин до ємкостей. Тобто, як краще провести централізацію збору пального. Збірників у цій бригаді багато, тому втрачаємо велику кількість легких фракцій нафти, зокрема—газоліну. Підраховано, що коли ми зуміємо ліквідувати хоч половину збірників,

з яких випаровується, вивітрюється газолін, бензин, то ми щодня додатково збережемо державі понад п'ять тонн світлих цих продуктів. А тут така величезна і переплутана сітка трубопроводів, що навіть спеціалісту важко під час зорієнтувася. Мені здається, що ви допоможете...

Їй здається! Чи бачили таку? Сама не довіряє йому, а —«допоможіть». Допоміг би я тобі, коли б не таке моє становище! Дякуй собі, що ти проти призначення мого на оту остогидну посаду. Але яка акторка! Та і він не менший актор. Що ж, будем грати свої ролі у цій сумній комедії...

— Це давно відомо, шановна Софіє Іванівно. І я думаю: чому цим раніше не зайнялися?

— Руки не доходили до всього. Та це вже інша справа. Ось схема. Подивіться, Владиславе Казіміровичу.

Мацієвський узяв креслення. З першого погляду зрозумів, що запропоновано дуже цікаве рішення централізації збору. Знімається понад п'ятдесят збірників, нових трубопроводів прокладати треба дуже мало. Що ж, зроблено економно. Хтось багато подумав і попрацював. Видно, знає цей район досконало.

— Зроблено уважно, вдумливо. Розрахунки переконливі. Ось лише з цим можна не погодитися: автор схеми явно зневажливо ставиться до рельєфу місцевості. Коли оці збірники на пагорках і косогір'ях — а їх тут дев'ять — лишити, не знімати, а ліквідувати дев'ять в долині... хоч би ось ці...— Мацієвський швидко робив помітки на схемі олівцем, увесь час поглядаючи на Софію,—

то промисел програв би тільки на прокладці зайвих шістдесяти-сімдесяти метрів трубопроводів, а виграв би на компресорах. Адже нафта звідси самопливом ішла б на центральний збірний пункт.

— Що я вам казала, Бучко?— посміхаючись, сказала Софія. — А нафтопроводи прокладуть комсомольці. В нас є план.

— Та я не проти. Тільки товариш інженер забуває, що при такому плані, який він пропонує, переплутуються свердловини різних ланок. Дві високодебітні свердловини з моєї ланки відійдуть у сусідню ланку. А мені це невигідно. Ми взяли високі зобов'язання. І так ропи все менше стає.

— Свердловини можна по-іншому розкріпити. Дебіт у вас не зменшиться. Тут не тільки ваші інтереси, Бучко, а промислові, державні,— переконувала Софія оператора.

— Та я що? Вченим видніше.

Однак Мацієвському довелося ще довго розтлумачувати Бучкові раціональність такої перебудови. Нарешті, він сказав:

— Та й не моя це справа. Я своє сказав, як того хотіли. А вирішує хай промислове начальство.

— Поїдемо до Ливаницького, порадимось, — Софія рішуче попрямувала до машини. Мацієвський пішов за нею.

В машині розмовляли про схему, про Бучка з його впертістю, який не хотів випустити з рук високодебітні свердловини.

Нарешті, Софія змінила тему розмови.

— Як поживаєте? Я помічаю, що у вас щось не все гаразд.

— У мене? Нічого особливого не трапилось.

Раптом вона запитала:

— Скажіть, Владиславе Казіміровичу, що то у вас за халат? На всіх промислах тільки й чути: халат Мацієвського. Це той, що я бачила?

— Так.

— Ви якось натякнули, що він дістався вам у спадщину від батька. І це все?

— Ні, разом з ним залишилась мені на спомин наївна, смішна легенда.

— О, цікаво! Розкажіть, коли можна.

Їй він не міг відмовити.

— Тільки для вас, Софіє,— заговорив він, посміхаючись, і вірив: їй сподобається історія халата.— Був у Багдаді халіф, багатий, але з лютим серцем. Нікого він не любив. Тільки ненависть, як смола, кипіла в його душі. І почув халіф, що між людей існує таке кохання, яке п'янить, немов старе вино, і молодить людину, дає силу на великі подвиги. Покликав жорстокий володар мудреця і запитав, як йому, халіфу, пізнати, що таке любов. Довго думав мудрець, нарешті, сказав: «Не хотів я тобі цього казати, бо любов не для тебе. Але, можливо, пом'якшає твоє серце і освітиться твоя душа сяйвом любові. Слухай, халіфе!».

Мудрець порадив таке. Хай по всій державі зберуть найкращі халати, але щоб були вони розшиті дівчатами у подарунок своїм коханим. Халіф так і зробив. Багато зібрали халатів. Сотні з них були казково розшиті. А мудрець подивився і каже: «А запитай-но, халіфе, чи хто з твоїх людей не бачив ще красивішого халата?»

Халіф запитав.

Тоді виступає воїн і каже, що бачив — у однієї дівчини, гордої красуні. То не халат, а розкішний квітучий сад. Але вона його не віддала. «Чому не віддала?»,— питає халіф. Вона сказала, що шила для коханого і коли він візьме цей халат, то вишиті квіти стануть живими, бо така сила її кохання.

Скочив халіф на коня і під величезною охороною поскакав до тієї красуні.

Одночасно приїхав туди і коханий дівчини — бідний юнак. Стоять поруч — халіф і юнак перед красунею. І подає дівчина халат юнаку. Взяв хлопець подарунок, і відразу квіти спалахнули дивним сяйвом, ожили. Всі присутні були зачаровані тим чудом. «Віддай мені його»,— просив халіф дівчину. «Ні, халіфе, не віддам. У твоїх руках зів'януть і потемніють квіти. Дивись на цей халат: коли б ти, о всемогутній, любив людей, то все твоє царство розцвіло б, як оці квіти».

Не звернув халіф уваги на слова дівчини. Йому дуже сподобався халат, і він звелів зняти його з хлопця. І як тільки халіф взявся за нього руками — квіти погасли, зів'яли і стали просто вишитими. «Тепер знаєш, халіфе, що таке любов?»,— запитав його мудрець... От і все. Смішно, чи не правда?— закінчив Мацієвський.

— А знаєте,— замріяно почала Софія.— Основна думка цієї легенди дуже правильна: любов всемогутня. І Костусь, і Олена люблять людей, життя, тому так і б'ються над качалкою-велетнем. Олена пообіцяла робітникам відродити свердловину Б-19. А Ярослав допомагає їй. На нараді геологів і інженерів ми обговорювали це

питання і прийшли до висновку, що така качалка виправдає наші сподівання. В нас усі інженери зайняті вирішенням важливих проблем. Тому ми намагаємось залучити до роботи і вас. Тим більше, що це по вашій лінії.— І раптом різко повернулась:— Чи ж зможете ви, Мацієвський, посправжньому любити людей?

Мацієвський здивовано глянув на Софію: ця комісарша чутлива і до лірики! Ач, замріялась про любов! А навіщо Мацієвському любити людей? Ні він їм не потрібний, ні вони йому. У кожного своє життя. Кожна людина намагається собі урвати зайвий ласий шмат. От і вся любов.

Але дивно, що вона так глибоко сприйняла його розповідь. І її запитання цілком випливало з тієї ж ідеї, яка закладена в легенді: коли Мацієвський любитиме людей і все віддаватиме для них, то його життя стане квітучим, як сад...

А Софія роздумливо проговорила:

— Тільки закохані можуть уквітчати землю...

XX

Після того, як Мацієвський розповів легенду, він відчув якусь душевну пустоту. Ніби втратив щось дороге, що належало тільки йому одному. Таке відчуття буває тільки тоді, коли розлучаєшся з близькою людиною або з милою річчю.

На бесіді у головного інженера управління Ливаницького цей душевний стан не залишав його, а все посилювався, міцніше охоплював усе єство,

Він намагався перебороти це, але сумний, невдоволений настрій не змінювався.

Ливаницький вдумливо слухав Софію, схиливши набік велику лобату голову і скоса дивлячись у вікно. Софія запально доводила йому про необхідність зміни надісланої схеми централізації збору нафти. Потім говорив Ливаницький, що перспективи розробки цього родовища свідчать про правильність саме запланованого варіанту централізації збору, що основне буріння буде в долині, а не на горах і що все одно тоді доведеться будувати додаткові насосні станції.

— Так що немає потреби лишати збірники на узгір'ях...

Він говорив повільно, наче йому зовсім не хотілося говорити, а розмовляє він лише заради ввічливості. Це, певно, йому набридло, і він хотів би скоріше позбутися відвідувачів.

Софія поглядала на Мацієвського, шукала у нього підтримки. Але Мацієвському було не до них обох, йому все одно, який варіант централізації збору нафти буде здійснений. Софія, видно, розсердилась на нього, бо, коли вийшли від Ливаницького, попрощалась сухо, скупо.

Кілька днів Мацієвський не бачив ні Олени, ні Софії, ні Костуся. По цілих днях він сидів у кабінеті, нікуди не виходив, усе креслив для Присташка та готував довідку для начальника промислового управління.

Почував він себе недобре: ніби довго хворів, а тепер встав з ліжка і не знає, чи вилікувався, чи хвороба притихла лише тимчасово. Не було якихось ясних і конкретних думок. У грудях нило, до всього, що оточувало його, він був байдужим.

Не реагував навіть на невдоволення начальника управління, який викликав Мацієвського і ознайомився з довідкою про стан з раціоналізацією на одному з промислів.

— Ви неглибоко розібрались, товаришу Мацієвський,— дорікав начальник управління, не піднімаючи почервонілих повік. — Немає ваших міркувань, ви не говорили з керівниками промислу. Треба ж знати, що вони думають далі робити.

— Я проглянув багато пропозицій. Але в цьому не маю досвіду.

— Ви інженер, працюєте в нафтопромисловому управлінні і виробництво повинні знати. Без цього не можна просуватися вперед.

І начальник запропонував Мацієвському допрацювати довідку, грунтовно поповнити її новими даними.

Додому Мацієвський пішов не своєю звичайною дорогою, а через парк. Він здивувався, що на деревах уже зеленіє листя, а на клумбах посаджено квіти. Доріжки посипані жовтим піском, і ніде немає грязюки, хоч багато днів ішли дощі. Густо зеленіє трава. І тут же, між деревами, працюють качалки.

Мацієвський оглянувся навколо і відзначив, що все тут йому подобається. Було тихо і прохолодно. Молоді дерева стояли нерухомо. На розлогих яблунях розкриваються бруньки.

Він зупинився біля однієї качалки і довго дивився, як гойдається величезне сталеве коромисло, як опускається і піднімається штанга. Мацієвський підійшов ближче і взявся рукою за трубопровід, що йшов від устя свердловини, за-

гинався і входив у землю кудись до загального збірника нафти. Трубопровід був теплим: нафта йшла. Було чути її тихе шипіння.

Яка ж буде качалка Костуся? Дивак він та й годі! Нічим його не протверезиш. Це, мабуть, тому, що він переконаний у своїй правоті.

Ну, та то вже його справа... Їхня справа. Хай собі роблять. А він, Мацієвський не з ними. У нього... попелом старості присипана душа. Софія правду сказала. Сонце його життя пішло на захід. Здається, довго був молодим, вірніше, відчував себе молодим і не помітив, як постарівся.

Підходячи до свого будинку, Мацієвський побачив газик. Машина стояла біля його воріт. Хто б це? А, та це ж машина Софії!

Мацієвський прискорив кроки.

— Добрий день, Софіє Іванівно!

— Вітаю!

— Не до мене, бува?

— Ні, приїхала за своїми речами. Моя квартира готова. А тітки немає вдома.

— Хіба це дуже спішно?

Софія уважно подивилась на Мацієвського.

— Не дуже спішно. Але нам удвох з тіткою тіснувато. Та й скоріше в свій куток хочеться.

— Так, це дійсно добре — мати свій куток. Тільки цього інколи буває замало.

— Що з вами, Мацієвський? Ви зовсім змінились. Чи не захворіли? Вперше вас бачу неголеним.

— Нічого особливого. Просто я себе погано почуваю. Знаєте, колись мене в ресторані бандити поранили в ногу. Я кілька днів лежав із зігнутою ногою. А коли відвезли мене до лікарні —

нога не розгиналась. Треба було випрямити і накласти гіпс. Поки нога була зігнута — не так боліла. А як розгинали її — це тягнулось страшенно довго і в сотні разів болючіше.

— Зараз у вас поранена душа?

Мацієвський гірко посміхнувся, дістав сигарету, швидко і нервово закурив. Схиливши голову і прикривши очі, наче прислухаючись до того, що робиться в серці, тихо сказав:

— Не знаю. Чи була, чи — поранили щойно?

— Складний випадок. Тут діагноз доведеться вам самому ставити. Від нього буде залежати майбутнє.

— Майбутнє? Моє майбутнє діагнозів не потребує. Воно означає кінець. Адже все перегоріло, і лишився попіл.

— О, то у вас щось серйозне!— Софія засміялась.— Стоїте з дамою і не запросите до себе зачекати, поки прийде тітка.

— Вибачайте, Софіє. Я гадав, що ви нізащо не скористаєтесь моїм запрошенням. Будь ласка.

І Мацієвський трохи пожвавішав, гостинно відчинив двері, пропускаючи Софію вперед. На східцях він підтримав її за лікоть. У кухні допоміг роздягнутись, плащ повісив на вішалку, Софія зняла калоші, обсмикнувши костюм, оглянулась навколо.

— Чисто у вас, гарно.

Мацієвський зрадів і провів її до кімнати. Софія уважно розглядала все, потім повернулась до Мацієвського.

— Як у музеї. Багато чудових речей. Тільки всі вони як неживі, мертві. Справді, ніби в му-

зеї,— повторила вона.— Не дивно: закоренілий холостяк!

— Все старе, як і господар.

— Знаєте, Мацієвський, довго я думала про вашу легенду.

— Софіє!.. — благально заговорив Мацієвський.— Лишіть її в спокої. Краще давайте вина вип'ємо.

— Вина не п'ю. Тільки у свята.

— Ну, то кави?

— Кави можна.

Мацієвський вийшов у кухню.

— Ану почекайте,— вийшла слідом Софія.— Я вам допоможу.

Вона розпалила газову плитку. Швидко знайшла кофейник і поставила на вогонь.

З буфета дістала цукор, чашки, булку, масло і сир.

Заставлений тарілками стіл на кухні змінився. І сама кухня стала затишною. Виблискували ложечки і ножі, сяяли порцелянові чашки. Мацієвський дивувався, як руки Софії спритно робили бутерброди з маслом і сиром, як вона діловито, наче в себе вдома, доглядала за кофейником, зменшувала газ, щоб не закопчувати посуд, як вона кожну річ швидко знаходила.

Все в кухні наче ожило. Ожило! Ця думка блискавкою пронизала мозок і освітила душу. Ось що може оживити!

Йому потрібна любов, яка воскресила б з мертвих і його самого, і будинок, і все те, що в ньому є!

Потім вони сиділи і пили каву, розповідаючи одне одному щось незначне, буденне. Мацієв-

ський спостерігав за Софією, вдивлявся в її обличчя. Які в неї виразні, живі очі! Тільки зморшки під ними старили обличчя. Він пригадав, як зустрівся з Софією на промислі. Тоді очі в неї були стомлені і замислені. У пам'яті вимальовувалось, наче крізь туман, обличчя тієї дівчини, яку він цілував понад двадцять років тому. Зараз вона сидить проти нього — мужня, трохи прив'яла. Видно, немало вона перестраждала, перенесла гіркоти і невдачі! Чому він раніше не зустрічав її? Як вона жила ці довгі роки?

Софія помила посуд, повитирала все і поставила туди, де взяла.

— Ви заміжня, Софіє? — несподівано навіть для себе запитав Мацієвський.

Софія обернулась. Він помітив, як заіскрились в неї очі, як посміхнулись її губи.

— Хіба заміжні ходять по квартирах холостяків? Та ще таких елегантних, як ви?

Потім спохмурніла і, дивлячись кудись у вікно, промовила:

— Була заміжня. Чоловіка у сорок другому розстріляно у Львові. Фашисти... Ну, та про це іншим разом, якщо доведеться.

Вони замовкли. Перейшли до кімнати. Софія знову почала оглядати все, але мовчки. Потім Мацієвський провів її ще в одну кімнату, в якій ніхто не жив. В ній було холодно і віяло пліснявою.

— Тут — як у домовині,— сказала вона, виходячи з кімнати.

Глянувши на годинник, Софія заметушилась.

— Це я засиділась. У мене ж лекція! Час їхати. Речі вже заберу завтра.

Вона швидко одягнулась і хотіла вже вийти, та раптом обернулась.

— Чому ви запитали мене про сім'ю?

— Так, між іншим.

Софія лукаво посміхнулась, потім додала:

— Вам, Мацієвський, треба більше бувати серед людей.

Знову мораль! Він скривився, як від фізичного болю.

— Годі, годі! Не буду! — засміялась Софія, помітивши його гримасу.— Я лише до того, що ви на самоті сумуєте і всілякі дурниці лізуть в голову. А вам ще жити треба. А головне — творити.

— Як ви можете це говорити, коли самі про мене зовсім іншої думки?

Софія трохи зніяковіла. Можливо, смутно здогадалась, на що натякає Мацієвський.

— Поясніть, коли можна.

Мацієвський махнув рукою:

— Не слід. Ви це добре знаєте. І ви — праві.

— Шкода, що не маю часу. Не люблю лишати щось неясним, недомовленим. На разі — до побачення. Дякую за каву.

XXI

За Карпати пішла примхлива весна. Перевалили через гори дощові холодні хмари. Синьонебе, напоєне смолистим духом літо палало у підкарпатському краю. День кожний красувався, немов свято,—так багато було сонця, неба, повітря, простору для ока і душі. Опівдні вийдеш

на вершину гори Городище, і у блакитному мареві видніється синім озером Львів. А що вже навколишні села, так вони лежать мов на долоні, як зелені буйні гаї.

Робітниче місто посвітлішало, стало чистішим, прикрасилось садами і квітами. Вулиці акуратно підметені і побризкані водою. Здавалось, що все не просто тут живе, а насолоджується життям.

Затихло у душі Мацієвського. Він трохи відпочив від тривог і нервувань. Не тягнули його в кабінет інженера по раціоналізації. Лише Минчак сказав, що пару місяців ще подивиться, як він працюватиме, а вже тоді буде вирішуватися справа про його призначення. Тому Мацієвський не дуже старався. Зараз він намагався уникнути зустрічей з своїми співпрацівниками, менше бути на виробництві, менше стирчати в своєму кабінеті. Йому навіть хотілося кудись поїхати — далеко-далеко, щоб не бачити усіх цих костусів та минчаків, щоб відпочити серед інших людей.

Якось вже у вересні до нього заскочив збуджений Доценко.

— Слухайте, Мацієвський! Ось, читайте.

І він поклав перед Мацієвським газету.

— Що тут може зацікавити?

— Стаття про Яворського!

— Про Яворського?— аж підскочив Мацієвський. Він не на жарт перелякався. — Звідкіля це взялося?

— Один чоловік сидів разом з ним у фашистській катівні. Ось читайте: «У застінках гестапо мені Яворський довірив велику таємницю свого життя. Він говорив, що документи про обгрунтування наявності великої нафти він залишив,

будучи пораненим, під підлогою у одного свого знайомого у Львові. На превеликий жаль, я забув прізвище того, кого мені тоді назвав Яворський. Адреси тої квартири він не говорив мені. Останні дні Яворського були найстрашнішими. Він був прикутий ланцюгами до стіни. Його рани гноїлись, і тіло відпадало шматками. Його не розстріляли, а напівмертвого в камері пристрелили. Але в ті останні хвилини його життя мене перевели до іншої камери».

Мацієвський трохи прийшов у себе, але хвилювання настільки було глибоким, що він стояв, блідий, як мрець.

— Ви чуєте, що вони з ним зробили? — пошепки, тремтячим голосом питав Доценко.— О, мерзотники! Звірі, а не людське плем'я.

— Це страшна річ, Любомире... Страшна... Я це знаю, що воно таке... — говорив Мацієвський, а розумів по-своєму.

— Але наше завдання побудувати Яворському безсмертний пам'ятник...

— Як це — безсмертний?

— Ми повинні знайти документи Яворського. Втілити в життя його плани — здобути велику нафту.

— Що ж, думка схвальна. Тільки чи знайдуться оті документи?

— Ми повинні їх знайти.

Доценко підійшов до телефону і подзвонив на комутатор:

— Дівчинко, знайдіть на промислах парторга Бойчук і геолога Рудик. Хай вони негайно приїдуть в управління до кабінету товариша Мацієвського. Хай кидають усе і їдуть сюди.

Мацієвський стурбовано, навіть стривожено запитав:

— Задля чого це потрібне? Навіщо така спішка?

— З цим не можна гаяти жодної хвилини.

Доценко склав газету і вискочив з кабінету. Мацієвський сидів у кріслі розгублений і приголомшений. Він всього чекав, але не цього. Значить, від минулого нікуди не дітися... Воно переслідує. Так. Значить, з'являється знову Яворський.

Мацієвський скочив з крісла і забігав по кабінету. Він бігав так, наче попав у пастку. Зараз він був готовий тікати на край світу, тільки б не зустрічатися отут з ними, не говорити про Яворського, тільки б не переживати знову того, що він переживав не один раз після закінчення війни. Йому здавалось, що вони — Любомир, Олена і Софія — зійдуться сюди не для того, щоб шукати документи Яворського, а судити Мацієвського. Йому ввижалося, що вони все знають, що це вони підстроюють йому пастку...

Світ йому став немилим. Пройшло лише кілька хвилин, а йому здалося, що минули довгі години мук і страждань.

Він доклав усіх сил, щоб взяти себе в руки і заспокоїти свої нерви.

І коли прийшли Олена і Софія, прийшов Любомир з Присташком, він їх зустрів, як завжди, з посмішкою, лагідно.

Доценко прочитав їм лист колишнього гестапівського в'язня. І всі весь час чомусь поглядали на Софію. Мацієвський помітив це, але не зрозумів, що значать ці позирання. Певно, чека-

ють її рішення. Партійного благословення на пошуки документів, чи що.

— Жахливо!.. Жахливо!.. — заговорив Присташко, протираючи хусткою очі.— Яке неймовірне злодійство!..

Софія підійшла до вікна і повернулась до нього спиною. Її обличчя майже не було видно. Потім вона рішуче пройшла по кабінету і сіла на диван.

— Причитаннями нічого не зробите... Та вони і ні до чого. Нам слід продумати, як почати шукати документи Яворського.

— Доценко поїде до Львова і знайде їх, — сказала Олена.

— А бурові? На кого лишити їх? — Бойчук обвела всіх поглядом.— Документи можна шукати і місяць, і два, а надглибинні бурові не можна лишати і на хвилину. Чи не так, Любомире?

Доценко тихо відповів:

— Ваша правда, Софіє Іванівно... Мені не можна відлучатися. Є лише єдина пропозиція: просити Владислава Казіміровича. Він дуже добре знає Львів... До того ж і не такий зайнятий... За місяць він там все переверне догори дном, а документи знайде, коли... коли захоче.

Мацієвський жахався наївності і довірливості цих людей. Як так можна! І вони могли перемогти у війні?! З такими душами, з такою довірливістю? О матка боска! На чому світ тримається! Але гаразд, він поїде. Він з радістю візьметься за це доручення. У Львів! У Львів!..

— Я також це саме подумала,— втомлено і з якимсь внутрішнім схованим болем проговорила Бойчук.— Хай буде так... Хоч... Гаразд, ідіть,

Мацієвський, виписуйте відрядження до Львова...

І вона вийшла швидко з кабінету.

Мовчки вийшли і всі останні.

Мацієвський стояв серед кімнати і ніяк не міг з'ясувати собі: що трапилось отут хвилину тому...

Перше, що прийшло в голову, це були запитання до самого себе: їхати до Львова шукати рукописи Яворського чи тікати?

Над цим слід було подумати. Мацієвський оглянув свій стіл, подивився в ящиках папери, взяв портфель і пішов виписувати собі відрядження.

Дома, вкладаючи у чемодан необхідні речі, він весь час роздумував над своїм завданням. Єдине, що тут було новим для нього, це те, що документи Яворський сховав, виходить, у нього в кімнаті, у Мацієвського! Адже він знаходився у нього тоді, лежав поранений, і лікував його один партизанський лікар. Саме від Мацієвського і забрали Яворського. А лікаря там прямо біля ліжка, на якому лежав Яворський, вбили гестапівці.

Хто знає, як все трапилось? Здається, ніхто. І самого Мацієвського на той час не було вдома. Він тоді якраз пив коньяк з Щупаком у ресторані. З Щупаком! З начальником поліційного відділення!.. Але ж Мацієвський не знав, що то поліцай! Він гадав, що той просто такий же чиновник, як і він, Мацієвський.

Ну, годі споминів! Не треба ворушити минуле, надто воно не смакує тепер йому. О, коли б можна було раз і назавжди викреслити минуле... Саме оте минуле з свого життя, з пам'яті!..

Але минуле тепер вчепилося в нього, немов п'явка. Воно смоктало йому серце, воно ворушило йому мозок, воно острахом стискувало все його єство в холодні обійми, воно не давало йому спокою вже ні на жодну хвилину. І по приїзді до Львова він не тільки не знайшов забуття, а навпаки, все нагадувало йому той сорок другий рік, все нагадувало йому про Яворського. Навіщо він залишив тоді свій будиночок у нафтовому місті і знову подався до Львова? Навіщо він зв'язався з тим Яворським? Слава його непокоїла Мацієвського? Чи, можливо, він хотів оволодіти таємницею Яворського, щоб стати нафтовим підприємцем? Чи помста за Радянську владу? А можливо, все разом?

Між тим Мацієвський зважив все і прийшов до висновку, що про його злочин ніхто в світі не знає, крім Щупака. Ну, а Щупак навряд чи лишився на цьому світі. Таких Совєти не жалували своєю ласкою. Можна заспокоїтися, принишкнути і жити далі.

У Львові він зупинився у готелі і пішов відразу ж по місту. Він любив Львів. Любив його вузькі вулиці в європейському стилі, любив Стрийський парк і Високий замок, любив Личаківське кладовище і пам'ятник Адаму Міцкевичу. Перші дні він лише тим і займався, що ходив по вулицях і парках, заходив у ресторани, їздив на вокзал, побував у багатьох найбільших крамницях.

Але весь час він приглядався до людей. Йому здавалось, що всіх їх він колись зустрічав, що вони схожі на тих, хто був йому знайомий. Звичайно, Мацієвський розумів, що знайомих у

нього тут немає або ж майже немає. Проте, враження, що всі тут знайомі, бачені ним колись люди, не проходило.

Просто львов'яни завжди схожі на львов'ян. Їх можна всюди впізнати.

І все-таки знайомих він зустрів. Одного разу він сів почистити взуття. Повний, вусатий дід у кашкеті з великим козирком і товстим, схожим на губку носом довго дивився на Мацієвського. Поблимав сірими вузенькими очима, поводив вусами і тихо запитав:

— Пан Мацієвський?

— Так... А ви хто?

— Забули, пане, забули... А кому ви свій будинок продали?

— О, то ви, пане Ковальський? Вибачте, що не впізнав...

— Тепер і рідні один одного не впізнають... Та і як мене впізнати? Власник п'яти розкішних будинків і — чистильник черевиків! Чи є у світі більша ганьба для людини?

— Що робити, пане Ковальський! — зітхнув Мацієвський.— Така наша доля.

— Не у всіх, видно. Ви хитріший за мене... Перед самісінькою війною сплавили мені свій будинок... Золото лишилось у вас, а мій будинок— Совєти забрали... От як воно в світі...

Мацієвський засміявся.

— Хто тому винен! Так вийшло...

— А ви, пане Мацієвський, потрапили в ногу з ними?— кивнув чистильник на вулицю, запруджену людьми.

— На такі запитання я не відповідаю. Не звик.

— Так. Хай буде, прошу пана... А черевики носите червоні!

— То й що ж з того?

— Хе, що ж! Пан Мацієвський хіба не знає, що на них мода відходить? Нам не годиться відставати від моди... Е-хе-хе...

— Але ж я виджу, що у Львові майже всі у жовтих туфлях ходять.

— У Львові! — з презирством проговорив пан Ковальський.— Хіба лише і світла, що у Львові?

Розмова раптом обірвалась. Мацієвський заплатив пану Ковальському два карбованці і пішов геть. Пан Ковальський довго дивився йому услід. І так же довго розглядав два старих-старих папірці, що дав навмисно йому Мацієвський. Старі карбованці пану Ковальському — це було здорово! І Мацієвський реготав у душі, як він поглузував з колишнього мільйонера.

Нарешті, коли зовсім заспокоївся, він відважився піти до того будинку, в якому жив під час війни і з якого забрали Яворського. Це був невеликий двоповерховий кам'яний дім на чотири квартири. Внизу була його квартира з трьох кімнат і кухні. Будинок був таким же, як і тоді. Лише заново пофарбований у сірий колір. Та на вікнах фіранки інші.

Мацієвський підійшов до хвіртки, але зайти не наважився. З півгодини він тупцювався коло будинку. Нарешті побачив двірничиху. Та ж сама, яка і тоді працювала тут. Підійти? Чи не слід? Чи вона не знає, що відбулось отут у сорок другому? Ні, вона не повинна знати. Мацієвський підійшов.

— Добрий вечір, Стефанія Михайлівна!

— Добрий вечір, добродію.— Вона, примруживши очі, довго вдивлялась в його обличчя, але впізнати не могла. Сказати їй чи не треба? А як же дібратися до квартири, коли їй не сказати про себе? А вона продовжувала: — Не можу вас впізнати... Заслаба стала на очі...

— Я — Мацієвський, пам'ятаєте?

— А, це ви і є той пан, що мешкав тут за німців?

— Так, я і є.

— Хіба ви не за кордон чкурнули?

— Ні, Стефаніє Михайлівно, тут лишився. Хто зараз мешкає у цій квартирі?

— Одна удовиця з синком... В той день, як він народився, батька і повісили на шипі... На нафтовій шипі на промислі... Ген, чотирнадцять рочків тепер синку... Сашко... А вам навіщо?

— Просто так, бабусю, просто так... Цікавлюсь... Рідні місця...

— Людину завше до рідного тягне... То вже так...

— До побачення...

Мацієвський пішов геть, але відчував на собі довгий і уважний погляд двірничихи. Вона явно була спантеличена його появою.

Ввечері, сидячи в своїй кімнаті у готелі, Мацієвський думав, як добратися до документів Яворського. Коли б він мав намір повернути їх Доценку та Присташку, то він би просто прийшов у квартиру, розповів би про те, що тут був поранений партизан і лишив свої рукописи і що їх треба знайти. І все. Але ж Мацієвський не такий дурень. Документи Яворського він нікому не

віддасть, а спробує ними скористатися один. Треба щось вигадати. А що?

Можливо, сказати, що він сам тут мешкав? Це правда. Що він інженер-нафтовик? І це правда, Що він сховав тут свої рукописи? Хай і це пройде за правду. А де сховав? У якому саме місці? Ось тут і заковика! Тут можна і забрехатися. Або ще й гірше!...

Мацієвський не поспішав діяти. Поки що він вирішив одне: якось побувати в квартирі, познайомитися з удовою та її сином, обдивитися як слід. Можливо, вдасться здогадатися, де міг Яворський заховати документи. А далі буде видно...

Ввечері він вже сидів у тому самому ресторані, в якому був востаннє перед від'їздом на нафтові промисли. Це ще було перед війною. Пив коньяк, який дуже любив і називав благородним напитком, і згадував, як тоді зштовхнув з своїх колін Рузю з оголеними ногами, яка бридко цілувала його великими мокрими губами. О, він тоді знайшов у собі силу покінчити раз і назавжди з тим отруйним життям, яке вів після смерті батька. І це його врятувало. Він хотів тепер уявити, куди зайшов би, коли б не виявив тоді такої рішучості? Скотився б кудись на смітник. А можливо, блукав би десь по задвірках у Західній Німеччині. А то й зовсім би не було його тепер на світі... Хтозна! У всякому разі, він був переконаний, що зробив не гірше. А міг би побудувати собі життя ще краще. Міг би...

Він часто докоряє собі, що з таким розумом не зміг додуматися втекти за кордон під час війни. Зібрати всі свої кошти... А їх в нього було

чимало... І втекти. Можна було б у Францію, в Італію, а можливо, і в Америку. Тих грошей і дорогоцінностей, коли б він їх зберіг, вистачило б на добрий десяток років. Але ж не зумів, не здогадався, не передбачив усього, що трапилось потім з ним...

Та що тепер жалкувати за тим, що упущено. Багато вже пройшло часу, безліч подій відбулося, бурі і грози пронеслися над його долею, а він, богу дякувати, все ж таки живий, здоровий, має будинок і достаток. Він вдовольняється тим, що має. Головне, що він зберіг свою душу, свій характер, свої принципи. Зберіг у собі пана Мацієвського. Як не колотились коло нього, а не перекраяли Совєти на свій смак, не перефарбували.

Своє минуле він розділив на дві частини. Одну, яка завжди кидала його в холод страху, він намагався якомога глибше сховати і забути, а другу, яка втішала його, він згадував до найменших подробиць і смакував, насолоджуючись, немов наркоман, накурившись опіуму. Це минуле ніколи не било боляче у серце. Адже добре він тоді пожив, добре. У нього все було — багатство і розкіш, вдача і любов жінок, які йому подобались, шляхетська гордість і солодке відчуття вищості у суспільстві. І він все це пив жадібно, щедрими пригорщами.

Випивши коньяку і послухавши музику, Мацієвський вийшов з ресторану. Вулиця зустріла його сліпучим, мерехтливим сяйвом ліхтарів та реклам, дзвоном трамваїв, гулом безлічі автомашин, тисячоустим людським гомоном, музикою і тіснотою. Хотів іти потиху, не поспішаючи, але

не міг. Його штовхали, не давали і кроку ступити вільно. І, нарешті, натовп підхопив його і поволік по вулиці. Мацієвський пробивався з натовпу, наче хотів вийти на якусь свою дорогу, радів, коли міг швидко і вільно пройти хоч квартал. Але в нього не було ніякої мети. Поспішав, досадував, коли заступали дорогу, а йти нікуди було. Лише заважав іншим. І навіть, усвідомивши це, все продовжував рватися кудись вперед, у якесь невідоме...

Знесилівши, Мацієвський, нарешті, вибрався з людського гомінкого потоку і опинився біля брами якогось будинку. Тут було просторо і світло. Жінка стояла біля лотка і продавала цигарки. Зітхнувши полегшено, Мацієвський купив коробок сигарет і закурив. Курив і приглядався до продавщиці. Це була досить симпатична на обличчя жінка років під сорок. Але, видно, життя її не балувало — така вона була знесилена, пом'ята, зів'яла. І раптом Мацієвському привиділось щось знайоме в цій продавщиці! Невже це та сама, яка колись сиділа в нього на колінах? Це ж вона тоді говорила йому: «Чи вистачить твого конта для стола, душі і тіла?» Вона чи ні? Якщо вона, то в неї повинен бути верескливий, деренькучий голос.

— Скажіть, будь ласка, давно ви торгуєте?

Вона подивилась на нього, раптом пожвавішала очима, посміхнулась і проговорила таким знайомим голосом:

— Все життя... Принаймні відколи себе пам'ятаю...

— Давненько-таки... Не легко жилось... Тобто, не великий гешефт зробили за довгі роки.

Вона все посміхалась, скрививши великі губи, і мотала головою.

— Помітно?

— Авжеж... Знаєте, я приїжджий... самотній. Чи не приєдналися б ви до мене у товариство на вечерю? Тільки на вечерю, а?

Вона уважно і здивовано кілька разів оглянула його з ніг до голови. Вона розгубилась і не знала, що сказати, що робити. А Мацієвському було так весело, що він втяв отаку штуку. Йому було цікаво, як вона поставиться до його пропозиції.

— Не бійтеся... Шкоди я вам не заподію...

— Це так... так несподівано... Та я і не прибрана... І оцей ще лоток. Але я хутко! Я зараз...

Вона швидко закрила свій лоток, відчинила браму, занесла кудись там у двір чи в квартиру куди... А можливо, вона тут і мешкає? За кілька хвилин вона з'явилась... На ній була чудернацька старомодна шляпка і дуже скромний костюм. Зморшкуваті губи поспішливо і неакуратно підведені. Мацієвський аж злякався. І це ти, красуне львівська! Де ж твоє оксамитове плаття? Де ж твоя гітара? Де твоя молодість?

Він повів її у той самий ресторан, доглядав за нею так само, як і тоді, посадив за той самий столик, де вони сиділи востаннє. Йому було цікаво: чи згадає? А коли згадає, то як вона поставиться до всього цього?

Мацієвський згадував, що вони тоді пили і їли, і намагався замовити те ж саме. Уважно поглядав на неї, слідкував за її поведінкою, за кожним її рухом. Але вона не здогадувалась ні про

що. Мацієвський хотів потішити себе, але поки що нічого не виходило.

Жінка випила келех шампанського. І потім вичікувально подивилась на Мацієвського. Цей погляд він зрозумів як бажання випити ще. Знову налив їй.

Вона пила присмоктуючи.

— Так ви кажете — приїжджий?

— Так. А — що?

— Звідкіля ж ви?

— З Польщі,— несподівано збрехав Мацієвський.

— З Польщі? — здивувалась вона і підсунулась ближче.— А скажіть, як там у вас... за кордоном?

— Що — як? Все так само, як і тут.

Мацієвський бачив, що вона трохи захміліла. Вона вже дивилась на нього з зацікавленням і відверто.

— А тут чутки всілякі ходять... Шепіт такий чути...

— Що ж саме?

— Та десь там... за кордоном... мадьяри начебто заворуху затіяли... А втім, певно, це якісь дурниці... Звичайно, дурниці! — Вона перелякалась, що так відверто заговорила з незнайомою людиною. І замовкла.

— Пийте, будь ласка, їжте... І говоріть, не бійтеся...

Але вона вже не поверталась до мадьяр. Вона говорила про всілякі дурниці. Мацієвському вже обридло слухати її і сидіти поруч... І раптом йому прийшла думка: а що, коли їй нагадати? Натякнути хоч трохи?

— Слухайте, Рузю, нам не вистачає ще гітари сюди...

Вона відсахнулась і перелякано подивилась на нього.

— Ви мене знаєте? Звідкіля?

А він продовжував, не звертаючи уваги на її переляк:

— Конта вистачило б і для столу. І для душі...

— Бог мій! — Рузя затулила руками обличчя.— Бог мій! Це — ви, Владиславе?

Вона підняла руки і дивилась на нього, немов божевільна. Потім схопилась з-за столу, очі її сердито блиснули. Гнів охопив її всю. Вона тремтіла, стиснула кулаки. Йому здавалось, що вона зараз кинеться на нього.

— Знову знущаєтесь? Знову глузуєте, пане Мацієвський? Який ви жорстокий! Ви ненависні мені й досі!.. Ненавиджу!

— За що ж, Рузю?

— За оці знущання! За все своє життя!

Вона раптом розкрила свою сумочку, вийняла сто карбованців вкупі, кинула на стіл і швидко, не озираючись, вискочила з ресторану.

Мацієвський довго не міг отямитись. Ще ніколи з ним такого не було. Він розгубився, бо не чекав такого повороту справи. Він хотів потішити себе, а завдав собі біди. На нього дивились з сусідніх столиків з презирством. Нічого не лишилось робити, як тільки залишити стіл.

Вже в готелі він обдумував свої зустрічі. Хто його знайомі? З ким звела його доля після великої низки років? Чистильник взуття, колишній мільйонер... Гнівна продавщиця, колишня

повія... Все життя торгує — спочатку тілом, а тепер цигарками... Що, Мацієвський? Невесела компанія, га? Так, життя пройшло, і нікому його добрим словом згадати...

На другий день Мацієвський все-таки побував у квартирі удови. Її самої не було вдома, а Сашко не дозволив нічого дивитися. Та Мацієвському вже і не хотілося. Навіщо йому шукати ті документи Яворського? Навіщо? Віддати Доценку? Нізащо! Так хай вони тут і знаходяться. Коли будуть потрібні йому, тоді і знайде спосіб, як їх забрати. Все одно, крім нього, ніхто у світі не знайде квартиру, де Яворський заховав документи. Тільки один він, Мацієвський.

Через кілька днів він повернувся до свого міста і сказав Доценку, що нічого не знайшов.

— А в архівах?

— В архівав я не був. Туди і ви зможете поїхати.

На тому і скінчилась історія з документами Яворського. Чим швидше вони забудуть про нього, тим буде спокійніше на душі у Мацієвського.

XXII

Немов усі змовились. Замовлення на креслення йшли щоденно, безкінечно. Потоком надходили раціоналізаторські пропозиції. Всі його знайомі наче вважали за необхідне турбувати його всілякими дурницями.

Мацієвський остаточно втратив спокій і рівновагу. Йому вже ніколи було навіть роздумувати над своїм життям, над подіями, що трапля-

ються навколо нього. Всі йшли до нього, всі кликали його до себе.

Тепер навіть на роботу він приходив стомленим і збудженим. От і в цей день не встиг зайти в управління, як його зустріла секретарка Емма.

— А тут вас усі вже питають...

— Чого їм цим усім потрібно від мене?

— По службі...

Хмелем вдарила в голову злість. Ну, куди, куди дітись від них? Де собі знайти притулок? І коли ж все це скінчиться?

Глянувши на годинник, Мацієвський нерівною ходою пішов до свого кабінету. Можливо, в роботі він знайде забуття? Хоч і робота весь час нагадує йому про Костуся, про Бучка, Піляка, Рихлика. Все те саме, те саме. Можна збожеволіти від цієї одноманітності і від постійного нервування.

Ось і його кабінет, місце праці. Колись Мацієвський тут почував себе набагато краще: він був точним, пунктуальним, елегантним службовцем пана Яциміроського. Та й пізніше йому непогано було. Працював спокійно, робота звична і неважка. Ніхто його не турбував. Він знав: шоста година — він вдома, він — у фортеці. А тепер?

Тільки-но взявся Мацієвський за рейсшину і олівець, як двері відчинилися.

— Вітаю! — вигукнув з порога Любомир Доценко.— Ви в себе? А Присташко не може вас знайти.

— Для чого я йому?

— Не знаю. Але сказав зайти, якщо вільні. Бувайте! Я — на бурову!

Мацієвський відклав роботу. Що ж, треба йти. Мабуть, такий день, що без нього ніхто не може обійтися.

На цей раз Мацієвський уже не нервував. Йому було цілком байдуже — хто викликає, куди, для чого. Він навіть не думав, чи це добре, чи погано.

Мацієвський був розбитий і знесилений. Зараз йому хотілося трохи розважитися, опам'ятатися. До того ж, він трохи поважав цього завжди бадьорого, жвавого дідуся — Присташка.

Присташко ніколи ні на кого не кричав, а уважно, по-батьківському кожного вислуховував, підказував, радив, підправляв. Він дуже любить підхвалювати. Здається, що про жодну людину Присташко не сказав поганого слова. Він поважав людей, дуже любив їх, але робив це так, що не впадало в очі, а виходило просто, як само собою зрозуміле.

Мацієвський в усьому управлінні заходив лише до Присташка.

Кожного разу він виходив від нього з приємним відчуттям, ніби відкривав у собі щось нове, хороше, чого раніше не помічав і чого не помічають у ньому люди.

Присташко так себе тримав, наче добрий учитель з учнями. І це було не образливо, а приємно. Мацієвському весь час здавалося, що від цієї людини випромінюється тепло, сяйво його завжди простих і точних думок.

Так і цього разу. Головний геолог встав з-за столу, радісно посміхнувся і пішов Мацієвському назустріч. Це була невисока, сухорлява людина років шістдесяти, з лисою головою і білим

жмутком вусів на темній зморшкуватій губі, такій же, як і все обличчя.

— Радий вас бачити! — Присташко міцно потис руку Мацієвського.— Вибачте, що турбую. Ви завжди такий серйозний, заклопотаний і навіть похмурий. А в мене є невелика справа. Але про справи потім. Потім!

Присташко посадив Мацієвського у крісло, а сам вмостився на низькому диванчику. Він заглядав у лице співбесідника знизу, зігрітий якоюсь внутрішньою радістю. Мацієвський чекав, що зараз цей рухливий дідусь буде просити щось накреслити для геологічного відділу, умовляти виконати скоріше і краще.

А він почав розпитувати про життя, здоров'я, роботу. Мацієвський розповідав усе, що цікавило Присташка. Розповів про невдалі розшуки документів Яворського... Сказав про затію Олени Рудик та Ярослава Костуся, про чудернацьку качалку, про їхню мрію відновити свердловину Б-19.

— А яка ваша думка?— запитав Присташко.

— Я мало в це вірю. Та хоча б і повірив, так занадто дрібна для мене така робота, — повів плечима Мацієвський. — Не люблю працювати наосліп і марно.

Присташко посміхнувся.

— Так, розмах тут невеликий,— сказав він.

— І взагалі, багато людей займається дрібницями. Марнують свій час. Навесні я був на промислі — начальник управління послав поцікавитися раціоналізацією. Десятки пропозицій до смішного дріб'язкові. Там вентиль поставити, там додатковий збірник або централізувати збір

нафти. Є навіть пропозиція вести боротьбу з втратами нафти біля свердловини. Та всього не перелічиш.

Присташко замислився. Уважно подивився на книжкову шафу, ніби щось згадуючи. Потім глянув на Мацієвського. Обличчя його стало світлішим, навіть зморшки, здавалось, розгладились, а очі світились, як у молодого. «Майже як у Костуся»,— відзначив про себе Мацієвський.

— Знаєте, Владиславе Казіміровичу, ось ви мені розповіли про дрібниці. Звичайно, багато в нас ще люди роблять незначного і дріб'язкового. Але ж не всі. Зараз мені пригадався один випадок у моєму житті. Це було у важкому двадцятому році. Знаєте, я тоді ще був молодим, допитливим. Починалось нове життя в світі, і я чекав для себе грандіозних справ. Світового масштабу справ.

Присташко розповідав, наче мріяв, зовсім забувши про те, що перед цим говорив йому Мацієвський.

— В той час я жив на Кавказі, працював при волості. Посада в мене була — хто куди пошле. Малограмотний був. І от вирішив учитися. Раз настала наша влада, треба, щоб ми були освіченими. Тоді працювали тільки початкові школи по селах, та й то не всі. І я подався на навчання аж у саму Москву. В день мого від'їзду приходить до мене наш сільський вчитель. «Маю,— каже,— для тебе доручення. Виконаєш?» — «Виконаю»,— відповідаю. І подав мені вчитель невеличкий ящик, ну от, як тепер поштові пакунки. Але ящик виявився важкий — пудів зо два було в ньому. Дивуюсь, що ж там може бути?

«Як вдасться,— каже вчитель,— прямо в Кремль віддай. А коли ні, то віднеси в музей. Та дивись, щоб довіз».

Присташко замовк, посміхнувся, помацав пальцями білий жмуток вусів.

— Приїхав я в Москву, довіз ящик. У Кремль не пішов, а музей знайшов. Це я зробив у першу чергу, бо заважав мені такий вантаж. Ну, заходжу в музей. Сидить там сивий, такий акуратний дідок. Я до нього: так і так, від нашого сільського вчителя. Велів, мовляв, у Кремль, та я побоявся. А тут підходять двоє, стали, прислухаються. «Що ж у тому ящику?» — питає один з них, такий невисокий, з пишними вусами і добрими очима. «Не знаю»,— кажу.

Розкрили ящик, а там... каміння. Ну, думаю, отут я й пропав! Каміння привіз у Москву! Люди хліб везуть, а я в насмішку — каміння. Стою ні живий ні мертвий. Спочатку почервонів, аж жарко стало, а потім чую, як кров від обличчя відливає, і увесь холодію. Почав бурмотіти, що, їй-богу, не знав, що у цьому ящику. А сам очей не можу підняти від сорому і страху. Тоді той, що з добрими очима, поклав мені на плече руку і каже зі сміхом: «Везли і не знали що? Як же це, га?» Голос у нього ласкавий і вдумливий. Посмілішав я і поглянув на нього. Щось знайоме було в його обличчі, наче ми колись бачились. Опуклі очі дивилися на мене і весело іскрилися. Відлягло трохи від серця: пронесло, думаю. А він, з пишними вусами, виймає з ящика каміння, уважно розглядає.

«А знаєте, це цікаво! — говорить до всіх. — Яка наша країна багата! Якими скарбами заво-

лодів трудовий народ! Це ж руда. Справжнісінька залізна, чи не так?» А дід з музею кивнув головою і тихо сказав: «Так, і причому багата руда, на око видно».

Я полегшено зітхнув і відверто признався:

— Думав, що звичайне каміння.

— Це каміння, юначе, для нас скоро буде дорожчим за хліб. Ми вже зараз його потребуємо у великій кількості. Це наша сила. З маленьких камінців виростають будинки, заводи, міста. А з таких, як оці, згодом наробить робітничий клас машин, які прийдуть людям на допомогу. Народ завоював волю, щоб легше і краще жити.

Слухаю його голос, дивлюся у сяючі мудрістю очі — і ніби у мене самого розум світлішає.

— Хорошу, потрібну справу робить ваш учитель, — продовжує та людина. — Розвідники надр, геологи нам тепер будуть необхідні. Природні багатства ми повинні поставити на службу народові. Треба вчити молодь і в цьому напрямку.

Стою, вслухаюсь в його слова, а сам думаю: піду вчитися на геолога.

Коли ті двоє вийшли, дід з музею оглянув мене і, посміхаючись, питає:

— Знаєш, хто з тобою розмовляв? Орджонікідзе, Серго Орджонікідзе.

Ось тоді, Владиславе Казіміровичу, я зрозумів, що кожну справу, якою б вона не була маленькою, повинні осяювати розум і серце людини, любов і натхнення. За кожною дрібницею треба бачити високу мету, бо в кожному камінці — початок будинку, заводу, міста. Відтоді я в кожній дрібниці бачу початок великого. Я все

життя присвятив геології. Скільки я знайшов камінців! І там, де були пустирі,— тепер промисли і міста, рудники і шахти! І я горджусь — життя прожито немарно!

Присташко замовк і знову перевів погляд на книжкову шафу.

Мацієвський сидів не так схвильований, як приголомшений. Він також глянув на шафу і згадав свою етажерку з книгами у чорних оправах, яких він ніколи не читав. В його очах Присташко став якимось особливим, нереальним, немов вичитаним з книжки.

Думки і почуття снували бджолиним роєм, і він ні на чому не міг зосередитися. Присташко щось говорив йому про креслення геологічного розрізу якоїсь бурової, але Мацієвський погано його слухав, а нарешті, сказав, що зайде завтра.

Збентежений, він вийшов від Присташка. Потім ішов по вулиці, заглибившись у свої роздуми.

Так ось в чому суть! — думав він. Ось звідки в них така жадоба діяти, шукати, творити! Їх освітлюють глибока віра, ясна ідея, пристрасна мрія! У всьому вони шукають користь не тільки для себе. Вони прагнуть до великих справ, до світових масштабів. І вони впевнені, бо з'єднують зусилля тисяч і мільйонів. Ні, Мацієвський не відкрив цього зараз, він передбачав це й раніше, але тільки тепер пройнявся цією істиною сам до глибини душі. Йому стало зрозуміло, чому вони всі — і Олена, і Софія, і Костусь, і Присташко — завжди немов сонцем освітлені. Тільки він один осторонь. Один. А одному боротися

проти таких фанатиків неможливо. Це смішна була б і марна затія. Чим більше він ненавидів їх, тим ясніше бачив їхню силу, тим більше розумів джерело цієї сили.

XXIII

Надвечір, коли він вже зібрався йти додому, зайшла Софія Бойчук. Вона одягнена була майже святково і у хорошому настрої. До Мацієвського ставилась доброзичливо. Йому здавалось, що вона хоче його заспокоїти, хоче зробити йому щось приємне. Присіла на диван і дуже вдивлялась в нього.

— Ви мені так нічого і не розповіли про поїздку до Львова. Що там нового? Давно я не була у Львові... Як з документами?

— Львів — прекрасне місто. Зараз він—просто казковий... А що торкається документів, то порадувати не можу...

— Що таке?

— Надто важко знайти будинок, де знаходився Яворський... Зараз потрібно в першу чергу знайти людину, яка була з ним у в'язниці... Розпитати...

— Це неможливо... Адже то були в газеті посмертні записки в'язня... Він був повішений тут у нас на першому промислі прямо на вежі... За партизанську діяльність...

— Шкода! — швидко сказав Мацієвський, ледь стримуючи свою радість.

— Владиславе Казіміровичу! Сьогодні у нас партійні збори по виробничих питаннях... Запрошую вас побути у нас.

— Бачте, шановна Софіє Іванівно, я досі безпартійний...— глузливо відізвався він.

— Нічого, приходьте... А втім... збирайтеся зараз, довезу до клубу. Збори відкриті. Всі інженерно-технічні працівники будуть там присутні.

— Гаразд...

Коли Мацієвський і Софія приїхали до промислового клубу, там було вже досить людно. Нафтовики невеликими групами стояли на ганку і в коридорі, у спортивних кімнатах, грали в шахи і шашки.

Бойчук відразу кудись зникла, і Мацієвський відчував себе тут зайвим.

Було неприємно і незручно. Мацієвський сердився на Софію, що вона привезла його сюди, лаяв себе за те, що так легковажно погодився поїхати на збори. Що йому тут робити? Вирішуватимуть якісь питання, а він сидітиме, як йолоп, буде дивитись, слухати і мовчати.

Що ж вони за люди такі особливі, що він серед них, як гість, як чужий? Більшість з них — комуністи. Спілкування людей, об'єднаних єдиною ідеєю, завжди поставало у свідомості Мацієвського як якась велика невідома йому сила, і він торопів перед нею.

Зараз він придивлявся до цих людей, вишукував у них те, чим вони відрізняються від інших, звичайних, і нічого особливого не знаходив. Стоять собі, розмовляють — і про нафтовидобуток, і про буріння, і про заробітну плату, і про те, що робиться за межами Радянської держави, про Угорщину, і про нові кінофільми. Розмовляють спокійно, діловито.

Ні, нічого особливого Мацієвський не бачив у цих людях, не чув у їхніх розмовах. Хіба зміниться міжнародне становище від того, що вони поговорять? Не зміниться нічого. Він знає це і тому ніколи цим не цікавиться.

Але ось з'явилася Софія. Мацієвський думав, що вона підійде до нього, а вона підійшла до групи робітників, зупинилась, прислухалась — серйозна, уважна. Коли вона зупинилась поруч, всі поважно привітались з нею, вона всім потиснула руки. Розступились, дали їй місце.

В гурті Мацієвський впізнав оператора Бучка. Незграбний, довгошиїй, він повернувся до Софії і запитав:

— Ми, товаришу парторг, говоримо про наш ринок. Осінь, а ні цибулі, ні картоплі... Коли ж і є, то дорого...— і великий кадик на довгій шиї підскочив догори.

— Це все залежить від нас, товариші,— сказала Софія.— Наші міжторгівці надто неповороткі. От скоро будуть збори активу, виступіть, покритикуйте, пред'явіть претензії. Напишіть до газети. Треба, щоб торговельники працювали енергійніше, домовлялись з колгоспами, завозили більше ранніх овочів. І щоб дешево продавали, били по цінах ринку.

Мацієвський здивувався: це ж цілком вірно! Яка вона! Звідкіля в неї таке розуміння далеких від неї справ? Як вона просто і в той же час статечно тримає себе! І він відзначив про себе, що милується нею.

«А вона часом не акторка?» — майнула думка. У своїй квартирі він бачив її звичайною жінкою, доброю господинею, а тут наче перероділась:

партійний керівник! І ніхто з цих людей не знає, що вона чудово вміє готувати каву і робити бутерброди, мити посуд. Дивно, яке перевтілення! А можливо, це її якість, можливо, отака вона і є? Все в неї виходить просто, по-діловому, щиро.

В цей час до Софії підійшов Рихлик. Той Рихлик, якого він зустрів на промислі і у якого Костусь знімає парову машину. Вигляд у Рихлика був жалюгідний.

— То як же мені з роботою, товаришко Бойчук? Я зовсім втрачаю заробіток.

— Як це — втрачаєте? — Софія спохмурніла.

«Ага,— подумав Мацієвський,— побачимо, як ти викрутишся тут. Цей Костусь ще й тобі накличе біди своїм винахідництвом. Чекай-но».

— Ви ж знаєте, що Костусь зламав парову машину. Мою машину!

— Машина державна, товаришу Рихлик. Ясно? І не зламав її Костусь, а переробив. Він сконструював таку машину, яка нам дуже потрібна.

— Але ж я залишусь без роботи!

— Ви так і будете працювати на своїй «Примі». Там же встановили качалку.

— Хо, качалка! Вона-то є, а нафти не качає. Казали, що нафту допоможе взяти Костусева вигадка. А вона не діє.

— Не діє?

— Так. Костусь порпається біля неї вже дві доби. Дві ночі не спить, людей замучив. У мене життя відбирає.

— Що, Костуся ще немає? — звернулась Софія до робітників.

Робітники мовчали. Софія обвела всіх запитливим поглядом.

— Мабуть, що немає,— сказав хтось неголосно.

— Ну, нічого. Прийде, — твердо промовила Софія.— Будемо починати збори. Вже час. А ви, товаришу Рихлик, не сумуйте. Все буде дуже добре.

— Дай то пан біг.

— Бог не дасть, а дадуть люди. Заходьте і ви на партійні збори. Послухайте нас, комуністів. Якраз про роботу будемо говорити.

— Я ж безпартійний.— Рихлик якось винувато оглянув гурт робітників.— Як же я?

— Нічого, нічого, заходьте, у нас таємниць немає. Ходімо, товариші,— звернулась вона до всіх.

Робітники почали заходити до клубного залу. Сходились з кімнат, з вулиці. Посилився гамір. Заскрипіли стільці.

— А ви, товаришу Мацієвський? Будь ласка!

— Софіє Іванівно! Софіє Іванівно!

Обернувся. По коридору швидко йшла Олена Рудик. Вона була у робочій спецівці, дуже збуджена. Очі блищать, щоки червоні, темні брови тремтять, як ластовині крила. Олена не помітила Мацієвського чи вдала, що не помітила. Вона підійшла до Софії і почала щось тихо говорити. Він почув лише одне слово: Костусь.

Мацієвський пройшов у зал, знайшов собі місце у віддаленому кутку і сів. Почав оглядатися навколо. Був неприємно вражений, коли поруч себе побачив Рихлика. Рихлик здавався Мацієвському якоюсь поганенькою людиною з дріб'язковою душею.

Звикнувши до аналізу своїх почуттів і до

оцінки інших людей, Мацієвський почав роздумувати: що за людина цей Рихлик і чим він саме неприємний йому? Він згадав розпачливе запитання Рихлика про роботу і, головне, заробіток. А нічого ж страшного не трапилось, і без роботи він не лишиться. Виходило, що Рихлик навмисне напустив на себе страдницький вигляд, щоб розчулити і Софію, і робітників. А як він сказав: «Вигадка Костуся...»

Мацієвський від несподіванки аж відкинувся на спинку стільця: він же сам так говорив — «вигадка Костуся»! Почав згадувати далі і відкрив неприємні збіги один за одним. «Я ж безпартійний!» — говорив Рихлик, і це ж говорив він, Мацієвський. Причому одній і тій же людині — Софії!

Так ось воно що! Мацієвському Рихлик не подобався саме тому, що вони схожі між собою, схожі своєю неприязню до всього того, що не в їхніх особистих інтересах; Рихлик повторює все те, що є в Мацієвського недоброзичливого, і не лише повторює, а своїм примітивізмом підкреслює. Рихлик ніби розкрив людям те, що Мацієвський хотів би приховати, тримати при собі.

«Невже ми в якійсь мірі подібні? — питав себе Мацієвський.— А можливо, отак і я неприємний для інших, наприклад, для Олени, як для мене Рихлик?»

Мацієвський знітився, засовався на стільці. Стілець заскрипів. Сорочка відразу прилипла до спини. Відчув, як обличчя його червоніє. Хоч вискакуй звідси!

Згодом Мацієвський потроху заспокоївся. Він уже почав оглядатися. На сцені, за столом, вкри-

тим червоною скатертю, сиділи Софія, завідуючий промислом — чорнявий молодий чоловік, схожий на іспанця, завідуючий механічною майстернею Маланяк — сивоголовий, з білими вусами і сірими насупленими бровами. В його маленьких очах світилась все та ж батьківська любов, яку Мацієвський помітив ще там, у чайній. Він і зараз уважно приглядався до людей, ніби вичікуючи: ну-ну, що ж то ви сьогодні зробите доброго? Що ж то ви зробили, прошу вас?

Цей сивий нафтовик заспокійливо діяв на Мацієвського. Ставало легше, звичніше.

Ось Софія підвела голову і оглянула зал. Мацієвському здалося, що вона на мить затримала погляд на ньому і ледь посміхнулася.

— Сьогодні на партійних зборах,— тихо заговорила вона,— ми будемо говорити про найважливіше для нас усіх: про боротьбу за збільшення видобутку. Слово надається завідуючому промислом Сеньківу.

Невисокий кремезний Сеньків підійшов до трибуни. Лице в нього красиве, але невиразне, бідне мімікою, немов одерев'яніле. Він говорив повільно, без жодного зайвого слова, думки викладав просто і точно, як математик.

— Увагу всього промислу привернула робота нашого кращого раціоналізатора Костуся. Остання пропозиція—дослід з паровою машиною—дуже цікава і багатообіцяюча. Ми покладаємо на неї великі надії. Науково вона обгрунтована і виправдана. На практиці, на жаль, ми ще не одержали позитивних результатів. Що означає пропозиція Костуся? А ось що: для інтенсивного відбору нафти потрібно підтримувати пласто-

вий тиск. На свердловині «Прима», незважаючи на це, нафта не йде. Що робити? Треба утворити вакуум, щоб нафті легше було пробивати повітряний стовп. Костусь взяв станину старої парової машини і змонтував з циліндровою частиною компресора «Борець». Вийшла машина, яка утворює вакуум, і тим самим полегшується тиск на пласт. Нафта повинна піти, це цілком ясно.

А Мацієвський подумав: «Добре, коли є нафта, а коли немає? Ніякий вакуум не поможе».

Аж ось до слуху Мацієвського долинув роздратований голос:

— Дослід Костуся дорого обійдеться. Свердловини типу «Прима» нафти не дадуть. Коли вже сваб та желонка не відбирають рідину, то вакуум не допоможе.

Це говорив старий інженер промислу Макарець — повна людина з блискучим червоним лицем. Він розмахував папірцями і весь час повертався до Софії. Якось не говорив, а гарячково вигукував слова. Софія ж слухала спокійно. Макарець тоді звернувся до залу. На мить Мацієвському здалося, що оратор звертається саме до нього і до Рихлика.

Зал суворо мовчав.

— До цього часу ми хоч трохи мали нафти на «Примі», а тепер? Костусь дві доби не відходить від своєї машини. І ніяких результатів. Гроші пішли у вакуум, у порожнечу. Ініціатива, товариші, хороша річ, коли вона не завдає шкоди. А тут? Я ще тоді висловлювався проти дослідів Костуся. Прошу занести мої слова в протокол.

І знову Мацієвський відзначив, що Макарець повторює його думки, тільки надто відверто,

грубо, цинічно. Що це таке? Невже всі, хто проти Костуся, отакі однакові? Що ж буде далі? А коли Рихлик і Макарець мають рацію? Значить, тоді правда й за ним, Мацієвським? Виходить, це точно, що він подібний до них? Ні, ні! Хай Костусь провалиться, але Мацієвський не хоче бути ні Рихликом, ні Макарцем. Огидні особи. Дріб'язкові.

Після Макарця піднявся сивоусий Маланяк.

— Важко працювати, коли тебе звідусіль оточують невіри. Ох, важко, люди. Той з одного боку штовхає: не вийде нічого. Той з іншого скиглить: пусте робите. От візьмемо Рихлика. Замість того, щоб бути біля Костуся і допомагати, він бігає по начальниках, хникає, стогне: допоможіть, пропадаю. Про копійчину думає, а не про нафту.

Рихлик підскочив:

— А спробуй-но без копійчини жити!

І сів на стілець, зігнувшись, наче чекаючи удару.

— Ти що, з голоду вмираєш? — суворо запитав Маланяк.— Ти будинок новий поставив. У тебе корова і паце на метр. У пивній гальбі свої вуса миєш. У тебе син в інституті. Ти про це забуваєш, Рихлик? А тридцять шостий забув? Швидко! Ти ж цілий рік на мосту стояв, ладен був пану п'яти лизати за гріш. А теперка ти боїшся, що без машини пропадеш? Без роботи не будеш. Але думати треба. І поважати тих, хто хоче тобі добра.

— Та хіба він один такий? — крикнула з місця Олена Рудик.— В нас є ще подібні до нього. Он поруч з ним сидить інженер товариш

Маціевський. Запитайте, чи він вірить у те, що ми робимо? Не вірить та й не хоче. Це брудна робота для його білих рук.

Маціевський не впізнавав її. Розчервоніла, збуджена, сповнена громадської пристрасті, вона говорила різко, відверто.

Олена сіла. Йому здавалось, що всі, хто був у залі повернулись до нього, дивляться — хто з насмішкою, хто із злорадством, хто зацікавлено. Але Маціевського це вже не турбувало. Щойно він пережив у душі це саме, тільки у сильнішій формі. Від слів Олени не зніяковів, не розгубився, хоч її виступ був для нього цілком несподіваним.

Зовні він лишився спокійним, але в душі закипав гнів. Він не схилив голови, а навпаки, з визивною погордою випростався і відкинувся на спинку стільця. І вона, Олена, не розуміє його. Навіщо заглядати туди, куди ніхто не має права лізти?

Потім на зміну гніву прийшла гірка образа. «Навіщо, навіщо ти встала? Мені не сказала раніше, приберегла до цього моменту. Не довела своєї правоти, а лише вдарила... зненацька... Ех ти, дівчино!..»

Якби Олена ще щось сказала, він встав би і пішов геть. Пішов би демонстративно. Він не волав би, як Макарець, не стогнав би, як Рихлик. Він вище цього.

Але поки в грудях Маціевського кипіло, зал заспокоївся. Заговорила Софія.

— Не все так, Оленко, просто, як ти бачиш. Ми інколи судимо людину по зовнішньому виду, а внутрішній світ кожної людини невідомий. Ми

можемо лише догадуватися. А по здогадках не можна робити оцінку. Невіра—погано, але гальмо — ще гірше.

«Що це? Вона захищає мене? Мене, Рихлика, Макарця? Чи обвинувачує? Даремно вона це робить, коли захищає», — думав Мацієвський. І все-таки було приємно, що Софія так вміло і так тактовано подала йому руку допомоги. О, вона розуміє все!

— Ми повинні говорити доказами, переконувати. Людина мусить зрозуміти,— продовжувала вона.

В цей час двері з грюкотом відчинились і до залу швидко увійшла висока людина. Мацієвський бачив лише брудний комбінезон і скуйовджене волосся.

Людина стала між рядами робітників і сценою. Потім вона повернулась до залу. І Мацієвський впізнав Костуся. Він був забруднений, худий, знесилений, але як палали його очі! Мацієвський ще ніколи не бачив їх такими. Вони сяяли радістю гордо, переможно.

Всі в клубі притихли. Замовкла Софія. З тривогою, з болісним вичікуванням вона дивилася на Костуся. А він, задихаючись, наче йому не вистачало повітря, розкрив пересохлі й покусані губи і не міг сказати ні слова. Всі затамували подих. Нарешті, Костусь заговорив хрипко, схвильовано:

— Товариші... Товариші! «Прима» дала нафту! Свердловина Рихлика дала нафти за одну годину п'ятсот кілограмів!

І тут всі посхоплювалися з місць, зааплодували. Софія стукала олівцем по графину з во-

дою, а сама сміялась — щиро, наче від особистого щастя.

— П'ятсот кілограмів? За одну годину? А раніше давала сто на добу... Йой, йой, ото нафта!..— кричав Рихлик.

Мацієвський подивився на нього, — це вже була інша людина. Як швидко підстроюється! Він глянув на Макарця. Той, притиснувши ліктем портфель, сміявся на весь рот і аплодував.

Мацієвському огидно сидіти поруч з такими, як Рихлик і Макарець. Він встав. Глянув на сцену. Софія дивилась на нього. Вона ледь помітно, але торжествуюче посміхалась йому. Він швидко вийшов з клубу.

XXIV

Треба взяти себе в руки, вирватися з полону хворобливих думок... Він повинен терпляче все переносити, і тоді буде гаразд. Все стане на місце, буде так, як і раніше.

І знову він взуває черевики, одягає плащ, капелюх, обмотує шию картатим шарфом і виходить на вулицю.

Ніч. В будинках погасли вогні. Лише де-не-де у вікнах крізь фіранки пробивається жовте або червоне, синє або зелене світло. Денний гомін стих. Дрімають темні сади і парки. Прохожі зустрічаються рідко. Інколи промчить машина: запізнілий шофер поспішає до гаража.

Тихо. Лише здалека долинає глухий гул бурових, наче і вони притишили свій голос, щоб місто спокійно відпочивало. Небо ясне, лише з-за Карпат випливали темні громаддя хмар. Повітря,

насичене запахами нафти і ароматом соснових лісів, ще дихало денною спекою.

Мацієвський ішов сонним містом все далі від свого будиночка, в глибину ночі. Ось уже й місто кінчається. У темряві то зліва, то справа вимальовуються нафтові вежі і під ними верстати-качалки. Вони кивають йому залізними головами, наче заманюють кудись у невідоме.

І раптом Мацієвський почув музику. Здавалось, що в горах грає величезний духовий оркестр, гори відлунюють його мідні голоси,— і жива, захоплююча мелодія лине над землею. Отак грають лише на свята — бадьоро і урочисто. Що це? Тренуються до Жовтневих свят? Так чому ж уночі і чого далеко за містом?

А мелодія росла і ширилась, кликала до себе. Мацієвський ішов туди, де хтось розплескував свою бентежну душу музикою над тихими лісами передгір'їв і долин. Цікаво, що то таке? Чи справді опівночі грає оркестр, чи це, може, якась галюцинація?

Шлях почав помітно йти на підйом. Зараз він вийде на пагорок, з якого вдень видно увесь перший промисел, що розкинувся аж до самих гір.

А то що ж? По долині розлилось яскраве біло-синє сяйво. Звідки воно? Спочатку Мацієвський прийняв його як серпанок туману, освітлений повним місяцем. Але, вдивляючись пильніше, помітив багато великих і малих окремих вогнів, наче шматок зоряного неба упав на землю.

Ще читкіше стало чути оркестр. Мацієвський пішов на сяйво, на музику. Та ось оркестр замовк. Донеслась пісня. Він мимоволі прислухався до мелодії. Почав розбирати слова:

Ой немає краю, краю
Над ту Верховину!
Коби мені тут побути
Хоч одну годину!

Все це було дивним для Мацієвського. Що то за люди? Чого вони зібралися опівночі і завели веселощі? І він пішов туди.

Поміж колючим чагарником, щоб лишитися непомітним, він просувався все ближче до того шуму. І те, що він побачив, вразило його незвичайністю, несподіваністю і величністю. По долині в напрямку гори Буковиці маячили люди з кирками, лопатами і ломами. Вони рили траншею. Вздовж траси на стовпах горіли великі електричні лампи, через кожні п'ятнадцять-двадцять метрів яскраво палали рефлектори, і їх промені падали на місце роботи. Збоку, під березовим гайком, стояла вантажна машина, на якій сиділи музиканти з блискучими трубами. Осторонь стояла машина з диктовою будкою, над дверима якої білів напис: «Штаб комсомольської будови»

Десятки людей копали траншею. І по всій лінії робіт стояв нестихаючий гамір. Замовкала пісня — чулися жарти, сміх.

Мацієвський приглядався до людей, вслухався в їхні розмови, шукав знайомих.

— Увага! Увага! Говорить штаб комсомольської будови!— лунко рознеслось над трасою. — Інформуємо про підсумки змагання за останню годину! Перше місце зайняв загін комсомольця Ярослава Костуся!

— Костуся! Костуся... Костуся-а-а...— по черзі вигукували гучномовці.

— Костуся!.. Костуся...— повторювали гори.

Десь вдалині прокотилось багатоголосе:

— Ура-а-а!.

— А-а-а...— відгукнулись ліси на гірських вершинах і в долинах.

Оркестр з запалом, гучно, весело вдарив туш. А потім, після короткої перерви, над промислом, поміж вежами, у вогку прохолоду ночі, як весняна повінь, попливла тепла і широка мелодія вальса.

Тримаючись на віддалі, Мацієвський ішов вздовж траси і намагався зрозуміти, що сталося з цими людьми, звідки взялося в них це величезне піднесення. Ось, оголений по пояс, б'є землю киркою Любомир Доценко. Його мускулясте тіло блищить від поту. І це — геолог? Людина з вищою освітою?

Позаду нього працює лопатою дівчина: вона слідом за Любомиром викидає землю з траншеї. А за ними десятки юнаків і дівчат. Вони невтомно довбають кам'янистий грунт. Любомир випростався, витер рукою піт з обличчя і оглянувся назад.

— Агов! Гвардія! Чим же ми гірші від Костусевих ключників? — Пролунав сміх.— А що? Вони з ключами ходять та труби згвинчують. Ключники та й годі! Покажемо, що і в нас гартовані м'язи,— і він з подвоєною енергією вбиває кирку в землю.

Поруч з траншеєю лежали труби. Мацієвський уже помітив групу слюсарів, які згвинчували їх. А ось і сам Костусь. Увесь забруднений, тільки очі поблискують.

Десь на дальньому кінці траси спалахує і гасне синє сяйво. Воно виникне, освітить на мить

лапату темну ялину, а біля неї збірник під нафту і знову гасне. Зварювання. Певно, приєднують трубопроводи.

Маціевський зупинився, вражений. Раптом відсахнувся і сховався за дерево. Прямо на нього йшла Софія. Вона в робочому комбінезоні і з лопатою. Так ось де вона! Він приглядався до неї і не впізнавав. Зараз вона зовсім інша, не схожа на ту, якою була в нього дома, і не та, яку він бачив на зборах. Це нова людина! Збуджена, весела, молода. Ходить вона швидко, рішуче. На ходу перемовляється з хлопцями і дівчатами.

Ось вона зупинилась і повела очима по трасі.

— А де Бучко? Покличте Бучка до штабу!

І полетіло від людини до людини:

— Бучко! До штабу!

— Бучко! До штабу!

Веселі голоси передавали команду по трасі. Але їх перекрили гучномовці:

— Увага! Увага! Говорить штаб. Комсомольці восьмої ланки! Поруч з вами, під кущем, лежить оператор Бучко. Він читає твори Кропивницького. Спитайте, що вичитав?

По всій трасі вибухнув регіт. Грім сміху заповнив долину і гори, підіймався до неба. Та десь в одному місці регіт ще сильніший хвилею почав підкочуватись все ближче і ближче. Маціевський побачив Бучка. Він відмахнувся від робітників, що реготали йому вслід, підтюпцем наблизився до Софії. Його супроводжували жартами:

— Що ви читали, Бучко?

— Го-го-го!..

— Тримайте його, а то втече з траси!

— Та де! Він зараз впаде з переляку!

— Го-го-го!..

І регіт, і свист котяться по долині, і здається, немає такої сили, яка могла б зупинити цей гамір.

Сміється Софія. Очі прижмурила, а на губах— посмішка. Вона хоче стриматися — і не може. А Бучко вже біля неї, витягнув довгу шию, схилив уперед голову, наче вперся нею у невидиму стіну, і ніяково говорить Софії:

— Та що ви! Їй-богу, не спав.

Софія сміється. Потім крізь сміх:

— Ну, годі, годі, — і сама трохи заспокоїлась.— Ось що: добре перевіряйте роботу слюсарів. Труби засиплють землею — тоді важче буде шукати несправність. Кожний стик перевірте. На вас відповідальність — з вас і спитаємо. Ясно?

— Гаразд, Софіє Іванівно! Вже йду!

— Товаришу парторг! Що ж це виходить? Слюсарям не довіряєте?

Це Костусь підскочив, махаючи довгими руками. Образився.

— Заспокойтесь, Костусь. Ніхто не збирається ображати вас. Віримо вам. Але ж ніч, всяке може бути. Краще вже перевірити. Не на один день робимо, — спокійно доводить Софія слюсареві. — На великих заводах існують відділи технічного контролю, бракери. І робітники не сердяться.

І Костусь відходить. Яка в неї сила! І як вона вміє всюди триматися!

Оркестр завів якусь повільну, журливу мелодію. Хтось з траси вигукнув:

— Музикантів на пенсію!

І тут же гучномовці прогриміли:

— Увага! Увага! Говорить штаб. Музиканти! Припиніть ваше танго! Давайте швидку, комсомольську!

Але оркестрові не дали грати. Десь далеко задзвенів дівочий голос:

Кажуть люди, кажуть, що я красна дівка,
А я в нашім місті, гой-я, гой,
Краща бригадирка, гой-я, гой!

Мацієвський впізнав голос Олени. Це вона співає! Хто може ще так весело і щиро співати? Басовий голос юнака підхопив:

Чуєш, чорноброва, ти направду файна...

І пішла-полинула пісня по трасі. А в яскравому світлі мигтять, виблискують лопати, кирки, і свіжий грунт чорною смугою лягає на сіру від минулорічної трави землю.

Десь поруч заторохтів трактор. Мотор працював з перебоями: то чмихав, то потужно ревів, заглушаючи всі інші звуки. Але відразу ж його ревіння перекрили гучномовці:

— Увага! Увага! Говорить штаб. Гей, трактористе Коцко! Не можеш — не берись, а пісні не заважай! Глуши!

Трактор притих, принишк, перестав чмихати. За хвилину двигун почав працювати тихо і рівно, і трактор пішов від траси, тягнучи за собою великий металевий бак.

Мацієвський розгублено дивився на все, вслухався в цей веселий лемент заліза, людських голосів і музики і дивувався все більше. Йому здавалося, що він потрапив у небачений край, до

незнайомих людей. Все навколо нього у цю фантастичну ніч було новим, далеким від його душі і йому не зрозумілим, чужим. І незважаючи на це, він не міг відірватися від грандіозного прояву енергії, від ентузіазму людей, об'єднаних чимось невідомим для нього, і мимоволі своїми неясними силами і почуттями тягнувся до цієї чужої радості. Так промерзла до кісток людина кидається до чужого вогнища, щоб зігріти душу. У ту хвилину вона не думає про те, чи бажана вона біля цього вогню.

Маціевський ніколи не втрачав тверезої розсудливості і тому розумів, що він тут зайвий, як і скрізь серед людей. Але втішав себе, що й він обійдеться без них, як обходився раніше. І буде ще жити, і будуть ще в нього свої радості.

— Увага! Увага!! Четвертий бойовий загін комсомольця Доценка! На вашу ділянку прибули труби. Розвантажуйте машину!

І відразу ж Доценко відгукнувся жартом:

— Товариші! Є пропозиція: хай труби розвантажують трубачі-музиканти! Вони ж усе життя мають справу з трубами!

Знову вибухнув сміх і злетів, як птах, угору. А оркестранти швидко схопились за свої інструменти, і загримів марш.

У прогалинах між хмарами котився повний місяць. Та його бліде світло губилося в яскравому сяйві електричних вогнів. З гір сповзав рідкий туманець і світився в долині чарівним, казково срібним серпанком.

Маціевський постояв трохи, потім повернувся і побрів назад, до міста. А йому услід летіло:

— Увага! Увага! Змагання продовжується!

На перше місце вийшов бойовий загін комсомольця Доценка!

Гримить туш, лунає розкотисте:

— Ура-а-а-а...

Мацієвський прискорює кроки. Ні, йому нікуди подітися, ніде він не знайде собі забуття, бо не зможе сховатися від цих людей. Вони всюди. Вони відняли в нього все — і мрії, і спокій, і навіть той березовий гайок, під яким він колись любив сидіти і мріяти про свій розкішний палац. Тепер під зачарованими березами гримить їхня пісня, торжествує їхня сила і воля.

Він бреде у пітьмі, а вони — у сліпучому сяйві прожекторів.

І знову він вдома. Ті ж кімнати, той же стіл із зім'ятою скатертю. Він сидить за столом, схиливши на руки важку голову. Курить і все ще прислухається.

Все стихло. Тут не чути грому оркестру. Місто спить. Вже давно погасли вуличні ліхтарі. Десь прокричав півень, мабуть, єдиний на цій вулиці. Кишеньковий годинник пробив четверту, потім п'яту ночі.

Мацієвський підводив голову, закурював, знову схилявся на стіл і думав, думав.

І ось він бачить, як Софія, посміхаючись до нього великими помолоділими очима, наливає каву. І все її обличчя немов говорить: Добре? Смачно? Тобі подобається, коли біля тебе отак, з ласкою?

Потім Софія стоїть на порозі другої кімнати і, мерзлякувато повівши невеликими похилими плечима, говорить:

— Тут — як у домовині. Вогко, холодно.

Мацієвському хочеться накинути їй на плечі теплу хустку і скоріше зачинити двері у ту холодну, похмуру кімнату...

А Олена почала на нього голосно кричати, що в нього немає ніякої віри, що він комусь заважає жити. Він мовчить і дивиться на неї сумним, повним глибокого болю поглядом. Мовчить, а в думці звертається до неї. «Невже ти, Олено, не бачиш, який я самотній, забутий людьми, не знаєш, як мені боляче і важко? І чому я став отаким? Хто в цьому винен?»

Але Мацієвський не розумів, що винен був тільки він сам.

Раптом страшна картина. Він стоїть десь у полі і бачить: вдалині сяють кришталеві гори. І йому страшенно хочеться дійти до тих гір, піднятися на них, щоб його побачив увесь світ. А збоку тисячі людей. Вони будують велетенський міст. Це для того, щоб дістатися до тих гір. Але коли це буде? Ні, він сам, без них зуміє дістатися на ті горді вершини, в те казкове сяйво. І він пішов. Але чим далі йшов, тим вужчою ставала стежина. З'явився ліс, дрімучий і непрохідний. Ось зовсім звузилась стежка. Заблудив він у тому чорному, страшному бору. І бачить, що надходить його загибель.

Чого ж ти, Олено, кричиш? Хіба йому замало своєї власної кари?

І тут відчув Мацієвський, як його хтось теплою долонею легко і ніжно гладить по голові. Це — Софія. Вона співчутливо дивиться на нього і гладить, гладить.

Мацієвський тягнеться до Софііної руки. Він сповнений вдячності, розчулений до сліз, хоче

поцілувати її ласкаву руку, руку втіхи і співчуття. Він підводить голову і бачить, що заснув за столом. Зійшло вже сонце, і його теплі промені падають йому на обличчя. Очі Мацієвського засліплені яскравим світлом і сльозами. Сльози самі виливаються з очей, сповзають по щоках і падають на стіл.

В цей час в двері постукали. Мацієвський швидко витер обличчя і пішов відкрити. Це прийшла стара Савчукова прибрати у нього в квартирі.

— Не треба зараз... Пізніше.

Маленька сива жінка уважно оглянула його і сплеснула руками:

— Пане Мацієвський! То що таке з вами? Очі червоні, лице бліде. Убрання все пом'яте. А диму скільки ви напустили в кімнату! Можна вчадіти! Ще такого з вами не було. У вас неприємності, пане Мацієвський?

— Ні, ні.

Бабуся похитала головою.

— Хоч би кватирку відчинили. Вам свіже повітря потрібне. А то ви скоро станете таким, як ваші меблі.

— Свіже повітря? Як меблі?— механічно повторював Мацієвський.

— Авжеж.

Мацієвський не розгнівався. Йому раптом стало байдуже, що про нього думають і говорять. Йому байдуже. У нього в серці зараз порожньо. І холодно.

Ще вчора він відчував, якими напруженими були його нерви, відчував тугу, біль. Ще вчора він страждав і надіявся, бажав і вірив у здійс-

нення своїх бажань. А сьогодні лишилась тільки втома. Втома, якої він ніколи не знав.

Невже це кінець?

Перелякано схопився. В грудях закипів розплавлений свинець злоби і ненависті. Заскреготав зубами: нічого йому не треба! Всі вони однакові. І Софія, і Олена — вони схожі на всіх інших — на Минчака, Костуся, Бучка.

Він знав, що його злоба безсила, що вони на його ненависть просто наплювали. А сльози безсилля просто душили його, і він задихався.

XXV

Його охопило таке глибоке отупіння, проти якого він вже не боровся: не було ні сили для цього, ні бажання. Почував себе напівмертвим. Коли людина нічого не відчуває — ні болю, ні страждань, коли потухає мозок і наступає присмерк в душі — вона не живе.

Мацієвський не відразу зрозумів, що до кімнати хтось зайшов. Він дивився чужими, неживими очима на жінку, яка стояла перед ним, і не відразу зрозумів, що вона щось говорить йому. Аж згодом до його свідомості почав доходити далекий голос Яни, і він, напружуючи всю увагу, намагався збагнути те, що чує. Поступово його очі оживали, і він, здивований, побачив перед собою Потоцьку, бачив її збентежене, навіть перелякане бліде обличчя.

— Пану Мацієвському погано? Що з вами? Ви захворіли? Чого ви мовчите? Скажіть щось, скажіть!..

— А що саме вам сказати, пані Потоцька?

Він сам чув свій голос, несхожий на той, яким завжди говорив, і думав: невже це його голос? Невже це він сам говорить?

— Що хоче пані Потоцька? Що їй потрібно від мене?

— Ви невдоволені, що я прийшла? Але я прийшла у важливій справі.

Що може бути в неї важливого? Вона ніколи не пред'являла до нього ніяких претензій, ніколи не просила, не благала, не умовляла і не вимагала. Вона вміла завжди посміхатися і кокетувати.

Але ж зараз вона не за тим прийшла? Що потрібно від нього?

— Яка ж справа, пані Потоцька? Пані бачить, що мені не гаразд? Я, здається, трохи захворів. Мені потрібно відпочити.

— Я розумію пана Мацієвського.

Життя поверталось до нього, мозок прояснився і почав працювати нормально. Він не міг до кінця зрозуміти, що з ним було. Чи, можливо, нерви і втома дали себе знати, чи самотність, роздуми над своїм життям так на нього подіяли? Та тепер уже все минуло. Все минуло, і Мацієвський ожив.

— Це добре, пані Потоцька, що ви розумієте мене. Добре. Отже, я вас слухаю.

— В мене вдома сидить одна людина, яку ви знаєте. Хоче вас бачити.

— Жінка? Чоловік?

— Чоловік.

— До біса всіх чоловіків, які до вас, пані, заходять. Ви розумієте? Я про це не хочу знати.

Мені неприємно, що до вас, крім мене, ще хтось ходить!

Потоцька засміялась голосно, весело і щиро. Вона сміялась від того, мабуть, що його ревнощі смішні, і від того, що їй, очевидно, приємно бачити ревнощі, хоч і вдавані, виявлені більше для благородства, ніж викликані серйозними почуттями.

— Тут смішного мало, пані Потоцька. Ви добра моя приятелька, і раптом я дізнаюсь, що у вашій квартирі у такий ранній час — мужчина!

— По-перше, він щойно зайшов,— зі сміхом говорила Потоцька,— по-друге, він хоче бачити вас. Якби він прийшов до мене — навіщо йому кликати вас?

— Якщо я потрібен йому, він міг би прийти сюди.

— Не зміг. У нього, мабуть, свої міркування. Збирайтесь, пане Мацієвський, вас чекає сюрприз!

— Гаразд.

Він пройшов у ванну, вмився, переодягнувся в інший костюм. На плиті знайшов теплу каву, випив чашку. Він не поспішав і весь час думав: що то за чоловік у Потоцької? Чого він хоче від нього? Цікаво. Цікаво і дивно. Приятелів у місті немає. У Львові лише є Рузя і Ковальський, але з ними він вирішив порвати зв'язки.

Ну, та він піде. Все одно йому слід пройтися, просвіжитися, розвіятись. Дуже багато в душі нагромадилось непотрібного. Треба очистити душу, полегшити тягар. Не так уже й погано, що Потоцька прийшла. Яка б вона не була, а все ж найближча йому людина.

Що ж то за знайомий такий? І що його, Мацієвського, чекає? Добре чи зле?

Йшли ранковими вулицями не поспішаючи.

В кімнаті Потоцької, у кріслі біля столу, він побачив огрядну чорнобороду людину. Чорнобородий енергійно підвівся і пішов назустріч Мацієвському, простягаючи руку і відкривши червоний рот в бороді. Це, мабуть, означало посмішку. Людина заговорила низьким голосом:

— Дуже радий бачити вас, пане Мацієвський! Дуже радий.

Мацієвський потис руку гостю, подивився уважно в бородате обличчя і остовпів: перед ним стояв Щупак. Той самий Щупак, який у Львові під час війни служив у поліції і який власними руками вбивав людей.

Перед ним був ненажерливий звір, націоналіст і кат — живий і здоровий.

— Що, не впізнаєте? Чи не раді старому знайомому?

— Стаха Щупака не можна не впізнати. Але це для мене цілковита несподіванка. Я розгубився від цієї зустрічі.

Щупак зареготав, задравши обличчя і настовбурчивши бороду. Очі закрились, червоний рот викидав густі басові звуки, і борода дригала, наче її внизу підкидали долонею.

— А ви не губіться, пане Мацієвський. В житті всіляко буває. Головне — твердо на ногах триматися і мати тверезий розум. Ніяких див нема. Все просто.

Потоцька вийшла з кімнати і лишила їх удвох. Щупак взяв Мацієвського за лікоть, провів через кімнату і посадив у крісло. Сам сів напроти.

«Він почуває тут себе господарем,— думав Мацієвський.— Тримається так, ніби і зараз він ще поліцай і в його кігтистих руках все Підкарпаття. Наче й не старіє, звірюка. Тільки бороду викохав таку, що хоч на виставку».

— Ну, дорогий інженер, як ви поживаєте? Чи добрий харч дають вам Совєти?

— Живемо потроху, богу дякувати.

— Богу? Не Совєтам?

Куди це він гне? Чого він хоче? Мацієвський намагався розгадати хід думок Щупака, щоб зорієнтуватися, підготуватись до розмови, застерегти себе від небажаних несподіванок. Відразу відчув напруження, мозок почав працювати швидко і ясно.

— Ви маєте до мене якусь справу?

— Правильно. Я, дійсно, хотів вас побачити у важливій справі. В ній зацікавлені ми обидва та ще одна особа.

Гість замовк на хвилину, ніби збираючись з думками. Потім встав, пройшовся по кімнаті, виглянув у кухню.

— Пані Потоцька, ми чекаємо сніданку.

— Вже даю,— відгукнулась та.

За кілька хвилин на столі з'явився коньяк, шампанське, ікра, лимони, шпроти, пляшки з водою, тарілки з закусками. Потоцька ніколи нічого подібного не мала. Значить, це все з кишені цього кудлатого звіра. Цікаво, з якого барлога він виповз?

Накривши стіл, Потоцька вийшла і щільно причинила двері.

— Ну, от, тепер можна і розмову починати,— заговорив Щупак, наливаючи в келехи коньяк.—

Першу чарку за зустріч. Такий звичай у добрих людей. Чи приємна, чи неприємна ця зустріч для вас — не знаю. Але вип'ємо за неї.

Мацієвський мовчки випив.

— Однак ви, Мацієвський, небагатослівна людина. Я вас таким і знав, і такий ви мені подобаєтесь.

— Пізня любов, так би мовити.

Щупак зареготав знову, жуючи бутерброд з ікрою.

— Пізня любов! Непогано сказано. Ви ще не забули того чоловіка, що проковтнув свердловини, які самі лізли у ваші руки? Дуже добре. Це значить, що ви живете минулим. Вам не зламали хребта, ви вистояли. Добре. З вами, Мацієвський, я буду відвертим. Я покладаюсь на вашу порядність. Скажу відразу: я тут знаходжусь нелегально.

Мацієвський підвів запитливо брови.

— Не дивуйтесь, Мацієвський. А втім, є чому дивуватися: раптом з'являється колишній поліцай, працівник гестапо! Дуже підозріло, чи не так? Як це ви не підскочили в кріслі?

— Чому саме мене обрали ви для сповіді?

— Не для сповіді. Ми з вами однакові люди. Так, так. Однакові за своєю суттю. Тим більше, що ви не чистий поляк. Ви — наполовину щирий українець. І трохи націоналіст. Правда, у душі. Ви й самі не станете заперечувати. Тому я й зустрівся з вами. Я хочу запропонувати вам одну справу. Є можливість одержати вам ті свердловини, які мали належати вам і які відняв у вас Яцимірський. Він скривдив вас і тепер мусить виправити свою помилку.

— Слухайте, пане Щупак, ви забули одну дрібницю... Я хочу нагадати вам, що тут уже Радянська держава і що ці нафтові промисли належать саме їй...

— О, о! Цілком вірно! А Яцимірський не дарував їх Советам. А це і є предметом нашої розмови... За ту допомогу, яку ви мені тут надасте, Яцимірський вам віддає ваші свердловини... або компенсує їх вартість. Він готовий навіть взяти вас у компаньйони...

— Мені здається, що вам з Яцимірським перш за все слід добре, грунтовно полікуватися... поки ще не потрапили на лаву підсудних.

— Го-го-го!.. І це говорить Мацієвський? Інженер? Культурна і освічена людина?

Щупак реготав, а Мацієвський дивився в його червоний рот і думав: «Ну ж і паща! Цей як хапне, так вчуєш».

— Ви що, газет не читаєте? — вже серйозно запитав Щупак, нахилившись до Мацієвського. — Як вас ще тримають Совєти? Дивуюсь. У них же так: як хто не читає газет, так геть, ворог, значить...

— Як видите, і не читаю, і живу...

— Так ви знаєте, що діється у світі? Були б ви на вулицях Будапешта у цих червоних черевиках, вас би вже розстріляли, повісили, розтоптали б просто на бруку.

— Це ж чому?

Щупак нахилився і прошепотів:

— Там всіх комуністів та їх посібників — чик-чик... Порізали... Там революція, пане Мацієвський. Ця буря несеться з Мадьярщини у

Польщу... Вже на Закарпатті діють наші хлопці... Настав наш час діяти.

Мацієвський згадав Ковальського і подивився на свої туфлі, посміхнувся. Он що воно значить: мода на червоні черевики відходить. Раптом виникла Рузя: чутки ходять... Мадьяри заворуху чинять... І цей, Щупак наче з неба звалився... Можливо, тут щось і є? О, матка боска! Хоча б, хоча б!..

— Все-таки приємно буде пройтись по цих вулицях паном, господарем, володарем! Ах, біс його забирай? До чого ж солодко відчувати свою владу!

— Все це фантастика! Детектив, який веде просто до в'язниці. Це ще найкраще... А то і куля за таке фантазування...

— Я розумію вашу обережність, пане Мацієвський,— цілком серйозно заговорив Щупак.— Такі люди нам і потрібні. Слухайте, від вас нічого особливого не потрібно. Ви тут живете давно, тісно зв'язані з промислами. Знаєте кожну свердловину, її дебіт. А це якраз і потрібно. Складіть такий документ і одержите кругленький капіталець в сто тисяч. Не карбованцями, не доларами, а... марками. Так, так, німецькими марками.

— А чому — марками?

— Бо Яцимірський у Західній Німеччині... А по його прибутті сюди ваші свердловини стануть дійсно вашими. Просто, легко і вигідно!

— А коли я візьму і пішлю вас обох з Яцимірським під три чорти?

Щупак знизав плечима.

— Або поділюсь де з ким про нашу зустріч...

— Цього я не боюсь. Ви будете робити те,

чого ми захочемо. Згадайте сорок другий рік. Коли б не ви, партизана Яворського ми не знайшли б. Пригадуєте собі? Я дуже це добре пам'ятаю.

Мацієвський скочив. Але дужа рука Щупака схопила його за костюм і потягнула униз. Мацієвський сів у крісло.

Він схаменувся, що зробив помилку, виявив свій страх, показав, що боїться за себе. Не треба йому було цього робити! Не слід. Зараз головне заспокоїтися, взяти себе в руки, врівноважити. Треба розмовляти спокійно, інакше можна потрапити в його ненажерливу пащу.

Мацієвський знову підвівся посміхаючись.

— Ви мене не тримайте. Коли не захочу, не втримаєте.

— Вам не гаразд після згадки про Яворського?

— Ви мене спровокували. Я не хотів, щоб він загинув. Ви обдурили мене тоді!..

— Е, для чого такі гучні слова? Ви ж привели нас у свій будинок, де переховували пораненого Яворського!

— Я справді думав, що ви його брат.

— Проте в гестапо ви посвідчили, що спіймано дійсно Яворського. Тоді ж ви знали, хто я?

— Але було пізно.

— Не будемо згадувати. Та історія і для вас, і для мене може стати неприємною.

Коньяку в пляшках лишалось все менше, і Щупак щораз ставав усе відвертішим, цинічнішим. Він увесь кипів злим торжеством. Мацієвський зрозумів, чого той хоче від нього. Йому було цікаво і навіть хотілося, щоб Щупак і його зграя

добилися свого. Злорадство цього старого вовка потроху передавалось і Мацієвському.

— Я гадаю, що вам тут нічого не вдасться зробити.

— Вдасться. Нам допоможуть.

— Це неможливо.

— Вважайте, що сто тисяч марок у вашій китешні. Тільки треба бути розумним.

— А коли не вдасться нам ота, як ви її називаєте, революція? Що тоді робити?

— Женитися на Потоцькій, щоб легально виїхати з Радянського Союзу. Вона має виклик у Польщу. Документ їй видадуть на законних підставах. Ви разом їдете в Польщу, а звідти — в Західну Німеччину. Вже можете і без Потоцької,— додав він пошепки.— Там ви з Яцимірським почнете готувати нову революцію...

— Здорово! Старий вовк показує ікла!

— Ви згодні, Мацієвський?

— Мені треба подумати.

— Правильно. Нам ще належить поговорити про це в деталях. За удачу, інженере!

І Мацієвський знову перехилив келех.

XXVI

Як йому остогид цей кабінет! І цей стіл з бляшаним номером, прибитим на найвиданішому місці, і ця шафа, в шухлядах якої завжди шарудять миші, і ця креслярська дошка, що скрипить, як немазана фіра! Він вже не дочекається, коли, нарешті, скине чорні нарукавники, гляне востаннє у вікно і назавжди залишить цю камеру.

Події останніх днів гірською бурею пронеслись крізь все єство Мацієвського. Налетіли вони, скаламутили душу і, шаленіючи, немов осіннє листя з дерева, зірвали з нього звички і правила, вироблені за той час, доки він працював креслярем. І ось тепер, нічим не прикритий, оголений, він змушений показуватися серед тих людей, які бачили і знали лише маску. І ніхто з них не здогадувався, що перед ними зовсім не Мацієвський, а лише машкара. Час і події вперто хочуть зірвати цю маску. А що ж лишиться йому?

Коли в саду облітає лист, то звільняється місце для нового листя, для нового цвіту. Прийде весна — зацвітуть дерева, зазеленіють, пустять молоді пагінці. Чи прийде для нього така пора, коли він зможе прикрити наготу, і чи з'явиться в його душі новий цвіт? Хай запізнілий, але цвіт. Адже і старі дерева цвітуть!

А можливо, його єдине і останнє цвітіння — це смоляне кипіння ненависті? Коли ж здійсниться мрія про розкішне життя?

Він один, самотній, віч-на-віч з своєю совістю. Ніхто йому не допоможе. Треба самому вирішувати свою дальшу долю.

Але як? Примиритися з суспільством костусів він не зможе. Піти по заманливій стежині Щупака — страшно. Хоча він мало чим рискує, допомігши хижаку, але й це його лякає.

Ну, гаразд, він дасть дані про свердловини. Можна припустити, що йому вдасться повернутися в Західну Німеччину. Зрештою, можна припустити, що Яцимірський пригріє його. А чи дасть він поживитися Мацієвському? Адже Яцимірський і Щупак можуть скористатися його

послугами, а потім плюнути на нього, послати під три чорти.

Як гарантувати себе від такої кривди, від зради?

Та що б там не було, Мацієвський допоможе їм хоч трохи насолити зарозумілим хлопам! Далі буде видно.

А якщо піти до Софії і розповісти їй про все? Про Щупака і Яцимірського та їх плани? Щупак буде засуджений. Це так. А що матиме він, Мацієвський? Тільки подяку і все. І, може, трохи прихильності з боку Софії. Замало.

Мацієвський роздумував гарячково. Він то схоплювався з крісла і бігав по кабінету, то знову падав у крісло. Зараз йому важко і страшно бути одному, але ще страшніше показатися на люди: а коли довідаються, які плани визрівають у голові Мацієвського? Коли дізнаються, куди котиться інженер?

Чи, може, кинути все до біса, продовжувати працювати і ні від кого не бути залежним? Що робити? Де вихід?

Мацієвський не витримав і вискочив з кабінету.

Він ходив по управлінню і не знаходив собі ні місця, ні розради. Вийшов у місто. По дорозі зустрів Рихлика. В інший час Мацієвський обминув би його,— дуже неприємна була йому ця людина,— але тепер він підійшов і привітався.

— Ну, як ваша «Прима»? Скільки дає?

— Добре дає, богу дякувати. П'ятдесят тонн дає.

І Мацієвський відчув, як солодко застукало серце: «Прима» — його свердловина!

— Ви, Рихлик, тепер задоволені, чи не так?

Маціевський бачив, як у Рихлика скривилось обличчя, чорні широкі брови підскочили над переніссям вгору, а темні, аж фіолетові очі, схожі на виноград, заблищали, наче налились сльозами. Здавалось, що ця людина ось-ось заплаче від якоїсь кривди.

— Де те вдоволення, пане Маціевський? Або ви мені його зичили? Вдоволення!..

— Чого ж вам бракує?

— Життя пішло не те... не задля мене.

— Як то? Дивуюсь вам, Рихлик! «Прима» дає добру нафту, праця є...

— Так, прошу пана, так, нафта є,— сумно відгукнувся Рихлик, дивлячись на Маціевського винувато-прохально, наче чекав хоча б співчуття,— але ж платять мені від того не більше.

Маціевський дивився на співбесідника і думав, що ця людина завжди була невдоволена життям. Вона не дуже глибоко приховує своє невдоволення, тому що їй нічого втрачати. Чи не спробувати використати Рихлика в своїх цілях? Здається, він здатний підтримати Щупака, якщо доведеться завірюху чинити... Тільки як до нього підійти, щоб і себе не викрити до певного часу?

— Вам куди? — спитав Маціевський якомога лагідніше.— Додому йдете?

— Додому. А куди ж мені ще? Горілки не вживаю вже давно. Пиво пити — тепер вже зимно. Додому йду.

— То я проведу вас. У мене вільний час. З вами цікаво.

— Коли така ласка пана інженера. Що ж,

коли така ласка,—посміхнувся Рихлик, а очі його дивились запитливо і здивовано-насторожено.

Цей живе минулим. Він як народився чорним волом, так ним і вмре. Спина звикла до патика, а душа до страху і покірливості. О, таких людей Мацієвський знав чимало! Колись йому було особливо приємно бачити перед собою зігнуту спину і підлабузницьку, запобігливу посмішку. Покірливість і приниження робітників підкреслювали вищість Мацієвського, і душа його співала від задоволеного гонору.

Ще кілька днів тому Рихлик був йому до огиди неприємним, бо в ньому він вбачав грубе, незграбне і цинічне своє повторення.

Тепер же нікчемний, щупленький Рихлик, який йшов поруч, наче підкреслював велич Мацієвського — інженера, підприємця.

Зараз до Рихлика він відчував презирство, презирство пана до хлопа, ніби Рихлик собою викреслив останні двадцять років і зараз по вулицях нафтового міста йде все той же Мацієвський — інженер підприємця Яцимірського.

Йшов по вулиці колишньою ходою — повільно, хазяйновито, піднісши гордовито голову. І голос став голосом того Мацієвського — поблажливим, з владними нотками.

— То кажете, що не те життя настало? Раніше, до тридцять дев'ятого, веселіше крутилося?

— Овва, прошу пана! Крутилося, що й казати. Ще й як веселіше йшло поміж нас!

— Частенько згадуєте минуле?

— Ні на хвильку не забуваю. Дітям розповідаю, щоб знали.

— Дуже приємно чути від вас таке. Ось я весь

час думаю: і я тут працював, і ви, а якось не пригадую вас — чи зустрічались ми з вами тоді? Мабуть, ви не таким тоді були...

— А певно, що не таким! Та й де пану інженеру пам'ятати нас всіх, чорномазих? Нас багато, а ви один. Та зате я вас пам'ятаю!

— Справді? Дуже приємно.

Тут Мацієвський помітив на губах Рихлика, що густо обросли давно неголеною чорною щетиною, щось схоже на посмішку, та не зрозумів її: чи то посмішка, викликана приємними спогадами, чи хитра, улеслива.

— А ось і моя халупа, пане інженер!

Мацієвський здивовано дивився на одноповерховий мурований будинок з широкими вікнами, критий шифером. Невисокий дерев'яний парканчик, пофарбований у зелений колір, відділяв подвір'я від вулиці. Між парканом і будинком — квітник. Збоку — невеличкий двір, а далі виднівся молодий садок, що вже ряснів жовтувато-зеленим листям і яблуками.

«Ого, так ти, чорний дзбан, хитріший, ніж я гадав! Скиглиш, скиглиш всюди, а сам тим часом такий маєток відгаратав».

— Пане інженер, будьте ласкаві, зайдімо до моєї халупи. Подивитесь на моє помешкання, щось порадите.

— Який там з мене порадник! А втім, зайдемо.

З коридора Рихлик покликав когось:

— Дано! Дано! Ходь ту! Це моя дружина,— сказав Рихлик до Мацієвського.

Вийшла невисока повна жінка, чисто одягнена, з привітною посмішкою на доброму обличчі.

— Йди-но сюди, Дано! Це інженер, пан Мацієвський. Проведи до вітальні.

В її добрих очах спочатку з'явився переляк, потім відверте здивування і зацікавленість, а за якусь мить погляд став спокійним і навіть сердитим. Таку зміну почуттів жінки Мацієвський не розумів.

— Прошу вас, заходьте,— почувся тихий голос жінки.

Мацієвський зняв плащ і капелюх, пройшов через кухню у простору світлу кімнату. Сів. Почав озиратися.

Не дуже бідно поживає цей скиглій. Ач, понастягав скільки добра! Навіть радіола. Книжки. Трюмо. Килим на стіні.

Увійшов Рихлик. В доброму костюмі, вимитий. Обличчя вже не таке похмуре і плаксиве. Посміхається. Сів за стіл.

А чого ж він завжди скривлений, завжди ниє? Хитрість? Жадоба до наживи? Маскування?

— Ось так і маюсь, пане інженер. Тихо, чисто, сумно. А колись, правда ваша, веселіше йшло.

— Не розумію. Живете ви, здається, не так уже й гірко. Чому ж ви тоді такий крик вчинили, коли Костусь ламав вашу парову машину на «Примі»? Пам'ятаєте?

— Ая, пам'ятаю. Та то мені не гріх. То щоб вони швидше все робили. Я — робоча людина. Мені посидіти один день без діла — все одно, що лежати в лікарні з тяжкою хворобою. Ну, я й заволав. Та й стара звичка ще лишилась, так би мовити, в характері.

— Ну, а тепер ви вдоволені? Робота є.

— Є робота, ваша правда. Та що то за робо-

та? Як безробітний. То, бувало, прийдеш на шихту і почнеш перевіряти та приймати всі машини. Оглянеш паровицю, помпу, заміряєш наливаки, у кочегарку заглянеш. Крутишся собі. Крикнеш кочегару, щоб пари піддав. І пішло, і пішло! Навколо шипить, свистить, торохтить, чмихає. І за тим треба доглянути, і там пильно вважати. Задрімати ніколи було. А теперка? Прийшов, розписався в журналі, змінив оператора і сиди, газету читай. Час вимкнути качалку — відтягнув рубильник, і готово. Треба увімкнути — знову ж таки рубильником. І по всьому. А зараз заводять диспетчерські пункти. Ще гірше. Сидить один оператор і керує тридцятьма свердловинами. А що то за керування? Натискає кнопки та й годі. Прилади показують йому все — і де поламка, і де нафта не йде. Цілу зміну немає чого виходити з диспетчерської. Ні, пане інженер, не ті часи!

«А він не дурень, не духовний злидар? — проноситься в голові Мацієвського. Ніякої логіки в його балаканині. Як же поєднати все те, про що розповідає, з невдоволенням? А торохтить як!»

Рихлик підійшов до шафи, з нижньої шухляди витягнув згорток і поклав на стіл біля себе. І знову заговорив:

— Ви питаєте, чи пам'ятаю я старі часи? Мені часто пригадується один випадок. Було це навесні тридцять сьомого. Стою біля парової машини, відпомповую нафту. Ще тоді володів промислом Яцимірський. Дивлюсь — пани йдуть. І йдуть прямо на мене. А тут моя машина раптом зупинилась. Я й так біля неї, і так — стоїть

і не чмихає. Машина, правда, стара була, ще за Франца-Йосифа привезена. Що робити? Підходять пани, похмуро дивляться на мене, перемовляються. Потім повернулись і пішли геть. А один з тих панів лишився. Чистий такий. У блискучих чоботях, у довгому піджаку, в капелюсі і білих рукавичках. Підходить він до мене та як дзенькне мене в писок — так кров і цвіркнула з носа мого. «Бидло! — каже.— Хам!» Здер той пан з себе рукавички і кинув їх на мокру від нафти і крові землю. І пішов геть.

Рихлик розгорнув пакунок і вийняв з нього рукавички— почорнілі і пожовклі.

Кров ударила в обличчя Мацієвського. Перед очима все поплило, наче голова запаморочилась. От потрапив в історію!

А Рихлик простягає рукавички і посміхається.

— Візьміть, пане інженер. Це ваші! Бачите, я не забуваю минулого. Навіть презент від нього маю!

Від гніву і розгубленості Мацієвський нічого не міг сказати. Вибіг з кімнати, схопив одяг і вилетів до коридора. А за собою чув глузливий регіт.

— Ха-ха-ха! Пане інженер, куди ж ви?

«Тварюка, хам! — Все кипіло в Мацієвському.— Як він смів?»

— Ха-ха-ха! Змінились часи, пане, змінились! — ще довго деренчало у вухах Мацієвського.

XXVII

Коли відчинилися двері і до кабінету цілком несподівано зайшла Софія Бойчук, він так розгубився, що довго не міг сказати ні слова. Йому здавалось, що зараз вона почне розпитувати про Щупака.

А вона ніби не помічала його розгубленості. Не дивлячись на нього, пройшлась по кабінету, мимохідь зазирнула у вікно, зупинилась перед картою міста, викресленою Мацієвським. Говорила швидко, весело, по-дружньому.

— Була в Минчака. Полагодила всі справи. Вирішила і вас відвідати заразом.

— Заразом? Окремо у вас не знайшлось часу?

— Не прискіпуйтеся до слова. Просто в мене не було важливої справи до вас.

— А зараз є важлива справа?

— Що ви за людина? Складається враження, що ви сердиті на весь світ. І зараз особливої справи не маю. Просто зайшла як до знайомого — подивитися, як працюєте, чим ви тут живете.

— Я живу вдома.

— Слухайте, Мацієвський, — Софія підійшла до нього впритул, взяла смаглявою рукою за борт піджака і зазирнула у вічі,— слухайте і не сердьтеся. Чому ви й досі корчите з себе аристократа? Це так старомодно! Зітріть з себе цей грим чиновника Яцимірського. Він дуже далеко.

— Ви так гадаєте? — запитав, і в пам'яті виникло звіряче обличчя Щупака.

— Про що? Про Яцимірського?

— Ні, ні!.. Я про грим.

— А-а-а... Мені весь час здається, що у вас таке відчуття, наче ви потрапили на маскарад без маски. А насправді серед нас ви один у маскарадному костюмі.

— Так би мовити, проникнення в психологію! — вирвалось у нього насмішкувато. — Підбір ключів до душі консерватора? Чи не так?

— Не зовсім вірно. А втім, що ж далі?

— Не ключі у вас, як ви гадаєте, а відмичка.

Він бачив, що образив її, хоч вона нічим не виказала цього. І не хотів бути різким з нею, але слова самі зривалися з губ, і він нічого не міг зробити. Намагався стримати і заспокоїти себе, докоряв собі, шукав інших, лагідних слів. Софія нічого поганого йому не зробила в житті, вона й зараз нічого образливого не сказала. Вона цікавиться його життям. Що ж тут такого? Він сам настійливо шукав з нею зустрічі. Вона прийшла, а він не може поводитися з нею так, як хотів кілька днів тому.

І тут він зрозумів, що ця зміна в ньому відбулась зовсім недавно, що причина того — приїзд посланця з Західної Німеччини. Це Щупак скаламутив йому душу і відрізав шлях до Софії. Мацієвський потрапив у гострі кігті.

— Ого, Мацієвський! Ваш тон мені зовсім не подобається. Ви починаєте говорити з недобрим серцем. Та я відповім вам: інколи слюсарі іржавий, недіючий замок, від якого загублено ключ, відкривають відмичкою. Це коли хочуть замок повернути до дії, щоб не викинути його на смітник. Але я зовсім не маю наміру копирсатися у

вашій душі. Тим більше, що до неї потрібен не ключ, а скальпель.

— Різати ще легше.

— Ні, дуже важко. Та заради одужання, заради порятунку — варто.

Порятунку? Невже вона підозріває що-небудь? Здогадується? Порятунок і одужання! А може, взяти зараз і розповісти їй все? Розкритися перед Софією і вирватися з кігтів Яцимірського, із зубів Щупака? Він розуміє, що вирватися з кігтів важко, вони роздиратимуть його на шматки. У них — мертва хватка, боляче буде. А коли ще викриється історія з Яворським, то він неодмінно потрапить в тюрму.

Ні, він нічого їй не скаже. Жодного слова. Краще вже бути у тому полоні, де є надія стати на ноги, визволитися від страху бути колись викритим, надія вернути собі — хоч ненадовго — минуле. А що, коли провалиться Щупак, що, як йому обсмалять бороду? Значить, полетить в безодню і він, Мацієвський. Це ж цілком імовірно, цілком.

Ось ця жінка, від якої може багато залежати. Чи не в ній його порятунок? Припустімо, він зараз їй все розкаже. Все. Того Щупака заарештують. То ж і йому, Мацієвському, не минеться. Хіба що не докопаються! Та Щупак відразу ж продасть. Продав же Україну, зрадив її народ. Зацькованим вовком никає тепер по рідній землі. Мацієвського він викриє не задумуючись.

А Софія все говорить, говорить. Ніби втішає. Ех, коли б вона знала хоч краплинку з його думок! Як би тоді заговорила?

— Бачу, Мацієвський, що вам нелегко. Самі

взяли на плечі тягар, а скинути його — гонор не дозволяє. Глибоко у вас сидить панок, якого я колись знала. Скільки ж можна? Час подумати про себе. Роки ж минають.

Втішає, втішає! Хоче розжалобити. Співчуттям викликає на відвертість. Хитрує чи щиро говорить?

— Не розумію, Софіє Іванівно, до чого ви ведете? Здається, поводжу себе чемно.

— Знаю, знаю! Тримаєте ви себе досить примирливо в цілому. І не те мені болить, що у вас інколи голос зривається. Просто шкода вас. Нам замало, що ви акуратний чиновник. Погляньте навколо, зрозумійте, яке життя вирує! Люди не просто працюють, — вони творять! Нещодавно Доценко провів знову цікавий дослід на старій свердловині: він вдруге торпедував забій величезним зарядом. Дехто побоювався. Але сміливість перемагає. Дебіт свердловини тепер становить сім тонн нафти. І тепер цей засіб все ширше використовується. Оператор Піляк відкрив нам очі на невикористані резерви. А комсомольці! Вони за одну ніч проклали двісті метрів нафтопроводу. Це було красиве і величне видовище! Все кипить, вирує, буяє. І лише ви один осторонь. Ось скоро закінчиться буріння двох небаченої тут глибини свердловин. Це наше майбутнє.

— Але ж мені все це відомо! Відомо!

— Ви непоганий інженер. Правда, у нас є й кращі, озброєні сучасними знаннями. Проте ви як практик теж могли б стати в пригоді. Зрештою, ви ж людина, Мацієвський!

— І ви прийшли довести мені це?

— Сьогодні ви неможливі. Хочете посваритися зі мною? Я на це не піду. Краще сядемо, поговоримо спокійно, без роздратування.

Вона підійшла до дивана, сіла, пригладила тонкими пальцями чорне волосся. Потім довго, замислено дивилась у вікно. Її виразні очі налились сумом, видно, вона роздумувала над чимсь болісним і близьким для неї. Обличчя стало більш жіночим, але і більш суворим, стомленим.

У Мацієвського щось сколихнулось, зажевріло тепле почуття. На мить виникло бажання сказати втішливе слово, показати себе перед нею кращим. Можливо, їй довелось пережити багато труднощів, виборюючи право на життя. І, крім того, він так завинив перед нею!

— Софіє Іванівно!

Вона перевела на нього здивовані очі, ніби не розуміла, чого він тут.

— Вибачте. Замислилась.

— Я перешкодив?

— Ні. Згадалось минуле.

Вона, певно, згадала свою молодість. І те, як вони зустрічались, як вона вірила його гучним, обманливим словам. Можливо, кохала його. І ось зараз лише спогади, сумні спогади. Жаль їй того давнього? Чи воно викликає біль, як образа? Повинна ж вона колись сказати про це!

— Зі мною таке часто буває. Лишились самі спогади.

— Не у всіх! Самі спогади лише в тих, хто зараз не живе. А я живу! От я вам нагадала про ці дві бурові установки. Знаєте, що вони означають?

Е-т, знову за бурові! Ну, бурові як бурові!

До біса їх! Тільки й чути: глибокі свердловини! Велика нафта! Нові поклади скарбів!

Стримуючи роздратовання, заговорив:

— Хто у цьому місті не знає, що ці дві трикілометрові свердловини повинні, за думкою Доценка, покласти початок великої нафти? Всі знають.

Софія швидко підвела голову, ніби прокинулась.

— Доценка? Так, правильно. Доценко довів до кінця відкриття Яворського.

— Яворського? Так, так. Яворського.

— Ви знали його?

— Кого?

— Яворського?

— Я? Що ви, що ви! Ніколи! Звідкіля?

— Як же це так? Дивно! Ви ж у той час, здається, працювали тут. Перед самим визволенням. І пізніше.

— Тобто... я чув про нього... Звичайно, чув. Але особисто не був знайомий. А після того вересня я ніде не працював.

— То була чудова людина. Талановитий геолог, комуніст. Він мав гаряче серце. Оце Підкарпаття він усе обходив і обмацав руками. Він відкрив, що на великих глибинах, від трьох до п'яти тисяч метрів, залягають потужні нафтові і газові пласти. Війна не дала йому довести справу до кінця.

Софія Бойчук підвелась, обсмикнула костюм на собі, пройшлась по кабінету. Підійшла до вікна і знову замислено дивилась у далечінь, туди, де ледь помітно в сизому повітрі на схилах гір височіли ажурні шпилі бурових веж.

Мацієвський чув у її словах щось тривожне, бентежне для себе. Чому, чому саме вона завела з ним розмову і саме про Яворського? Про того, чиїй удачі він заздрив і кого люто ненавидів? Як могло статися, що тінь людини, якої давно немає, незримо стоїть поміж ними — Мацієвським і Софією?

Він мало знав Яворського, але досить багато чув про нього. Від тридцять дев'ятого до сорок першого Мацієвський не працював. Більше часу проводив у Львові. Перед самою війною він особисто познайомився із відомим геологом, який тримав у своїх руках ключі від карпатських скарбів. Мацієвський тоді приїздив у це місто, щоб спробувати влаштуватись на роботу.

Мацієвський прийшов у кабінет до Яворського і розповів про себе досить щиро. Але геолог не повірив у його щирість. Мацієвський повернувся до Львова, затаївши ненависть до Яворського. А потім...

— Коли почалась війна, — знову заговорила Софія Іванівна,—Яворський лишився на підпільній роботі. Він створив партизанський загін. Яких тільки нагород не обіцяли фашисти тому, хто спіймає Яворського! Спіймати живим, бо він тримав у своїх руках нафту. І от знайшлась підлота. За те, щоб облизати фашистський чобіт, продала Яворського.

З гарячковим тремтінням слухав Мацієвський Софію. Кожне її слово — як страшний вирок, стискає йому горло все міцніше і міцніше, холодить кров.

І серце при кожному її слові наче зупиняється. І дихати нічим.

Мабуть, прийшло до нього те, чого він найбільше боявся і що всі ці роки тримало його в холодних лещатах. Він зараз над безоднею. Одне слово, один необережний рух — і йому кінець! Треба витримати. Тільки б не сказати щось безглузде! Не викрити себе рухом, поглядом! Не дивитись на неї!

— Найстрашніший ворог — це зрадник. Він б'є ножем у спину. Завжди у часи випробувань людей легше розпізнавати. Тоді всі стають такими, якими вони є в дійсності.

Він відчув, що зблід. Щоки похололи. Непомітно для Софії провів долонею по чолу, і жах охопив його — холодний піт вкрив обличчя. Спокійно, Мацієвський! Спокійно або — кінець.

— Хотіла б я побачити того запроданця...

Далі мовчати не можна. Сказати одне слово. Одну фразу. Спокійно і... співчутливо... Одну рятівну фразу. Стане легше. Що, що ж сказати? Хіба запитати щось?

Ось вона обернулась. Пішла до вікна. Мацієвський мимоволі згинається, втягує голову в плечі. Одну фразу! Швидше!

— А ви... знали... Яворського?

— Я?

Вона зупинилась перед ним. Бліда, схвильована...

— Дуже добре знала. Він — мій чоловік.

Мацієвський схопився, хвиля тремтіння пробігла по тілу. І не тремтіння. а судорога.

— Ви... ви дружина... Яворського?! Ні, ні! Ви — Бойчук! Це неправда!

— Правда, Мацієвський. Я пишусь на дівоче прізвище. Коли почалась війна, чоловік відпра-

вив мене в евакуацію. Потім я працювала на промислах Баку, вчилась. І повернулась сюди.

Страшна жінка! Далі від неї, далі! Від її очей, від її любові і гніву! Не порятунок його в ній, а загибель. Ні, ні, сюди немає ніякого шляху. І — назавжди. Одна стежина — до Щупака, до Яцимірського. Там ще є надія.

Хоч би швидше пішла! А вона ходить, ходить, ходить по кабінету. Кожна хвилина її присутності — мука. Може, прогнати її, виштовхати? Це не жінка—це його смерть ходить. Так близько, поруч, майже торкається руками!

Тихо, тихо! Спокійніше! Хоч би не зірватися у прірву через необережність.

— Заговорилась я тут,— тихо сказала вона. Потім з насмішкою додала: — Забула, що ви не любите споминів. Боїтесь минулого.

— Так... Але ні, нічого... Я схвильований вашою розповіддю.

— Здається, ви колись цікавились моїм життям. Ну, от і дізнались. Досить. Ви подумаєте над нашою розмовою? Нам потрібно знати, чи будете ви таким, яким ми хочемо вас бачити. Вам важко, але спілкування з людьми, щирі відносини і любов до творчості — найкращі з усіх ліків на світі. Перебудуйте себе. Що ви скажете на це?

— Гаразд, гаразд. Я подумаю над усім цим.

Він розумів, що белькоче бозна-що.

Софія ще щось сказала і вийшла.

Знесилений, він упав на диван.

XXVIII

Накинув на плече тоненький ремінець з фотоапаратом, закурив і вийшов з дому. Неквапливо, наче на прогулянці, йшов у нафтопромислове управління. Тепер він не поспішав: у душі вже не почував себе службовцем цієї установи, і йому було байдуже, що там робиться. Після зустрічі з Щупаком і особливо після того, як він прочитав у газетах про виступи заколотників в Угорщині, про розправу з комуністами, про те, що американські імперіалісти гаряче підтримують цей дикий бунт, Мацієвський раптом почув у собі незвичайну силу, став дивитися на все і на всіх з погордою, звисока, наче і справді він вже став справжнім паном Мацієвським, нафтовим підприємцем, у якого на службі всі ці піляки та бучки. Тепер йому лишилося лише покінчити з тими, хто заважає йому швидше взяти цю владу у свої руки: Минчаком, Бойчук, Костусем та іншими...

Але доки вони при владі, він повинен терпіти їх, приходити до свого кабінету, робити вигляд заклопотаного службовця, якого турбують виробничі справи. Інколи йому хотілося щось зробити відчутне для збільшення видобутку нафти, бо був переконаний, що це він зробить вже не для них, а для себе. Так, зовні в ньому було два Мацієвських — пан і господар і щирий радянський службовець, який починав проявляти активність.

Що ж, треба маскуватися, щоб виконати завдання Щупака і тих, хто за ним стоїть. Він давно чекав цього часу. Тепер він почне добре і ви-

зивно одягатися, лагідно поводитися з працівниками, підтакувати начальству, підкреслювати свою активність.

Ну, Мацієвський, покажи себе, зіграй ще одну свою роль.

В коридорі управління зустрівся з Любомиром Доценком. Той був у робочому комбінезоні, обляпаний глинистим розчином. Мацієвський давно не бачив геолога, а тому здивувався, що той схуд, зблід.

— Еге,— вигукнув, як завжди весело, Доценко,— ви як турист! У яку подорож? Чи, можливо, женитися задумали?

— Свято, Любомире, свято! Іменинник я. Хороші дні починаються!

— Тоді ми обидва іменинники: і в мене добрі діла почалися. Ось скоро вирішиться наша суперечка.

І вони розійшлись, люб'язно кивнувши один одному.

Як турист! Ха-ха! Не набагато ти помилився, Любомире, ох, не набагато. Колись ти згадаєш свої слова і здивуєшся сам собі. Але як вліпив! А можливо, це зайве—так раптом демонстративно показувати себе? Можливо, краще лишитися таким, як і завжди,— непомітним, до якого всі звикли? Ні, ні! Він робить вірний хід. Людина міняє шкіру, а з нею і свою суть. І він поведінкою доведе їм, що, нарешті, зрозумів свої помилки і рішуче їх виправляє.

В кабінеті сів за стіл, посміхнувся. Ну, почали наступ!

І подзвонив до головного геолога управління Присташка.

— Іван Андрійович? Доброго здоров'ячка. Це Мацієвський. Як ся маєте?

— Дякую, добре. А ви?

— А що мені? Працюю. Роботи — вгору ніколи глянути. Неофіціально навантажили на мене відділ раціоналізації та винахідництва — хоч плач! Стільки роботи!

— Зате добре діло, шановний! Найблагородніше!

— Звичайно, важлива робота. А в мене, Іване Андрійовичу, до вас справа. Розумієте, нафтовики першого промислу надіслали багато цікавих пропозицій. Особливо відносно свердловини району Б-19 — «Прима» — «Мері». Я зробив висновок, що коли все це проаналізувати, систематизувати, підійти по-науковому, використовуючи практичний досвід, то можна добитися значного приросту видобутку. І капітально вирішити проблему оживлення старого фонду свердловини.

— Цікаво, цікаво. Я слухаю. Це якраз те, чого ми добиваємось. Найболючіша проблема!

Ніби він, Мацієвський, не знає, що їм потрібно! Бачить він їхні плани. Він ще не так закрутить справу! А добре в нього виходить!

— Так от, Іване Андрійовичу. В одних пропозиціях говорить практичний досвід, в других — майже наукові знахідки, в третіх — просто геніальні передбачення. Але щоб правильно скористатися всім цим, треба розробити цілий комплекс заходів, чим я й думаю зайнятися. А вже потім свій проект внесу на обговорення керівництва нафтопромислового управління.

— Ви мене заінтригували. Це справжній роз-

мах! Чим можу допомогти? Може, когось з геологів прикріпити до вашого відділу?

— Ні, геолога поки що не потрібно. Я хочу сам вивчити історію цього району. Мене цікавить, яка свердловина скільки нафти давала, скажімо, тридцять років тому, як падав її дебіт, як вона реагувала на ті чи інші геолого-технічні заходи. Це допоможе до деякої міри встановити примхи і індивідуальність кожної свердловини. А це, в свою чергу, наведе на думку, що треба з нею робити.

— Гм... Н-да... Не знаю, в якій мірі допоможе це вам. Ми колись займалися, працювали в цьому напрямку. Десь в мене є офіціальна довідка на цю тему. Прислати вам?

— Коли можна, пришліть. Можливо, придасться.

Мацієвський ходив по кабінету пружною ходою. Перша удача окрилювала, вселяла віру в успіх авантюри, і він торжествував. Заспокоювалась його бентежна і стомлена душа, звеселявся його дух чеканням здійснення заповітної мрії.

— Можна, Владиславе Казіміровичу?

В дверях стояла кудлата Емма.

— Ах, який ви сьогодні елегантний! — захоплено промовила вона, виглядаючи з-під рудих пасм маленькими оченятами, напівприкритими довгими, жирно нафарбованими віями.

— Та що з того, мила Еммочко! Ніхто не любить.

Вона стиснула губи так, що кінці опустились донизу, і журливо закивала головою.

— І мене також.

Підійшла, перевалюючись з боку на бік, до столу, поклала папку з паперами.

— Присташко прислав.

— Чому ж вас не кохають? Ви така оригінальна, що можете причарувати.

— Справді?

— Авжеж! Я на цьому розуміюсь. Коли б я був молодим!

— Так, коли б ви були молодим, — погодилась вона, зітхнула і попливла до дверей, вихляючи стегнами.

Сів за стіл, розгорнув папку і почав уважно проглядати документи. З радісним хвилюванням вдивлявся в дати і цифри, в підписи і печатки. Але коли перше піднесення минуло, він розчарувався. Якщо тільки зібрати для Щупака такі зведення, то вони не варті й ламаного гроша. Ну що дасть їм, наприклад, таке: свердловина П-7 в двадцятому році давала п'ятдесят тонн нафти, а в тридцять дев'ятому — вісім тонн? Нічого. Їм же потрібні зведення про сучасний потенціал прикарпатського нафтового родовища, про нинішній видобуток пального. Ось що їх цікавить, а не те, що було колись.

Що ж робити? Де знайти документи про сучасний щоденний видобуток? У кого б такі документи? У Минчака. У Ливаницького. У Софії Бойчук. У начальника управління і головного інженера не взяти. А що, коли спробувати у Софії? Він колись бачив, що щоденні зведення про видобуток по промислах, бригадах і ланках у неї лежали просто на столі. Взяти і скопіювати. А потім віднести.

Мацієвський пішов до Софії. Кабінет відкри-

тий, а її не було. Так, Мацієвський не помилився: зведення лежали на столі. Тут повна картина нафтовидобутку. Але як взяти? А коли раптом зайде Софія? Та вона ж не буде його обшукувати?

Прислухався. Нічого не чути. Жодного шурхоту. Тремтячими пальцями схопив папери і вклав у свою папку. Так. Тепер швидше звідси. Швидше!

За хвилину він був у своєму кабінеті. На столі він розклав зведення. Потім підійшов до дверей і тихенько повернув ключ. Навшпиньках повернувся до столу. Розкрив футляр фотоапарата, навів об'єктив і націлився, затамувавши подих. Але руки тремтіли, візирне віконце стрибало.

Спокійніше, Мацієвський. Не крадеш, своє береш. Власне, законне. Геть оте огидне тремтіння. Глибоко вдихнув і видихнув. Став на стілець і націлився на зведення зверху. Так, добре. Треба, щоб були видні підписи і дати. Так, дуже добре. Кадр, ще кадр, ще раз. Чудово, Мацієвський.

Зіскочив з стільця. Закрив фотоапарат. Поклав папери до папки. Відімкнув двері і повільно пішов до кабінету Бойчук. Її не було. Настороженим вухом прислухався: тихо. Швидким рухом вийняв папери і поклав на стіл. Полегшено зітхнув і хутко вийшов у коридор.

Перше завдання зроблено.

Перше, але й найлегше. Важче ще попереду.

Тепер потрібні документи про розвідувальне буріння на Підкарпатті. І це найголовніше. Треба сфотографувати бурові. Ну, припустімо, що це не проблема для Мацієвського. Піде на

промисли і зробить знімки. А чим довести, що тут саме йде розвідка надр?

Це можливо виконати лише у конторі буріння. Але як дістати документи? Ну, на те він і взявся за цю справу, щоб знайти спосіб заволодіти всіма потрібними даними. Вже коли вирішив піти по цій стежині, то не відступиться. Він не боягуз. Тим більше, що старається задля себе.

Аж ось яскравим світлом в голові майнула думка. Він — інженер. Він займається раціоналізаторством і винахідництвом. У нього є пропозиції буровиків. Він має право вникати у все. От і вихід з важкого становища! Оце так, Мацієвський, біс тебе забирай! Ну, до чого ж ти розумна людина! Тобі займатися винахідництвом — бог велів...

Так, тепер діяти. Діяти рішуче і швидко. А головне — сміливіше.

Мацієвський поспішно одягнувся, схопив фотоапарат і вийшов на вулицю. І тут йому стало страшно: адже він у всіх на виду.

Заспокоїтися, віддихатися! Нічого ж поки що не загрожує. Ніхто ніколи не дізнається.

Та заспокоєння не приходило. Страх скував його душу холодом. Мацієвський йшов по місту, боячись зустрітися із знайомими людьми.

А власне, чому він себе поводить, як боягуз? Чи не ліпше зробити вигляд веселої і ділової людини? Маску, маску!

І саме в ту хвилину зустрів Софію.

— Що це ви, Мацієвський, вирядились, як на свято? Тільки обличчя бліде.

— Голова заболіла від роботи, Софіє Іванівно, — і він ніяково посміхнувся, ніби засоромив-

ся.— А ви виглядаєте чудово! Заздрю щиро: вам всього дано щедрою рукою — і краси, і розуму, і енергії.

Вона відразу спохмурніла.

— Чого це ви раптом такий улесливий? Не вина випили?

— Ні, ні, Софіє Іванівно! Добрий настрій у мене. Вибачте, коли сказав не те. Я ж не гадав, що для вас приємні речі — неприємні. Скажіть, будь ласка, Костуся ви не зустрічали? Мені потрібно поговорити з ним з приводу його пропозиції. Я в ній вбачаю дуже цікаву можливість.

— Це мене радує, Мацієвський. Костусь зараз у технічній майстерні. До побачення. Я поспішаю в міськком партії.

— До побачення, Софіє Іванівно!

Ну, нарешті! Він полегшено зітхнув. Та воно не так і важко грати невинність і бути улесливим. А це найкращий захист.

Прислухаючись до того, що робилось в душі, він відчував, що страх не покидав його, а тільки притихав.

Всі зайняті своєю справою. Хто там з них здогадається, що діється з Мацієвським? І знову розбурхані думки лізли в голову, часто одна протилежна іншій. Він боявся злочину і поривався на принаду Щупака, ненавидів людей, з якими провів багато років у цьому місті, і робив вигляд, що прихильний до них.

Його душа карлючиться і чорніє від страху, як шматок паперу на вогні, і прагне знайти порятунок. Він тікає від себе самого, а чи прийде куди-небудь? Люди будують велетенський міст у своє майбутнє, а він іде навпомацки, навпрошки,

без дороговказу і вірного шляху. І він заблудився. Чи виведе його Щупак, чи погубить? А коли виведе, то куди?

А життя майже пройшло. Він уявляв, що йде до заповітної мети, а насправді віддаляється від неї. Колись давно читав, як одна людина пробиралась через пустелю. Але чим далі, тим важче ставало їй. Ось вона кинула зброю, щоб легше йти. Потім — одяг, харчі і, нарешті, знесилена впала на гарячий пісок, який, як жовте мертве море, розстелявся від обрію до обрію...

Мацієвський прийшов у механічну майстерню, коли гудок оповістив про кінець робочого дня. В цехах уже нікого не було. І Мацієвський ходив по тихих, порожніх приміщеннях.

Нарешті він почув людські голоси. Вони долітали з слюсарного цеху. Мацієвський увійшов. У конторці майстра сиділо троє, схилившись над столом, і палко сперечались. Майстер цеху Маланяк водив товстим, коротким і темним пальцем по великому аркушу паперу, спокійно і вперто доводив:

— То вже я знаю. Не говори мені. Ці стояки не витримають такого вантажу. Ні, ні, не погоджуюсь.

Мацієвський дивився на нього і знову відзначив ту спокійну зосередженість, з якою Маланяк обідав тоді в чайній. Ця людина вперта, її словом не переконаєш, вона вимагатиме доказів.

На другому боці стола сиділи Ярослав Костусь і Олена Рудик. Костусь похмурий, навіть суворий. Він, очевидно, шукає в своїй голові щось переконливе, важливе і не знаходить. А Олена, розчервоніла, сповнена чекання, з завмиранням

у серці чекає слів Костуся. Вона дивиться на нього так, ніби він зараз вирішує її долю.

Вони так були зайняті своєю справою, що не помічали Мацієвського. А він дивився через їхні голови на аркуш паперу, на якому була незграбно накреслена качалка.

— Товаришу Маланяк, — заговорила Олена до майстра,— ви все вимагаєте доказів, а чому самі нічого не запропонуєте? Ви ж на цьому розумієтесь.

— Хе, сказала! Коб-то я знав, як розрахувати всю цю конструкцію! Я вмію лише робити по готовому кресленню. Виджу, що тут не теє, не відповідає одне одному, і говорю вам. А вже ви тут самі ладуйте як слід.

Мацієвський уважно придивився до креслення, відразу помітив помилки в Костусевих розрахунках і посміхнувся. Йому стало приємно від того, що він може допомогти оцим трьом людям, коли захоче. Мацієвський зробив крок до столу.

— Висота стояків, на яких буде кріпитися коромисло, повинна бути значно більшою.

Всі обернулися на його голос. Костусь підвівся, запитливо подивився великими здивованими очима на Мацієвського. Олена глянула так, ніби трохи злякалась, ще більше спалахнула і опустила очі, а майстер почав набивати тютюном люльку. Мацієвський продовжував:

— Коли дотримуватись таких пропорцій, як у вас, насос буде мати обмежений хід. Вам потрібно зробити розмах на шість-вісім метрів, а у вас вийде не більше п'яти метрів. І до того ж штанга насоса буде вгинатися.

— О, видиш! — сказав Маланяк Костусю.

А той ніби не чув голосу майстра, зосереджено дивився на креслення і за хвилину запитав:

— Як же вирахувати висоту стояків? І як розрахувати їх міцність? Який вантаж вони можуть витримати?

Мацієвський сів за стіл напроти Олени і почав вираховувати. Стовпці цифр швидко зростали. Всі, затамувавши подих, стежили за швидкими рухами рук інженера. Йому було приємно, що і Костусь, і Олена, і майстер з повагою дивляться на його роботу. А роботи тут було надзвичайно багато. Спочатку він гадав, що лише виведе їх на ясний шлях, а далі вони самі допрацюють. А чим далі заглиблювався у розрахунки, тим чіткіше розумів, що Костусь сам нічого не зробить: надто складні обчислення і надто багато таких деталей, які випустив з уваги слюсар.

— Логарифмічна лінійка є? — запитав він, відриваючись від креслення.

Олена похитала головою, а Костусь розгублено розвів руками.

— Значить, немає, — відповів собі Мацієвський.

Мацієвський почав пояснювати Костусю складність роботи, висловлював свої міркування, поради, здогадки. Він звернув увагу на такі деталі, про які Костусь не думав раніше. Але Мацієвський відзначив про себе, що зараз йому приємно, що його самолюбство задоволене. Ще недавно всі намагалися повчати його, інженера, а тепер він повчає їх. Хай слухають, хай знають, хто такий Мацієвський.

Він знову заглибився в креслення і вже забув про все. Раптом Мацієвський побачив, що з цього

креслення вийде щось цікаве. Тут таки є можливість для творчого розмаху. І олівець пише й пише рядки та колонки цифр, а в кресленні з'являються нові і нові лінії. Яка насолода вираховувати потужність майбутньої машини, уявляти, як вона працюватиме. Він здивувався, коли зрозумів, яка здоровенна сила криється в цьому кресленні.

— Знаєте, Костусь, мені здається, що я не оцінив вашої ідеї. Мені приємно, що я помилявся і що усвідомив це. Я хочу допомогти вам і... собі.

Ця ж качалка стоятиме на свердловині Б-19. Вона поруч з «Примою». Яцимірський з неї немало викачав нафти. Та, видно, не всю.

Він зробить креслення. Він допоможе збудувати велетенську качалку. Це ж він робить для себе!

Як же приємно! Ось воно — те, чого йому хотілося, чого йому весь час не вистачало!

Видно, що ні Костусь, ні Олена, ані тим більше Маланяк не розуміють його. Їм важко зрозуміти те, що сталося з Мацієвським, що робиться в ньому в цю хвилину. І хай не розуміють. Так і мусить бути! Для чого їм знати?

— Я візьму креслення з собою. Вдома допрацюю. Тільки попросив би вас написати мені коротко біографію свердловини Б-19 і характеристику того району, де вона міститься. Знаєте, ці дані можуть придатися для розрахунків режиму роботи і свердловини, і надглибинного насоса.

Костусь пообіцяв увечері занести ці дані. Вони зараз же сядуть з Оленою і все зроблять. Костусь весь сяяв дитячою радістю. Він з силою

потиснув руку Мацієвського. Ярослав і Олена вийшли.

«Давайте, давайте, допоможіть обікрасти вас». Мацієвський тріумфував у душі.

Маланяк посміхнувся їм услід і звернувся до Мацієвського:

— Я теж отаким колись був, як то кажуть — око виколи!

І було невідомо, чи він про Костуся, чи про Мацієвського такої високої думки.

Мацієвський вийшов з майстерні в піднесеному настрої, йшов легко, весело. Він ні про що не думав, а лише захоплено розглядав усе, що траплялось на шляху — і будинки, і дерева, і квіти, і туманні гори вдалині.

XXIX

В кімнаті Мацієвський роздягнувся, довго ходив, хрустів пальцями рук, переплівши їх за спиною. Рішуче підійшов до халата, що висів на стіні і відливав яскравими фарбами — холодний, блискучий. Шовкові нитки вже обносились, і квіти стали трохи волохатими, ніби прив'яли.

Сів за стіл. Виклав усе своє креслярське приладдя. Почав розглядати папери з чернетками креслень і попередніми розрахунками, зробленими в цеху. Дивився на креслення, а думки були біля «Прими», Б-19 і Яцимірського. Аж коли стара Савчукова внесла каву, він схаменувся, повернувся до дійсності.

Що це за креслення? Ніяких переконливих доказів, ніякої чіткості. Кожний скаже, що це робила якась незграбна людина. Треба все спо-

чатку. І Мацієвський зняв зі столу скатертину, приколов чистий аркуш ватманського паперу і приступив до роботи. Засукавши рукава сорочки, він працював зосереджено, впевнено, спокійно.

Вже коли стемніло, прийшов Костусь. Він приніс нові свої пропозиції щодо конструкції качалки. Говорив з геологами, інженерами, робітниками. І от перед Мацієвським лежить повна характеристика дільниці, де міститься свердловина Б-19. Мацієвський здивовано переконувався, що Костусь далеко не неук, що в нього великі практичні знання. А головне — захоплення виробництвом.

— Знаєте, Владиславе Казіміровичу, що сказав начальник управління? Він сказав, що ми з вами задумали хорошу справу, що треба поспішати. Якщо ваші передбачення справдяться, говорив він, ми такі качалки поставимо на всіх високопродуктивних, але обводнених полях, де потрібний форсований відбір рідини.

— А начальник розуміє, що легше внести пропозицію і зробити креслення такої качалки, ніж виготовити її? Де він дістане двотаврову балку такої довжини? Адже потрібно понад десять метрів.

— Він сказав, що для цієї качалки буде послано на завод спеціальне замовлення.

Вони сиділи довго, обговорювали, здається, все до найменших деталей і подробиць. Тепер, коли справа йшла до практичного втілення ідеї велетенської качалки, виявлялось усе більше і більше недоробок, не розв'язаних до кінця важливих вузлів. Безліч розрахунків потрібно робити

спочатку. Все це слід обміркувати і звести в єдине ціле.

Мацієвський розумів, що є над чим помислити, але тепер йому важко було зосередитися. Костусь сидів поруч, і інженер нетерпляче чекав, коли він піде.

Нарешті, Костусь, глянувши на годинник, підвівся.

— Я у вас засидівся. Мені вже час. Я вам не потрібний?

— Ні, ні, йдіть собі.

— То вибачаюсь, що потурбував.

І Мацієвського потягнуло, як у той вечір, до вікна. Під тьмяним ліхтарем на Костуся знову чекала дівчина. Зробивши щілину між фіранками, роздивився. Тепер він впізнав у ній Олену. Це було і несподівано, і закономірно. Ось вийшов Костусь. Вона посміхнулась ласкаво і ніжно, взяла його під руку і щось запитала.

Мацієвський довго дивився їм услід, поки їх не сховали вечірні сутінки. Ось кого вона вибрала, кому віддала перевагу! А він, Мацієвський, потрібен лише для креслення.

Болісно стиснулося серце. Мацієвський раптом відчув, що в кімнаті холодно. Голова знову стала важкою.

У сусідньому будинку скрипка грала сумну мелодію. Мацієвському здавалося, що хтось водить смичком по його серцю і воно стогне від болю.

Стояв біля вікна, і йому ввижалась постать Олени з гордо піднесеною головою. Вона йшла геть від його старого будиночка. Йшла назавжди — далека, чужа.

Мацієвський сумним поглядом оглянув свою

кімнату і знову побачив халат, який служив йому багато років. «Чудовий у вас халат, тільки надто старомодний»,— згадав він слова Софії.

Простягнув руку і провів пальцями по вишитих квітах. Шовк зашарудів, а пальці чіплялись за невидимі волоконця. Мацієвський зірвав халат і жбурнув через всю кімнату. Халат, прошелестівши, впав на спинку дивана і сповз на підлогу, холодний і слизький.

Раптом Мацієвський згадав батька, згадав розкішний будинок у Львові, і сильний біль різонув йому серце. Він випростався, зціпив зуби, стиснув кулаки і подивився на вікно.

«Пропадіть ви пропадом! — кричав він у душі, не сміючи сказати вголос і слова.— Мацієвський всіх вас ненавидить, ненавидить за красу, за важку вашу працю на його свердловинах, за ваше минуле, за ваше майбутнє, яке гне Мацієвського до землі, змушує тримати душу на семи замках, закривати рота, носити маску і...брехати, брехати!..»

Він підняв халат, струснув його і надів. Мацієвський буде ще справжнім Мацієвським! За креслення! До роботи!

Але ще довго, як не намагався, не міг зосередитися над верстатом-качалкою. В голові виникали різноманітні думки, і в грудях, як птахи в клітці, метались почуття.

Поступово думки вгамувались, все в ньому прояснилося, наче повільно розвиднялось після довгої темної ночі. Його захопила одна думка: все стане на своє місце, все впорядкується, тепер вже остаточно і назавжди.

Колись Мацієвський глузував над оцим витво-

ром Костусевої фантазії, а зараз сам сидить над кресленням і хоче якнайкраще втілити цю чудернацьку ідею.

На перший погляд робота не складна. Але тепер стало ясно, що тут є над чим поламати голову. Треба, щоб конструкція була простою, легкою, щоб працювала бездоганно і швидко. Вона призначена для форсованого відбору рідини з забою свердловини. Там багато нафти і води. Коли повільно відкачувати, вода, врешті, своєю вагою задавить нафту, і та не зможе пробитися до насоса. Значить, качалка повинна забезпечити необхідну довжину ходу глибинного насоса і більше число качань на хвилину. Тоді він відбиратиме рідину і не дасть їй можливості збиратися в забої. А забій — під землею, на глибині 1700 метрів. Яку ж тут потрібно силу!..

Роздумуючи над майбутнім механізмом, Мацієвський працював над кресленням. Робота посувалась повільно, з перебоями. Головне — добитися легкості руху качалки. А це дуже важко зробити. Як Мацієвський не брався — не виходило. Кілька разів довелося перевіряти обчислення, пригадувати роботу звичайних качалок — щось не в'язалося. Гігант буде працювати важко, а значить, і недовго.

Поступово ним оволоділо нестримне бажання: розв'язати це утруднення. Він же інженер, він у перші роки свого життя в цьому місті старанно вивчав нафтовидобувну справу, цікавився новими машинами і приладами. Невже не зробить він того, за що взявся? Для себе ж робить. Для себе!

І Мацієвський ще з більшою впертістю брався за конструкцію качалки.

Задоволено потираючи руки, Мацієвський встав з-за столу. Готово! На аркуші паперу — чорні чіткі лінії. І в цих лініях Мацієвський бачить ту майбутню качалку, яка врятує свердловину Б-19. Безперечно, нафта піде. Піде! Так оживають мертві лінії... Так і квіти мертві оживають!

Мацієвський помітив, що у кімнаті стало світло-світло. Глянув на вікна, на балконні двері — ранок! Сонце сходить. Велике золоте сонце!

Як непомітно пролетіла ніч! Яке задоволення в душі! Хоч зовсім не спав, тіло наповнено бадьорістю, а серце — радістю. Він з насолодою потягнувся, розминаючи м'язи. Широко відчинив двері і вийшов на балкон над садом.

Великий сад увесь потонув у лагідному бузковому тумані. Вдалині невеличка річка, відбиваючи палаюче золотом небо, виблискувала, переливалась, як розплавлений метал. Мацієвський знав, що це маленька і брудна річка. А що з нею зробило сонце! Освітило, оживило, переродило. І він не впізнав її — вона здавалась великою, казково красивою.

Так багато повітря, і ця ранкова тиша! Все виглядало невпізнанно новим, у всьому була розлита така свіжість і чистота, що йому здавалось, ніби він потрапив у інший світ, де вже неможливим буде його повсякденно нудне і сіре життя, де не потрібно буде вислуховувати рихликів. Прийшло щось таке нове, коли ні прожиті роки, ні тіні минулого, ні маленькі квартирні радощі, ні дрібні обивательські гіркоти вже не замулять його життя і не лежатимуть купою сміття в його душі.

XXX

Вдруге з Щупаком Мацієвський зустрівся вже не в Потоцької, а просто в парку. Коли вже добре смеркло, він пішов до призначеного місця і сів на лавочці. Та чекати довго не довелось: за якусь хвилину-другу з-за кущів з'явилась огрядна постать Щупака.

— Як ваші справи? — відразу приступив Щупак до діла.— Все зробили?

— Ні, лише частину — дані про дебіт всіх промислів...

— Добре. Документ взяли, чи як?

— Сфотографував. Всі дані на плівці.

— Гаразд. А розвідувальне буріння?

— Завтра.

— Не гайте часу. Треба поспішати. Значить, завтра — у Потоцької?

— Я тоді повідомлю. Не треба надто часто зустрічатися. Тепер аж на весілля... Ми з панею Потоцькою запрошуємо вас на наше весілля,— зі сміхом проговорив Мацієвський. — Будете в нас за посадженого батька...

— Мене цікавить — коли це буде?

— Післязавтра.

Щупак шурхнув кудись у кущі і зник так само несподівано, як з'явився. Мацієвський подумав: «Боїться, через те і поспішає. Не сидиться йому. Земля під ногами горить. Подавай йому скоріше зведення, і край. А дулю не хочеш? Втравив мене в цю історію і хочеш кігті рвати? Ні, пане Щупак! Я не такий простак, як ви гадаєте».

Мацієвський прийшов додому пізно ввечері.

Він твердо вирішив, що залишить не тільки роботу, але й це місто ще до від'їзду за кордон. Яна Потоцька вже скоро одержить документи на виїзд у Польщу. А йому лише б туди добратися, а звідти — до Західної Німеччини рукою подать. Зараз потрібно продати будинок і все майно. Гроші перевести на золоті речі. Так, золото скрізь є золото.

Спустившись униз, він постукав у двері старої Савчукової. Жінка відкрила йому двері.

— Пану Мацієвському щось потрібно?

— Так. Бачте, пані Савчукова, в мене так склалися обставини, що я змушений продати свій будинок. Я просив би якомога швидше звільнити оцю кімнату... Хай пані пошукає собі інше помешкання...

— Розумію, розумію... Для мене це зробити не важко. Я вже сама хотіла об тім просити пана Мацієвського. Я за пару днів залишаю ваш будинок і переїжджаю на квартиру до племінниці Софійки. Ми з нею давно умовилися.

Мацієвський зітхнув.

— От і добре.

— Софійка говорила мені: вистачить панську білизну прати...

Мацієвський спалахнув.

— О, ваша племінниця має цілковиту рацію... Передайте, що, можливо, і їй доведеться виконувати подібну роботу...

— Як то? Не второпаю, пане.

Але він вже схаменувся, зрозумів, що сказав те, чого не слід, і треба негайно виправляти помилку. Посміхнувся і збрехав:

— Я маю на увазі свою роботу... Адже я вже

не буду працювати інженером... Значить, можна сподіватися, що ви за день-два переїдете?

— Обов'язково...

— На все добре.

Мацієвського обурило те, що сказала Софія. В її словах відчувалось презирство до нього. Яке нехтування! Яка дволичність! Дволичність? А хто він сам? Вона у своєму презирстві права. Це — відплата за минуле, за його презирство до дівчини Софійки, повітової красуні. Так чого ж йому ремствувати? Чого йому обурюватися? А коли б Софія дізналась про справжнє обличчя Мацієвського? Про Щупака, про... Яворського? Вона помстилась би ще не так. О, тоді б вона живим не лишила його!..

Так, з цього боку, на цій землі у нього не лишилось нічого доброго — ні друзів, ні коханих, ні надій на краще. А з другого боку, де регоче бородатий Щупак, не видно нічого втішного. Там теж ні друзів, ні віри. Є лише невелика надія, що може статися чудо і він, Мацієвський, якщо не буде нафтовим підприємцем, так хоч втече у інші краї, де знайде собі відраду, де він при грошах стане ділком, поступить на службу до якогось нафтового короля і зробить блискучу кар'єру.

Але чи вдасться йому перескочити кордон, чи вдасться йому зробити кар'єру — поки що невідомо. Шанси не дуже великі. А от потрапити до рук органів державної безпеки — шанси великі, справа цілком реальна.

Отже, слід мати це завжди на увазі і все робити обережніше, не дозволяти собі зайвих вільностей. Треба затамувати подих, затаїти в собі

лють і ненависть, стати ще більш лагідним та покірливим.

До пізньої ночі довелося йому робити в своїй квартирі повний обшук: він перевіряв усі шухляди, усі столи і ящики, переглядав кожний папірець. Все, що було непотрібним, що він не зміг взяти з собою за кордон — нещадно палив. У піч полетіли книги в чорних оправах, скарлючились у вогні відомі польські кінозірки.

Увесь будинок пройнявся запахом горілого паперу. Мацієвський відкрив двері на балкон. Небо красувалось яснотою і зірками, наче нічого в світі не трапилось, наче все йде так само, як і раніше. Він дивувався, що от пройде ще день-два, його вже тут не буде, а зоряне небо все так же буде красуватися над його будинком, над садочком, над цим містом, в якому він прожив багато років, вичікуючи свого щастя. На мить йому боляче стало, що доводиться тікати з свого будинку. Він волів би, щоб тікали минчаки та доценки...

І втішав себе ледь жевріючою надією: він ще повернеться сюди! Прийде час, коли на цьому балконі він ще зустрічатиме схід сонця...

Заснув цієї ночі дуже пізно і проснувся тоді лише, коли в кімнаті стало тепло від сонячного проміння. Відкрив очі і прислухався: у дворі гуділа автомашина. Він підійшов до вікна, що виходило у двір: на бортову автомашину навантажували майно Софії і старої Савчукової.

Вперше за багато років в його квартирі ніхто не прибирав, вперше ніхто не подбав про каву на сніданок. І вперше Мацієвський відчув справжнє запустіння в своєму будинку. Стара Савчу-

кова, здавалось, не грала ніякої ролі в його житті, а ось виїхала з будинку, і стало не лише порожньо, але справді мертво... «Як в домовині»,— говорила Софія. Ну, що ж, до того воно йшло. Сам він обрав дальший шлях, і винуватити нікого.

Гарно одягнувся, почепив на плече фотоапарат і пішов до управління. Він вирішив діяти так: спочатку одержати зведення про розвідку нафтових родовищ, а потім відразу подати заяву про звільнення. І все. І тоді він вільний козак.

В кабінеті розклав на столі папери, на креслярській дошці приколов аркуш паперу, провів кілька ліній, щоб мало вигляд початого креслення. Потім сів за стіл і подзвонив у контору буріння.

— Комутатор? Дайте мені старшого геолога контори. Це — Мацієвський. Добридень, товаришу. Мені доручено скласти у главк довідку про розвідувальне буріння, про те, що робимо, і про наші дальші плани. Главк вимагає переконливої і грунтовної, конкретної довідки... А також наші заявки на обладнання для бурових... Прошу вас надіслати мені дані для такої довідки. Будь ласка, не затримуйте, чекаю.

Мацієвський поклав трубку на апарат, вискочив з-за столу і, вдоволений, веселий, заходив по кабінету, потираючи руки. «Здається, добре виходить. Дуже добре. Ну, пане Щупак! Не буду я чекати подачки від Яцимірського. Краще ти сам готівкою виплати мені та ще й підкажи — куди там приткнутися, у тій Західній Німеччині... От тоді і одержиш ці розвідувальні зведення. От так. І не інакше. Тепер вже ти мене не обдуриш, як колись...

За кілька хвилин кур'єрша з контори буріння принесла всі дані про хід і перспективи розвідування надр на Прикарпатті, про наявність техніки, про попередні підрахунки нових запасів пального.

Тремтячими руками взяв Мацієвський ці документи.

— Дякую, що принесли,— сказав він кур'єрші.— За півгодини зайдіть, заберете.

І знову замкнув двері, розклав на столі зведення, став на стілець і сфотографував. І коли вже скінчив, коли вже сидів за столом, чекаючи на кур'єршу, йому знову стало страшно. Хто його знає, що вийде з усього цього. Хребет зламати дуже легко...

Швидко привів усе до порядку, сховав у стіл зайві папери, зробив заклопотаний вигляд. За ці кілька хвилин він увесь спітнів. Руки і ноги дрібно тремтіли. Серце калаталося так, наче він піднімався на гору...

Кур'єрша забрала документи і понесла до контори буріння. Йому стало трохи легше.

Повертаючись додому, Мацієвський зайшов у кіоск «Союздруку» і купив свіжих газет. Але тільки глянув, як відразу побачив вісті з Угорщини. Заколот провалився. Зграя заколотників потерпіла поразку. В країні наведено порядок. Соціалізм, видно, не ослабне після цього, а зміцніє.

Ну, що, кудлата борода? Де ж твоя революція? Хіба може банда робити революцію? На дурнях, на таких, як він, Мацієвський, не революції робити, а зради... От це — істина!

Так, значить, повний провал. Що ж далі? Чи не зробив він помилки, зв'язавшись зі Щупаком?

Е, тепер все одно. Назад шляху немає. Значить, треба йти за Щупаком...

Головне — вчасно втекти по-здоровому. Скоріше одружуватися з Потоцькою і геть звідси... І — подалі.

В цей час до нього прийшов покупець на будинок. Мацієвський хотів продати все разом — будинок, меблі, килими і інші господарські речі. Купець — маленький худий дідок з ріденькою сірою борідкою — без кінця ходив з кімнати до кімнати, все мацав своїми вузлуватими темними пальцями — і дверні косяки, і кахлі на печах, і карнизи біля підлоги. На дворі проглянув уважно фундамент, дерев'яні східці, порахував у садку дерева. Потім, закотивши під лоба сірі оченята, щось довго думав, жуючи тонкими губами.

— І меблі продаєте?

— Так, тільки разом з меблями.

— Ясно. Ходіть, ще раз прогляну оті ваші меблі — на що вони будуть придатні?

— Слухайте, не говоріть таким тоном про мої меблі. Вдома будете займатися гумором та сатирою. Ці меблі — дорогі для мене. Вони дорогі ще й тому, що являють собою справжнє, старе, класичне мистецтво. Розумієте? Мистецтво!

Дідок замовк. Оглядав та прощупував особливо уважно диван, шафи, буфет, столи і стільці, переглянув стародавній розписаний золотом порцеляновий посуд.

— І це предмети мистецтва? — запитав він недовірливо.

— Так. Це дуже цінні речі — китайський старовинний порцелян. Тепер такого не знайдете. Хіба лише в столичних музеях...

— Хай буде. Я вірю вам. Коли б вас не образив мій тон, я б не повірив вам... Хай буде... Даю за будинок з усіма предметами мистецтва— сорок тисяч карбованців. Згодні?

— Ні. Тут лише меблів, килимів та посуду на двадцять тисяч. Як же ви цінуєте сам будинок?

Дідок підійшов до Мацієвського, схопив його руку, повернув її догори долонею, ляснув щосили своєю другою рукою.

— Хай буде сорок п'ять... Але ось що, я виджу, з вами торг не інтересний... Даю відразу п'ятдесят. Або по руках, або я пішов геть. Ну, як?

— По руках.

Мацієвському нічого не залишалось робити, як прийняти п'ятдесят тисяч. Він поспішав. Ніколи торгуватися. Та до того ж і гроші не малі. Він лише додав:

— Післязавтра приходьте — будинок буде вільний.

— Ні. Ось ваші гроші. Одержуйте. А мені ключі. Я звідси вийду, лише повісивши на усі двері колодки і поклавши ключі до кишені.

І справді, дідок зручно всівся у крісло. Мацієвського охопив такий гнів, якого він в собі не відчував ніколи раніше. Все в ньому закипіло, заклекотіло. Він задихався від гніву і образи. Ладен був зараз кинутися на цього дідка з кулаками, виштовхати його з хати, викинути з балкона, висмикати йому сіру борідку. Але Мацієвський проковтнув гіркоту образи, стримав свій гнів. Ледь не заплакавши, він вийшов у другу кімнату, щоб заспокоїтися. Вийняв з туалетного

столика пілюлі і проковтнув їх аж дві разом, щоб втихомирити серце.

Ні, виштовхати дідка він не зможе. Коли ще знайдеться інший покупець? А цей ось і гроші відразу кладе в руки. Чого ж тут чекати. Видно, і справді потрібно швидше кінчати з усім цим. А то хтозна, чого можна дочекатися тут? Недарма він зв'язався з Щупаком.

Щупак! Що він дасть Мацієвському? Ще невідомо. Поки що Мацієвський лишився без роботи і будинку. Безробітний, викинутий на вулицю. А що ж далі? Що далі?..

Коли серце втихомирилось, Мацієвський вийняв зі шафи два чемодани і почав складати в них свої речі.

Доведеться йти до Потоцької...

А можливо — не слід зараз йти до неї? Можливо, відвезти чемодани прямо у готель?

Або лишити їх поки що у службовому кабінеті. Адже ще доведеться пару днів походити на промисел та в управління...

Так, найкраще — в кабінет.

XXXI

Все, чого бажав Щупак, Мацієвський зробив легко. Виконував завдання з неабияким задоволенням. Але Мацієвський не така вже довірлива людина, щоб тільки послужити своєму колишньому хазяїну і його агенту, не одержавши нічого за свої старання. Він досить обережний. І у нього хитрість є. Він не допустить, щоб Яцимірський і Щупак обдурили його, обкарнали, як сокирою дерево.

А подумати є над чим. Наприклад, яка гарантія, що Яцимірський і Щупак будуть чесними при розрахунках з ним? Адже тут документа не складеш, а чесного слова для Мацієвського замало. Та яка честь може бути у цих вовків? Це одне. А друге — чи не провалиться Щупак? Яка гарантія, що він не потягне за собою його, Мацієвського? Кордон можна перейти один раз, а чи вдасться вдруге? І третє: що дасть йому в житті шлюб з Потоцькою? Ніколи він не думав, що доведеться зв'язувати свою долю саме з нею, до якої в нього не було жодного чистого почуття.

Мацієвський останніми днями багато над цим роздумував.

До того ж його гнітив страх. Страх вселився в його душу і весь час тримав її в холодних лещатах. Він гарячково думав, шукав виходу, заспокоював себе, кляв Щупака.

Стало ясно, що назад, в управління, де працюють Софія, Олена, Присташко, вороття немає, що всі мости спалені. Він перелякано чекав наслідків. Забувши про обачність, поспішав, підганяв розвиток подій. Що буде, те й буде, аби скоріше, аби не тягнулось цілу вічність!

Він на все йде. До всього готовий.

Одружитися з кістлявою, виснаженою Потоцькою? Він готовий. Він згодний. У неї є виклик у Польщу? Тим краще, тим краще. Треба лише дістати документ, що одружені вони вже років чотири. Він виїде з нею і скоріше, покинувши її, пробереться в Західну Німеччину. Там не дістануть його костусі і минчаки. Там він буде в безпеці. Кажуть, що звідти легко виїхати в будь-яку країну.

Він зберіг дещо з фамільних цінностей. Це ж гроші, а з грішми він сам собі господар! Ну, пані Потоцька, будьте вузеньким кістлявим моїм мостом у минуле, яке стане моїм майбутнім, кладкою через прірву, засобом мого оновлення! Давайте свою жовту руку, і підемо, нещирі, брехливі, підемо шукати своє втрачене! Попрямуємо шляхами рожевих снів, пустих мрій, бридкої гри в кохання, якого ніколи в нас не було і вже ніколи не буде!

В цьому житті ми перетворились у гусінь, яка пожирає листя саду, нічого не даючи. Ми — пожирателі цвіту весняного!..

Пані Потоцька! Підемо разом! Чи дадуть Яцимірський і Щупак нам гроші і місце в житті, чи не дадуть — тепер все одно. Вони і самі невідомо, чи будуть мати місце. Але ми підемо за ними, куди поведуть. Давайте ж руку.

Ось її будиночок. Відкривай же двері, вішай же найкращу сукню на свої гострі плечі, накривай стіл!

Мацієвський відчув насолоду, думаючи з такою цинічною відвертістю про себе, про Яну Потоцьку. Йому лоскотно в грудях, і Мацієвський сильніше розпалює себе. Здавалось, що він летить з крутої гори, йому забиває дихання, завмирає серце, а він у приступі відчаю, самокатування і зловтіхи прискорює своє падіння. Він летить у безодню, розуміє всю трагічність цього, але вже не може і не хоче зупинятися.

— Шановна пані Потоцька! Я пропоную вам свою руку. Серце не пропоную — в мене його нема. І не прошу у вас — у вас його також немає.

А вона сміється, Сміється, не розуміючи, що

кінчається її земне життя, що вона пустоцвітом пробула на землі, що відтепер і довіку в душі буде жевріти мрія про минуле. А воно не повертається! Не повертається!

— Пані Потоцька, я щасливий з'єднати свою долю з вашою.

— У вас, Владиславе Казіміровичу, страшні жарти для такого дня.

— Колись я одній чарівній дівчині говорив: «Я так люблю дивитися в твої очі!.. Я забуваю в таку мить, скільки на світі бруду. Чому ти не шляхтянка?» Для повноти щастя мені не вистачало дружини з шляхетного роду. Тепер всі мої заповітні бажання здійснені: Потоцькі — дуже древній і знатний рід.

Потоцька дивилась на Мацієвського, широко розкривши очі. Вона нічого подібного не чула від нього. Розгубилася, зашарілась, чекає чогось незвичайного.

— Що ж, пані Потоцька, ходіть. Будемо творити свою казку.

Яна Потоцька не розуміла його. Вона дивилась на нього і чекала, коли він пояснить свої слова. А він говорив і говорив. Він примусив її чепуритися, одягатися.

— Одягайте найкращу сукню. Укладіть добре своє чудове волосся. Так, так, пані Потоцька.

— Скажіть, це не комедія? — несподівано запитала вона, тримаючи в руках біле плаття.

— Комедія? Ні, ні. Це скоріше трагедія, шановна графине. Але не будемо зараз про це думати. Вам ця сукня до лиця. До того ж графині Потоцькій слід носити брильянти.

Мацієвський дістав з кишені коробочку. З неї

вийняв низку брильянтів і золоту обручку з зеленою сльозою смарагда.

— Візьміть, пані Потоцька. Ви тепер тут, на цій галицькій землі — іноземка, графиня Потоцька! Надівайте! Так добре. Що, обручка завелика? Не дивно, у вас дуже витончені пальці.

— Це справжні? — запитала вона, підводячи вологі очі.

«Справжні! Ще б на тебе чіпляти справжні брильянти! Просто добра підробка», — посміхнувся про себе Мацієвський.

— Так, так! Як усе наше життя, пані!

Потоцька оглядала себе в дзеркало, вона була зачарована. Підбігла до Мацієвського і, цілуючи, повисла на його шиї. А йому раптом згадалось, як його колись цілувала у львівському ресторані Рузя великими губами. Йому хотілось відштовхнути Потоцьку, але стримався: занадто вже великою і щирою була її радість. Він тримав себе серйозно, гордовито, наче все це — дурниця і йому нічого не варто обвішати всю її дорогоцінностями.

— О, Владиславе Казіміровичу, я знала, що ви один такий на світі: ви вмієте творити казку.

— Я дуже радий, що ви про мене такої думки. До речі, де ж це наш весільний батько? Де ця борода?

Мацієвський вийшов на вулицю, по телефону-автомату подзвонив у таксомоторний парк і замовив ЗІМ. Машина прийшла за кілька хвилин, і в цей час об'явився Щупак.

— Мені на хвилину потрібна ваша машина,— сказав він Мацієвському.

— Будь ласка.

Щупак поговорив з шофером, і машина помчала в місто, а вони, всі троє, зайшли до кімнати. Щупак був здивований:

— О, пані Потоцька — чарівна! Вона мені нагадала найкращі часи життя. Колись я був молодим, багатим. Музика, красиві жінки, дорогоцінності, блиск! Та ми ще з вами зірками полетимо над землею!

Потім він відкликав Мацієвського набік.

— Як справи?

— Все гаразд.

— Коли одержу?

— Потім, пізніше. Потрібно ще одну формальність.

— Розписку? Запоруку? Розумію. Правильно! Дружба дружбою, а гроші свої сам рахуй.

— Ось весілля відбудеться...

— Хай буде. Згоден.

Приїхав шофер таксі. Він вніс до кімнати дві величезні корзини квітів.

— Матко боска! — захоплено скрикнула Потоцька, сплеснула руками, і на очах у неї блиснули сльози зворушеності.— Яка краса, яке багатство!

— Це вам, шановні друзі,— сказав Щупак.— А крім цього, ось ще для вас презент.

На руку Потоцькій він начепив золотий годинник, а Мацієвському вручив портсигар.

— Не задорогі презенти? — запитав Мацієвський, допитливо вдивляючись у чорну бороду.

— Що це варто в порівнянні з життям?

— Так, ви правду сказали. За життя і більше можна дати. Дійсно, життя поставлено на карту.

— Ну-ну, не треба суму, не треба песимізму

в такий день, дорогий інженере. Я вітаю вас і бажаю щастя.

Мацієвський від збудженого душевного стану повернувся до реальної дійсності. Що вийде з усієї цієї комедії? Чи не спровокує його Щупак, як у сорок другому? Якби знати! Гра зайшла надто далеко. Він, ще недавно службовець, перетворився у шпигуна, зв'язався з людиною, яку можуть в цю ж хвилину схопити і притягнути до кримінану, як лютого ворога і злочинця.

Обачність понад усе! Він не хоче потрапити на одну лаву з Щупаком. Зараз треба все зробити, щоб скоріше опинитися за кордоном.

— Знаєте, пане Щупак, мені спало на думку таке: ви, вже у Польщі, заїдете до нас у гості. Ми вас приймемо, як рідного. Там я вам і вручу все, що вас цікавить. Так безпечніше.

Щупак подивився на Мацієвського і сказав:

— За свою шкуру боїтесь? Але хай буде так: я побуваю у вас в гостях. Тепер не затримуйтесь: чим скоріше ми зустрінемось у Польщі, тим краще для нас всіх.

— Пані Потоцька! — гукнув Мацієвський.— Три келихи, коньяк і шампанське!

XXXII

Дні здавалися болісно довгими, нескінченними, наче сонце взялося світити на цю землю вічно. Прожити день у такому моральному напруженні, в чеканні розв'язки, в роздумах про невідоме майбутнє—важко. Часом здавалось, що він не витримає і у відчаї здасться. І тільки страх при-

мушував триматися обережно, терпляче носити маску. До огиди холодна хвиля страху пробігала по тілу, завмирало серце, коли він раптом уявляв, що вже сьогодні, зараз, ось в цю мить всі дізналися про його злочин, про його ненависть, пізнали справжнього Мацієвського.

А як важко люб'язно посміхатися при зустрічах з Присташком або Любомиром! Несила схиляти в повазі голову перед Минчаком, видавлювати з себе запобігливі фрази, робити вигляд заклопотаної людини.

І він став помічати, що чим відвертіше виявляє своє підлабузництво, тим похмуріше дивилося на нього начальство. Навіть м'якосердий Присташко дивувався і вже говорив у вічі:

— Ви, Мацієвський, на диво змінилися. Стали якимось надто запобігливим.

Як Мацієвський не намагався запевнити його у своїй щирості, видно, старий геолог не вірив.

Непокоїло Мацієвського і те, що на протязі останнього тижня ніхто його не турбував, не викликав, не заходив до кабінету. Невже вони навмисне обминають його? Не хочуть навіть зустрічатися з ним? Наче все навколо нього опустіло.

З кожним днем він все більше почував себе іноземцем, який нелегально опинився тут. Як Щупак...

Дні страху і надій знесилили його. Часом він відчував у собі порожнечу, а часом приплив енергії, бурхливого піднесення. Йому дуже хотілося скоріше розв'язатися з цим містом, з цими людьми, які колись намагались перевиховати його і яких він тепер так боявся. І чим глибше в

душу проникав страх, тим сильніше він ненавидів цих людей.

Мацієвський швидко звикав до думки, що він міг би бути господарем промислу, що все це бидло працювало б на нього. Солодкою була ця думка. Він уявляв, як би принижено ходив біля нього Костусь, як Олена сама приходила б до нього, Мацієвського, на квартиру і слухняно розстібала б блузку на повних тугих грудях.

Ні, не вимагав би він поваги і кохання! Ці люди самі б приносили все і складали до ніг Мацієвського, а він давав би їм борщу і картоплі.

Закипало все всередині Мацієвського від гніву на цих людей, які хазяйнують біля його «Прими», біля вередливої Б-19, біля всіх свердловин, які могли б стати джерелом його сили і могутності.

Він тепер часто бував на промислі. Йому хотілося побачити ще й ще раз його умовну власність. Ходив кожного дня і щораз уважніше і довше приглядався до нафтових веж. Обдумував, розраховував, як все може трапитися, які є шанси зірвати більше грошей з Щупака. Мацієвський не настільки дурень, щоб повірити в те, що Яцимірський пригріє його в Західній Німеччині. Але солодкі надії і мрії оволоділи ним, засліпили його.

Дебіт кожної свердловини Мацієвський знає точно. Розвідувальне буріння і зведення, що їх приніс Костусь, також сфотографовані. Проявлену плівку розділив на дві частини, склав гармошкою, добре запакував у чорний папір і обгорнув целулоїдом.

Коли вони з Щупаком зустрінуться за кордо-

ном, Мацієвський укладе з цим хижаком угоду і аж тоді передасть йому фотокопії зведень про дебіт свердловин, зведень з офіціальними підписами, печатками, датами. Що може бути переконливіше?

І Мацієвський уявив, як він поїде до Мюнхена, як зустрінеться з Яцимірським і одержить добру роботу. Почнеться нове життя.

Надходить час. Він іде на промисел. Хочеться йому попрощатися з цими місцями, окинути все поглядом перед вічною розлукою, помилуватися своїм багатством.

Завтра він уже не прийде сюди. Заява написана. Лишилось віднести її до Минчака. Будинок проданий. Речі спаковано у чемодани. Плівка надійно забита у підбори туфель. Потоцька готова у дорогу хоч зараз і на край світу. Вже домовились, що, як тільки одержить паспорт,— вони помчать у Львів на вокзал, до поїзда.

Мацієвський іде на промисел.

У широкій долині мальовничо розкидані житлові і промислові будівлі, зеленіють молоді сади. А далі — вежі, вежі, аж до самого синюватого гірського пасма, що здіймається до хмар. Там починаються Карпати.

Над цим першим хребтом панує гола, наче обстрижена, гора Буковиця. На її крутих схилах височать лише чорні нафтові вежі та стирчать тисячі пнів, темних і трухлявих, що як велетенські восьминоги, мертвою хваткою вчепились у каміння оголеним корінням, з-під якого землю вивітрило вітрами і вимило гірськими зливами.

Він пам'ятає, яким дрімучим лісом була колись

вкрита ця гора. Вікові смереки і буки щільно сплітали свої крони. Чувся глухий шум могутніх дерев, невгамовне щебетання птахів, дзюрчання невеликих ручаїв. Інколи на голу кам'яну скелю, бувало, вискочить допитлива козуля і насторо-женим оком дивиться вниз, у долину, де клубочаться дим і біла пара. Звідти долинало невщухаюче торохтіння кочегарок та чмихання парових машин. Там люди рубали столітні сосни, обтинали на них віти і ставили триноги — нафтові вежі. Ці дивовижні споруди все ближче і ближче підходили до гори, все вище й вище видирались на круті схили.

Злякано кидалась далі в гори звірота, шугало геть птаство, а їм услід під гострою сокирою падали дерева. Гора втратила свою дику, незайману красу, наїжачилась вежами. І скоро таких веж стало більше, ніж дерев. Вежі стояли чорні, мовчазні, наче суворі і похмурі вартові.

Минуло два десятиріччя. Як усе змінилося! Зараз він дивився на все іншим поглядом і робив відкриття за відкриттям, наче довго-довго спав, а коли прокинувся — не міг впізнати цієї місцевості. Рідко можна побачити дерев'яну триногу. Ні свабів, ні желонок. Було дві парових машини та кочегарки, і ті ліквідовані. Костусева рука пройшлась по всьому цьому краї і як змінила його.

Великі металеві вежі і верстати-качалки. Вони кивають насмішкувато Мацієвському: даємо нафту! даємо нафту!

Раптом увагу привернуло незвичайне пожвавлення біля свердловини Б-19. Що там таке? О, о! Вони вже встановлюють Костусів витвір—

величезну качалку з надглибинним насосом! Одначе вони вперті. І темпи в них — можна позаздрити. Минуло небагато часу, а збудували такого велетня!

Мацієвський підійшов до гурту робітників. Ось спокійний, повільний Маланяк. Як він гордо гладить шкарубкою долонею пофарбований зеленою фарбою метал. Ще б пак! Виготовлено в його майстерні. Ось задумливий, зосереджений Костусь. Він сильно схуд: зціпив зуби — аж вилиці випнулись під туго натягнутою темною шкірою щік. Щось не ладиться в нього. Ага, гадає, що коли є ідея, то буде й перемога? Ні, це не завжди. А ось Олена.

У брудній спецівці, у високих гумових ботах вона зовсім не схожа на ту, якою він звик її бачити,— красуню з сяючими сіро-голубими очима, з веселими ямочками на щоках. Звичайнісінько собі хлопське дівча. Як воно стиснуло губи, як звело брови!

Біля штанги насоса зігнулось ще двоє робітників. Видно, з бригади підземного ремонту. Мацієвський придивився: обрив. Значить, вони випробували насос, штанга не витримала великого навантаження і швидкого ходу — обірвалась! Так, ясно.

— Що, обрив? — запитав Мацієвський.

— Штанга не витримала... — сказав Костусь.— Не розберемось, у чому справа.

— Обрив — це серйозна аварія.

Мацієвський подумав, що потрібний значно легший і значно міцніший матеріал. А що? Труби!..

— Є дуже простий вихід з цього утруднення.

Дуже простий. Але мені зараз ніколи ним займатися.

Сміючись у душі над цими людьми, з цікавістю чекаючи, що вони будуть робити, він повернувся і повільно пішов у напрямку міста. Він ішов, а сам з трепетом у душі прислухався, що діється позаду. Йому дуже кортіло обернутися і дивитися на їхні розгублені обличчя.

— Владиславе Казіміровичу! Товаришу Мацівський!

Це гукала Олена. Він зупинився, і вона швидко підійшла до нього.

— Чому ж ви не хочете допомогти? У ваших вчинках немає логіки. Ви ж самі працювали над качалкою.

— Панєнко, люба моя, — глузливо заговорив він,— все йде абсолютно логічно. Мені просто не хочеться займатися цією справою: вона мені не потрібна. А втім, лише заради вас...

— Не заради мене! Заради нашої загальної мети, боротьби і перемоги! Я ніколи не чула, щоб у вас були благородні помисли, думки про щось величне. Все у вас дріб'язкове, міщанське, що належить лише Мацієвському.

— Е, забагато пафосу. Лишіть його, вам він не до лиця. Я радив би вам стати жінкою, а не оцією безформною істотою у брудній спецівці і гумових чоботях.

Олена спочатку сприйняла все це за жарт, але потім обурено відступила назад.

— Ви... ви це серйозно? Це ви, ви?! Як вам не соромно! Ви що, знущаєтесь? Панство своє показуєте? Як ви посміли? Як посміли так мені в очі?

— Оленко!—здалека закричав Костусь.—Облиш його! Ми самі справимось! Йди сюди!

А вона ніби не чула. Вона задихалась від образи і гніву. Обличчя спалахнуло, красивий ніс відразу ожив, ніздрі розширились. Мацієвський дивився на неї і з нахабною відвертістю сміявся.

— Шкода, що не розумієш... Тобі вже час,— він вперше так грубо говорив з нею, вперше називав її на «ти».— З тебе була б красива і пристрасна жінка... Хе-хе-хе!..

В цей час з-за кущів вийшов Рихлик і підійшов до них. Мацієвський не бачив його і тому продовжував глузувати.

— Я вас ненавиджу! Ідіть геть звідси! Ви — брудна людина.

Мацієвському весело було дивитися на її розгніване обличчя. Він розумів її безсилля. Ну що вона йому зробить? Нічого. Але як кипить! Диви, скільки в неї пристрасті!

Ну, Мацієвський, втішся! Бий її ще раз по дівочому самолюбству! Бий — це твій останній прояв почуттів до неї.

— Приходьте сьогодні увечері до мене в кабінет. Нам буде весело! Я розкрию вам секрет здобування радості. Багато секретів...

Олена раптом рвонулась до Мацієвського, кинулась усім тілом вперед—блискавично, стрімко, пружно. Але ще швидше підлетів важкий і неповороткий Рихлик.

— Стій, Оленко! Це не твоє право. Перш за все мені воно належить.

Рихлик розмахнувся і щосили вдарив важкою рукою Мацієвського в обличчя. В очах Мацієвського все потемніло, завертілось, земля попливла

з-під ніг. Він відчув, як в рот йому вдарила гаряча пилюка і забила дихання. Відпльовуючись, Мацієвський відкрив очі. Крізь пелену туману він бачив, як кругом йшло небо, як танцювали навколо нього кущі молодого дубка. Аж ось у полі його зору з'явилась велетенська постать. У цього гіганта все було страшним — і руки, і ноги, і лице. Велетень стояв і, уперши руки в боки, реготав. Здавалось, що його регіт заповнив увесь простір між небом і землею. А Мацієвський сам собі здавався перед цією постаттю маленьким, безсилим хробаком. В його свідомості раптом пронеслось, що цей велетень зараз зробить крок, наступить на його розпростерте тіло, знівечить його, втопче в порох, розітре... І Мацієвський спробував поворухнутися. Потім почав швидко відповзати убік. І в цей час до нього донісся голос Рихлика:

— Вибачте, пане, що без рукавичок... Не привчений до них... Приймайте вже так ляпаса...

Мацієвський бачив, що цей велетень є не хто інший, як Рихлик. Він хотів обуритися, але не було сили.

Він швидко підвівся і пішов геть — з палаючою щокою, з безмежною, не вщухаючою люттю в душі. В ньому все кипіло від ненависті.

Поріддя бидла!.. Дітище бидла і саме бидло!.. Але ж нічого! Він їм відплатить також повною мірою. Він розквитається за все.

Все в ньому клекотіло, пекло, вогнем обпалювало мозок. Нерви були напружені так, що, здавалось, не витримають і востаннє задзвенять, як обірвані струни.

Після довгих днів хвилювання, боротьби за

спокій, після того, як життя костусів і рихликів надавало йому ляпасів, після того, як він ясно відчув, що всі ці люди чужі йому і що він тепер інша людина,— на короткий час Мацієвський затих у байдужості. Наче став напівмертвим. Та це було затишшям перед бурею. Вона заклекотіла в його душі навгамовною і невщухаючою ненавистю...

XXXIII

В нафтопромисловому управлінні було тихо. Не грюкали двері кабінетів, не чулись людські голоси, рідко дзвонили телефони В приймальні сиділа Емма і розглядала ілюстрації в журналі «Советский экран». Вона так захопилась, що не чула, коли зайшов Мацієвський.

Він присів на стілець біля її столу, позіхнув і дістав сигарети.

— Сьогодні тут тихо, нудно,— заговорив він байдуже.— Наче вимерло все управління. Куди це вони поділися?

Секретарка підвела голову, здивовано знизала плечима і чомусь подивилась у вікно.

— На промислах. Дехто поїхав на бурову. Хіба не знаєте?

— Що я повинен знати?

— Свердловина 17-04 порожня.

— Цього й слід було чекати. Але це добре.

— Ви перший кажете таке.

Мацієвський уже не слухав дівчину. Його думки полинули туди, на бурову, де зараз Доценко і всі ті, хто його підтримував, поховали райдужні надії на велику нафту. О, подивитися б на їхні

обличчя, побачити приголомшеного Доценка. Так йому й треба, хай не буде зарозумілим і самовпевненим. Він гадав, що йому вдасться всього досягти.

Підвівся, обсмикнув на собі плащ і повільно пішов з управління, тихо насвистуючи веселу мелодію. На вулиці, біля «победы», тупцював Присташко. Його шофер копирсався в двигуні. Мацієвський посміхнувся. І тут у них не ладиться! Тим краще. Чим більше в них невдач, тим легше у нього на душі.

Останнім часом він став гостро сприймати всі удачі і невдачі на промислах. Коли там щось добре, він почував себе надзвичайно хворобливо, в приступі ненависті втрачав рівновагу. Як тільки дізнавався, що там скоїлось що-небудь неприємне, йому ставало легко, радісно, наче він здобув перемогу.

От і тепер, дізнавшись про невдачу Доценка, він відчув приплив сили, енергії і радості.

— Що, Іване Андрійовичу, не хоче везти машина? — весело заговорив він до Присташка.— Можливо, свічі забризкало? А то й бензопровід забився. І акумулятор міг розрядитися.

Присташко повернув до нього зморшкувате обличчя, торкнувся пальцями сивої щіточки вусів, відгукнувся:

— Можливо, можливо... Але вам що до того?

— Так, між іншим. Хотів з вами під'їхати до бурової. Ви ж, певно, туди? Подивитися б, що вибурив Доценко! Казав йому: не лізь глибоко. Так консерватором обізвав.

— Ви, здається, не просто критик, а щось гірше.

— Чи не ворог? Це дуже легко і... просто!

— Ви підступніший, ніж всі гадають. Сідайте, я підвезу вас до бурової.

Машина мчала по міських вулицях у напрямку гір.

Всю дорогу мовчали. Мацієвському дуже хотілося вколоти чимсь Присташка, щоб він говорив, обурювався, хвилювався. Але той мовчав, не звертав уваги на його репліки.

Він уже помітив, що ставлення знайомих до нього різко змінилося. Ходив по управлінню — ніхто з ним не розмовляв так, як раніше; бував на промислах — ніхто не помічав його; запитував про щось — відповідали неохоче, слухали неуважно і нетерпляче. Уникали зустрічей з ним, поводилися насторожено.

Перед очима хиталась голова Присташка. Дивився в зморшкувату потилицю геолога і згадав, що ще недавно ця людина до нього, Мацієвського, ставилася по-батьківському ласкаво, уважно, а тепер стала чужою. Невже це лише через ту Олену Рудик? Чи, може, їм стало відомо щось більше?

Зрештою, вони не такі дурні, щоб не пам'ятати його відчуженості, байдужості до їх життя, невіри в їх справу. Помічають. Недарма останнім часом так пильно стежили за ним, намагалися втягнути в якесь діло, збудити його до діяльності. Як старались Олена, Костусь, Минчак. І Присташко своєю розповіддю про камінці. І Доценко ідеєю великої нафти. А особливо Софія. Вона, здається, найбільше докладала зусиль, щоб запалити його. Це все ясно. Але він не розумів одного: для чого він їм потрібний? Адже

вони цілком могли обійтися і без нього! Невже їм потрібні його знання? Чи щось інше спонукало їх?

Софія каже: головне — людина. Не могла ж вона боротися просто за людину? Здається, це було б нераціональною витратою сил. «Найцінніший капітал!» Але одна людина, крапля в морі, нічого не значить.

От і цей старик, певно, гадає, що боровся за людину. А зараз мовчить, не звертає уваги на неї. Не потрібна йому така людина, як Мацієвський.

— Так, значить, на проектній глибині — пусто? — запитав Мацієвський Присташка.— Нафти немає?

— Поки що — пусто. Так, пусто,— неохоче відгукнувся старий геолог, не повертаючи голови.

— Не заздрю Доценку. Застерігав його, доводив йому. От і має тепер гризоту.

— Осторонь стояти, застерігати, залякувати — не велика мудрість.

— Обережність — це розум.

— Так, недіючий.

— Не зовсім вірно, Іване Андрійовичу. Я просто ніколи не прагнув робити неймовірне і не вірив в чудеса. В нас мало умов для якихось особливих подвигів. Є лише звичайнісінька праця.

Присташко, нарешті, обернувся. Обличчя його було спокійним, лише вуха почервоніли. Ага, зачепило-таки!

— Можна б заперечувати вам, доводити, що ви не маєте рації. Але це марна робота. Лишайтесь при своїх переконаннях. Вам спочатку слід

розібратися, що таке подвиг і що таке звичайнісінька праця.

— Ви колись були не проти подискутувати.

— Вже пізно. Приїхали!

Вони справді під'їхали вже до бурової 17-04. Вийшовши з машини, Мацієвський побачив звичайну картину: на відстані метрів п'ятдесяти стояло кілька управлінських «побед». Інженери і геологи зібрались біля культбудки і щось палко обговорювали. Під риштуванням вежі працювали робітники. Інші копирсались біля фонтанної арматури. Серед монтажників він побачив довгу постать Костуся.

Мацієвський підійшов ближче до культбудки, шукаючи очима Доценка. Але того ніде не було видно.

Нічого особливого біля бурової він не помічав. Купка людей стоїть і обговорює невдачу. Півроку бурили, витратили величезні кошти, а нафти немає. Але для чого встановили фонтанну арматуру? Невже сподіваються чогось?

По зведеннях він знав, що на протязі останніх двох тижнів проводилось освоєння свердловини. Результатів — жодних. Раніше на меншій глибині були сильні газові прояви, а зараз — нічого. Чого ж тут морочитися з нею?

Ага, ось і Доценко. Він вийшов з культбудки. Присташко і Ливаницький вичікувально дивились на нього, немов Доценко зараз вчинить чудо.

— Я вважаю, — заговорив він задумливо, — що потрібна велика торпеда. Постріл малим зарядом не допоможе. Свердловину слід торпедувати.

— Це схоже на те, що ви зробили на сорок третій,— Ливаницький підвів широкі брови. — Але ж ніхто і ніколи при освоєнні таких свердловин не застосував великих торпед.

— Зруйнувати призабійну зону можна лише великим зарядом,— Доценко дивився на Присташка.— Я впевнений, що нафта є.

Старий геолог кивнув головою:

— Ми не могли помилитися. Я гадаю, товаришу Ливаницький, можна спробувати торпедувати.

— Ну, що ж, не заперечую. Організуйте роботи. Та й немає іншого виходу.

Мацієвський зайшов у культбудку, сів за стіл і розгорнув «Огонек». Він вирішив чекати результатів торпедування. Доценко повинен усвідомити свій провал і визнати, що Мацієвський не помилився. А заради цього можна чекати хоч до вечора.

Час від часу він виглядав з культбудки, спостерігаючи, що ж діється біля свердловини. Вже приїхали підривники і опустили в свердловину величезну торпеду, почалась закачка води.

Мацієвський підійшов до Доценка.

— Співчуваю, Любомире: вас спіткала невдача. Наша суперечка, здається, вирішилась. Хто мав рацію?

— У всякому разі — не ви! — відрізав Доценко.

— Хто ж?

— Самі побачите. Тепер скоро.

— Це вже я чув. Слова, слова.

— Відійдіть, будь ласка, не заважайте.

Доценко махнув рукою і пішов до бурової.

Мацієвський не розсердився. Він, посміхаючись, знову пішов у культбудку.

До культбудки забіг Ливаницький. Він схопив телефонну трубку, набрав номер.

— Повідомте: свердловина сімнадцять ноль чотири почала викидати газ!

І вибіг. Поспішив і Мацієвський. Під вежею гуло, і сталеві конструкції дрібно дрижали. З устя свердловини фонтаном била вода. Вона кипіла, розсіювалась на дрібний дощ. Люди бігали навколо фонтанної арматури.

— Треба перекрити! — кричав Доценко.— Сильний тиск! Почне викидати глиняний розчин і породу.

— Вже пішов розчин! — з-під вежі вибіг Костусь.— Він жене дрібні кусочки породи в позатрубний простір. Величезний тиск.

Гул стояв над буровою.

Біля свердловини невідомо звідки з'явились вісім червоних пожежних автомашин.

— Це небезпечно, що на поверхню виходить керн. Тверді породи викрешуть іскру. Перекрити! — кричав Ливаницький Костусю.

Той кинувся під риштування вежі. Але в цей час сильно гримнуло, наче стався величезний вибух. Спалахнув клубок полум'я. Червоні язики росли, витягались широкими лезами вгору. Полум'я охопило вежу. Різкий вітер з гір лише ледь-ледь відхиляв полум'я вбік.

Пожежники спрямували туди вісім твердих струменів води. Але це мало допомагало. Вода відразу перетворилась у білі клубки пари. Полум'я проривалось крізь струмені води і клуби пару, ревло, гуділо, металось.

— Устаткування загине! Згорить! — кричав Доценко.

— Воду — з навітряного боку! Водою збивайте полум'я з боку гір! — гукав Костусь пожежникам. Ті швидко перейшли на інше місце. Вода допомагала вітру збивати полум'я вбік.

До свердловини поспішали люди. Ось від газика біжать Софія і Олена.

Ливаницький підійшов до групи монтажників, серед яких стояв і Костусь.

— Шкода, що не перекрили позатрубний простір. Тепер полум'я не згасимо. Згорить устаткування.

До пожежників кинувся Костусь. Він зірвав з себе ватник, накинув на голову.

— Води! На мене! Давайте на мене воду!

Вісім струменів ударили по Костусю. Він аж захитався.

— Стій! Ярославе! — закричала Софія.

Але він кинувся у полум'я.

— Славку!... Славку!..— розпачливо гукнула Олена.

Тугі потоки води наче штовхали Костуся у саме пекло. Струмені сичали, борючись з вогнем. Хмара білої пари, стиснута з усіх боків полум'ям, коливалась, кипіла, проривалась крізь риштування вежі. Полум'я бушувало. Воно то відхилялось вбік під натиском води і вітру, то знову стрибало по водяних струменях, і знову надувався клубок гарячої пари.

Зблідла Олена виривалась з рук Софії і Доценка.

— Він загине! Пустіть! Він згорить. Славку, Славку!..— стогнала вона.

Рвалась, немов птиця. Очі великі, повні жаху і болю.

— Воду, воду на Костуся! Всю воду! — кричав пожежникам Ливаницький.

Доценко лишив Олену і побіг до пожежників. Він виривав брандспойт, кидався до полум'я. Та раптом, загорнувшись у брезентовий плащ, крикнув пожежникам:

— Товариші, води! Давайте більший тиск!.. Тиск!..

І кинувся у полум'я.

Ревли двигуни машин. Мечами врізалися струмені води у полум'я. А вогонь ревів, стрибав, метався.

І ось полум'я почало притишувати своє ревіння, никнути. Його язики згинались, ховались у пару.

З білої гарячої пари вивалились палаючі клубки. Всі кинулись до них. Це — Костусь і Доценко.

Люди зірвали з них тліючий верхній одяг. Олена впала на коліна і тремтячими руками підняла голову Костуся. Лице попечене, очі напіввідкриті, ніби незрячі.

— Славцю!.. Славку!..

Олена припала блідою щокою до обпеченого чола Костуся.

— Ти живий? Любий, милий... Славку!.. — стогнала вона.

Її силоміць відтягнули. Підбігли люди в білих халатах і підняли Костуся. Його очі ожили. Він глянув на вишку. Там уже не було полум'я, лише рідка хмарка пари все ще коливалась над устям свердловини.

Костуся понесли у карету швидкої допомоги. Машина помчала.

Доценко, хитаючись, попрямував до культбудки.

Мацієвського ця картина приголомшила. Він стояв осторонь, збентежений, схвильований, повний суперечливих переживань.

— Бачили? — спитав Приставшко. — Це вам відповідь.

Суворі люди мовчки стояли навколо нього і чекали, що він відповість.

О, їх не перебороти. Вони лізуть у вогонь і воду. Тепер він переконався, що отакі люди на війні справді викликали на себе вогонь своїх батарей, аби перемогти ворога. Вони не бояться нічого.

І Мацієвський у відповідь мовчав.

XXXIV

Мацієвський востаннє ішов по промислу, наче сліпий. Він не дивився, куди несуть ноги, не шукав шляху або стежини. Через кучугури, по калюжах і рівчаках тікав від людей, від страшної сили, яка ламала його, гнула до землі.

Не лишилося нічого від колишнього гонору, від поблажливої пихатості, яку він так цінував і вважав всесильною. Вона раніше підносила його над тими, хто його оточував, давала йому право зверхньо дивитися на них.

Хіба міг він колись уявити собі, що прийде час — і він перетвориться в безсилу істоту, в ніщо? Ось він бреде, а куди? Що його веде? Чому

він навпомацки, у відчаї все ще шукає для себе якоїсь опори? Невже йому ще належить щось зробити? Чи, можливо, він іде назустріч ганьбі, помсті, карі?

Один... Один на всій землі! Знесилений ненавистю, приголомшений усвідомленням того, що нікому не потрібний, бреде, похнюпившись, як побитий пес.

На мить йому здається, що сама земля стогне, повторюючи стогін його душі. Гул настійливо лізе у вуха, тривожить, оволодіває думками. Але ось він уже не схожий на розпач, а переможно, багатоголосим хором вирує над промислом. Чим далі йшов Мацієвський, тим виразніше чувся гомін, долинали людські голоси.

Він озирається і бачить: на пагорку, біля березового гаю і велетенської бурової вежі 17-05, коливається і гуде людський натовп. Робітники оточили щільним колом вежу.

Що там таке трапилось? Знову аварія? О, як він хотів би, щоб у них обірвався турбобур, щоб спалахнула пожежа, як кілька днів тому на буровій 17-04. Щоб у них все полетіло під три чорти!

Мацієвський відчув, що трохи ожив. Він прямує до бурової, до того розтривоженого вулика. Він подивиться, що туди зігнало оці гомінкі сотні людей. Вдивлятиметься в їхні розпачливі обличчя, в їхні розгублені очі.

І в той же час він боявся цього натовпу, не знаходив у собі сили влитися в нього. Зупинився осторонь. Чого пхатися між них? Він постоїть і здаля подивиться на них, послухає, в чому справа.

А натовп зростає і зростає, наче бурова вежа

силою незвичайного магніту притягає до себе всіх цих людей.

На дерев'яні підмостки бурової піднімається Минчак. За ним — Любомир Доценко, Ливаницький, Софія. Десь у натовпі пролунали вигуки і хвилею пронеслись над головами робітників. Минчак підносить руку. Величезна людська маса, підкорена магічним рухом руки, відразу стихає. Здавалось, що всі, хто там стояв, затамували подих, завмерли у напруженому чеканні.

— Товариші! — вигукнув Минчак. — Поздоровляю з перемогою! Вітаю бурильників і геологів, робітників і інженерів! З великою нафтою вас, товариші!

Над промислом ніби вибухнув грім, і луна прокотилась долиною. Оплески і вигуки розірвали тишу, як гірська річка рве загати, і понеслись-покотились у всі кінці. Слово «нафта» летіло над землею, заповнювало простір, проникало повсюди. «Нафта! Нафта! Нафта!» — чулося з натовпу.

Маціевський помічає, що Доценко радісно махає рукою, ніби просить тиші, уваги. Але гул не стихає, він стає ще могутнішим. Нарешті Доценкові вдається оволодіти увагою сотень людей, і він говорить. Маціевський прислухається, а сам думає: «Добився-таки свого цей мрійник, гаряча голова. Тепер він торжествує. І як тільки їм щастить! За що не візьмуться — все в них виходить, наче сама природа служить їхнім примхам. Це не люди — дияволи!»

А голос Доценка лунає з піднесенням, дзвінко, і Маціевському здається, що кожне слово вимо-

вляється саме для нього, що Любомир йому доводить якусь свою правду.

— Всіляко бувало на протязі року. І радості удач окрилювали нас, і невдачі стискали нам серця. Сантиметр за сантиметром нарощувалась глибина свердловини — нашої надії. Породи з'їдали метал. Але бурильники терпляче піднімали двокілометрову колону труб, змінювали долота — і наполегливо прокладали шлях до нафти. Нелегко нам було. Дехто доводив, що наше родовище вичерпане, виснажене, мертве. Боягузи застерігали нас, попискуючи по кутках: не треба залазити так глибоко — рисковано. А ми були переконані, що на великих глибинах залягають потужні поклади нафти. Ось погляньте на оту самітну постать...

Мацієвський з жахом побачив, що Доценко показує на нього, що в його бік обернулись сотні людей. Сотні очей розглядають його, як щось незвичайне і дивовижне... О, будьте ви прокляті! І головне — всі, всі, наче змовились!

— Подивіться на того невіру! — гримить голос Доценка.

Мацієвський і не хотів би слухати, та слова самі лізли йому в мозок. Він навіть втекти зараз не міг. Ноги немов прикипіли до землі. Перед очима все завертілось, попливла каламутна пелена. Він нічого не бачив, лише чув голос, що стріляв у саме серце.

— Ця людина казала мені, що мої мрії пусті, що наша робота — марна. Я з гордістю сьогодні говорю: наша суперечка вирішена і вирішена вона на нашу з вами користь, товариші! Велика нафта пішла! Оця свердловина дає триста тонн

на добу! Ви всі розумієте і пам'ятаєте — таке й не снилось колишнім панам-капіталістам, які грабували цей край. Не снилась така нафта ні Яцимірському, ні Здобовському, ні Мацієвському.

Мацієвський застиг від несподіванки. Подумати лише, триста тонн нафти з однієї свердловини! Що ж тут буде за кілька років, коли вони пробурять десяток-два надглибинних свердловин? Це ж море нафти! А він з Яцимірським і Шупаком затіяв ворогування з цими людьми, пішов по шляху злодійства, яке не завдасть відчутної шкоди цій силі. І поки він, Мацієвський, кипів у злобі і ненависті, вони не сиділи склавши руки. Вони вперто лізли в земні надра, вони ламали старе і будували нове.

— Запитайте у цього невіри, товариші,— голосно говорить Доценко,— чи змінив він свої переконання? Ні, він їх не змінив! Він і зараз ще не вірить, що ця свердловина вдарила таким потужним фонтаном.

І знову грім оплесків. Мацієвському здалось, що всі ці люди не просто аплодують, а дають йому ляпасів. Б'ють в обличчя, як Рихлик. Сотні ляпасов.

Він різко повертається і швидко йде геть. Прискорює кроки, а ляпаси лунають ще рясніше, оглушливіше, дзвінкіше. Вибухає стоголосий сміх. Сміялися і навздогін Бучкові, але зовсім не так. То був жартівливий сміх. А цей лунав, як вирок. Це був сміх презирства, сміх переможної сили. Немов сотні рихликів регочуть над ним. В загальний регіт врізається свист. Вони свистять йому навздогін, як услід зацькованій звірині.

Він біжить і не може втекти: сміх і свист переслідують його.

Далі так продовжуватись не може ні години, ні хвилини. У нього немає вже сили. Його втоптують у багно, над ним знущаються. Тікати, не гаючи часу. Все кінчається. Ніякого виходу більше для нього немає...

Вперше Мацієвський ішов до Минчака без виклику, з своєї власної волі. І вперше в ньому за довгі місяці, проведені у боротьбі проти бурхливих подій, спалахнуло почуття задоволення. Він з радістю прислухався до цього теплого, живлющого почуття, і все в ньому тремтіло. Ось зараз він вийде з кабінету Минчака людиною, не залежною ні від кого і ні від чого.

— Прошу задовольнити моє прохання,— він намагався якомога спокійніше і байдуже говорити, кладучи перед начальником заяву, а сам відчував, що ось-ось від хвилювання і остраху голос зірветься і забринить.

Минчак, не піднімаючи почервонілих повік, перечитав заяву, мовчки взяв ручку, написав резолюцію і натиснув на кнопку в столі. До кабінету зайшла секретарка.

— Еммо, передайте у відділ кадрів, щоб негайно підготували наказ про звільнення Мацієвського і про надання йому повного розрахунку у зв'язку з виїздом за кордон. Без будь-яких затримок!

Емма бере з рук Минчака заяву, а сама здивовано оглядає Мацієвського, наче вперше бачить його.

Дивлячись так, вона обходить його далеко стороною і вибігає з кабінету.

А Минчак мовчить. Немає чого сказати і Мацієвському. Він лише думає.

«І все? Так до образливого просто? І — ні слова? Але ж почекай, мовчуне червоноокий, кусатимеш ти собі нігті. Згадаєш цю хвилину, та буде занадто пізно. В Мюнхені ти мене не дістанеш!»

Мацієвський мовчки вийшов з кабінету.

В коридорі зустрів Присташка. Той не посміхався, як раніше, не був таким рухливим, як завжди.

— Чув, чув,— тихо заговорив він.— Обридло їсти наш хліб? А як же ваш так званий комплекс геолого-технічних заходів? Димова завіса?

Присташко пішов геть, навіть руки не подав. Ач, стара лисина! Але, на диво, в душі не виникло ні гніву, ні образи, немов це говорилось не про нього.

Мацієвський зайшов до приймальні, щоб дочекатися наказу. Емма побачила його, зашарілася, оченята заблищали зацікавленістю.

— Ви справді їдете за кордон?

— Так, Еммо, до Польщі.

— До Польщі?

— Ви б хотіли поїхати за кордон? — пожартував він.

Вона не зрозуміла його жарту.

— Подивитися дуже хочеться!

— Не подивитися, а зовсім, назавжди? Ось зі мною, наприклад?

— Назавжди? — вона перелякано розширила очі.— Назавжди? Ні, ні! Якби на день-два,— то так... А зовсім — нізащо! Як же я з своєї зем-

лі — і кудись? Від своїх людей... Ні, ні. Тут же... тут же... Батьківщина!

Емма відмахувалась руками, ніби її силоміць хотіли вивезти за кордон. Вона з острахом відступала до стіни, все далі від Мацієвського, як від заразливого хворого.

І це молоде дівча від нього відсахнулось. Ну й чорт з вами! Фанатики! Земля фанатиків!

Принесли наказ.

Зараз він візьме його в руки, і — обірвуться його зв'язки з цією установою, з цим містом, з нафтою, з колишніми мріями.

Отже, все вирішено.

В готель!

XXXV

В готелі він одягнув найкраще своє вбрання і зійшов униз в ресторан. Сів за столом. Випив кілька келихів коньяку, майже не закусуючи. Потім пішов знову у свій номер, але не міг всидіти й хвилини.

Немає довго Потоцької. Вони домовились, що вона зайде в готель, як тільки буде готова до від'їзду. Нічого не чути від Щупака. Де вони? Він же не може отак сидіти! Він хоче діяти.

Мацієвський знову зійшов у ресторан. Він зараз замовить розкішну вечерю і демонстративно, на очах у всього міста, сяде з Потоцькою.

В цей час з вулиці донеслись голоси людей. Їх було багато. Вулиця гомоніла. Голоси збуджені, веселі.

І ось відчиняються двері, входить натовп людей. Всі майже знайомі. Минчак, Ливаницький,

Софія, Костусь із забинтованими руками, Олена, Присташко, Доценко і багато, багато інших. Що це? Це справді вони всі тут? Чи, може, він п'яний? Чи з глузду з'їхав? Що це означає?

Знайоме відчуття страху охопило його всього, і він аж пригнувся за столом. Він не знав, куди подітися, не знав, що робити. А вони не бачать його, йдуть до столів, сідають. Веселі, гомінкі, жваві. Як же йому бути? Що буде зараз, коли вони його побачать?

До Маціевського підійшла офіціантка і сказала:

— Тут зайнято. Ви за чужим столом сидите.

Маціевський розумів, що це до нього. Кров гарячою хвилею вдарила в обличчя, замутила очі. Він підвівся, увесь тремтячи від гніву.

Підійшла Софія.

— Значить, ідете? Чи тікаєте? Що ж, скатертю дорога. Але ви і там не знайдете собі місця. Хіба що це для вас трамплін, щоб стрибнути далі. Та куди б ви не стрибали — пуста ваша душа вже ніколи не наповниться людським почуттям.

Вона говорила, а він, затиснутий між стіною і столом, слухав її, ледве стримуючи свою злобу.

— Я намагалась зрозуміти вас, проникнути у ваші помисли. Нас цікавлять люди, які живуть поруч з нами. Ми все зробили. Ми боролись за людину. Та...

Вона подумала трохи, хотіла вже йти, але знову заговорила:

— У нас ще інколи зустрічаються панки. Вони тільки споживають і нічого не хочуть дати суспільству, яке їх годує. Це чиновники, у яких

немає нічого дорожчого від поношених халатів, від трухлявих меблів.

— Чи не забагато ви говорите? Мені вже обридло слухати.

— Я маю право говорити. І ви будете мене слухати. І все, що я говоритиму, ви вислухаєте. Я знаю: у вас нічого дорогого немає. Ви прагнете зривати квіти, не сіючи їх. Це не гідне людини! Ще не встигли за кордон переїхати, а вже поводите себе відкрито вороже. І це за наш хліб, за нашу сіль! Подивіться на цих людей. Ви їх ненавидите, а це ж вони творять радість на своїй землі.

— Вас є за що ненавидіти,— сказав він тихо і злісно.

— Це ненависть хробаків, вона не страшна.

Мацієвський повільно вийшов з залу.

Він ходить по кімнаті в готелі. Чотири стіни. Стіни злинялого рожевого кольору з дрібними коричневими рисками. Двері зачинені. За вікном уже ніч. Потоцької ще немає. І взагалі ще нічого немає. Вірніше, уже нічого немає у нього.

В ресторані заграв оркестр. Лине мелодія вальса. В горлі Мацієвського застряг терпкий, гіркуватий клубок.

Там, в ресторані, веселяться вони, відзначають свою перемогу. Перемогу? А коли ж прийде його торжество?

Думки в голові Мацієвського раптово обривались, химерно переплітались. Серце горіло, горів мозок. Було таке відчуття, ніби він живе останню хвилину, знає, що живе і мислить останню мить, і прагне якомога щільніше, повніше заповнити цю мить. Йому потрібно все передумати,

переосмислити, переоцінити. Він перебирає в пам'яті все своє життя, все хороше і погане, що відбулось за півстоліття.

Зараз йому хотілося зробити щось незвичайне. А що — не знав. І боявся. Там, внизу, всі ті, кого він ненавидить. І Олена! Він прагнув її близькості. Він бажав її кохання. Любив? Ні, ніколи. Він вважав, що має особливе право в житті. Навіть право на неї. Так, Софія сказала правду, що він любить зривати квіти, хоч сам ніколи не сіяв, не ростив їх на цій землі. Він лише виплекав у собі жадобу до квітів.

Але тепер йому одних квітів замало. Він прагне багатства. За всі роки покірливого виконання волі присташків і минчаків він хоче трохи пожити для себе. Уявляючи, яким могло б бути його життя, він знову і знову обурюється, і йому приємно, що зараз він може відверто заявити про це.

А чи не пізно? Гей, Маціевський, чи не занадто пізно зрозумів ти це і чи не занадто поспішно оголив себе?

Де ж та злощасна графиня Потоцька, чорти б її взяли? Їй вже час прийти сюди, час.

Маціевський почув стук у двері. Хто? Хто прийшов? Потоцька? Щупак? Чи, можливо, ще хтось, небажаний? В дверях стояв черговий з готелю.

— Що? Що вам треба?

— Там якась жінка дзвонить по телефону. Хоче з вами поговорити.

— А, нарешті! Іду!

Маціевський збіг на нижній поверх, зайшов у кімнату чергового. Схопив трубку.

— Слухаю. Мацієвський.

— Владек, Владек,— почув він схвильований, переривистий голос Потоцької. — Щупака заарештовано.

— Що? Коли?

— Півгодини тому. Я сама бачила. Пізніше розповім, коли... коли... доведеться зустрітись.

Так... Все кінчено. Цього і слід було чекати.

Він поклав телефонну трубку і повільно пішов нагору, згорбившись, постарівши. От і все. Крапка. Надіям зламано крила. Лишився страх. Один страх у душі. Що ж буде далі? Що робити? Тікати? Куди?

Мацієвський піднімався по східцях, ледве переставляючи ноги. Біля дверей ресторану, відчинених навстіж, він зупинився.

Музика змовкла. Хтось у залі, не видимий Мацієвському, затягнув пісню. Її підхопили всі, хто там був, навіть оркестр. Все співало, гриміло, торжествувало:

Верховино, світку ти наш!
Гей, як у тебе тут мило!
Як ігри вод, пливе тут час,
Свобідно, шумно, весело.

Чого він тут стоїть? Навіщо слухає їх? Ще хтонебудь з них побачить його. В номер, у свою кімнату! Але що в ній, у тій кімнаті? Що його там чекає? І знову згадав, що Щупака заарештовано. Тепер черга за ним... Так, можливо, вже його чекають... Можливо, зараз торкнуть за плече і скажуть:

«Слідуйте за нами».

Він рвонувся від дверей ресторану і побіг по східцях нагору до свого номера: там чемодани. Взяти чемодани і тікати. Тікати!..

А з ресторану неслась пісня. Вона переслідувала його. Мацієвський зупинився біля своїх дверей. А пісня і сюди долітала. «О, будьте ви прокляті!» — все в ньому кричало назустріч пісні.

Єсть у мене топір, топір,
Ще й кована бляшка,
Не боюся того німця,
Ані того ляшка!

О, збожеволіти можна!.. Куди ж подітися? Куди?

В номері знесилено плюхнувся на ліжко. Відпочити... Сили немає. Але раптом схопився перелякано. Він чекав якоїсь волі, а потрапив у найстрашнішу неволю. Плівки забиті у підбори. Забиті дуже міцно, бо розраховано на дальню дорогу. А вона виявляється надто короткою. Здається, що дальня дорога обірветься десь тут, і — скоро.

Він чекав багатства, а є лише страх. І плівки. Переконливий доказ злочину не Щупака, а його, Мацієвського. Знищити! Швидше знищити!.. Зараз, у цю хвилину, можуть зайти ті, хто взяв Щупака. Як же бути? Куди подіти плівки?

Тремтячими руками Мацієвський зірвав з ніг туфлі. Схопив зі столу ножа. Але руки не слухалися. З страшним брязкотом ніж падає на підло-

гу. Серце завмирає. Слух напружений до краю: чи не чути твердих, військових кроків?

Тиша... Швидше! Він і так скрізь спізнювався. Не спізнитися хоч би тут!

Відірвані підбори повисли на підошвах. Маціевський виймає пакунки з плівками... Куди? Спалити?! В грубку...

Купка попелу. Все, що лишилось від надій і багатства. Не дуже багато... Не дуже, Маціевський!

А тепер? Тепер — тікати. Куди? Світ за очі!

Він взув туфлі з надірваними підборами. Пройшовся. Підбори стукають по підлозі. Аж ляскають.

Гарячково метушився по кімнаті, шукав мотузків. Потім підв'язав підбори, взяв чемодани і вийшов з номера. З відкритих дверей ресторану, із залу, освітленого золотом світла, линула музика, радісні вигуки.

Заскреготавши зубами, Маціевський іде далі, вниз по східцях.

А підошви з підборами ляскають, наче хтось ззаду б'є його канчуком. Ляскання гучно відлунюється по коридору.

Вниз, вниз.

Вулиця. Ніч.

З відкритих вікон ресторану лине музика, пісні, веселі розмови. А по кам'яних плитах ляскають підбори.

Якась примара кинулась до нього, і він, помертвілий від страху, відсахнувся.

— Владеку... Що ж то буде?

Це — Потоцька. Перелякана, з потемнілим, немов неживим обличчям.

— Так страшно, Владеку! Страшно... Швидше поїдемо...

— Мені немає куди їхати. Адже я ще не одержав закордонного паспорта.

— Що ж робити? Будемо чекати?

— Вам, пані, немає чого засиджуватися. Мені, здається, звідси не вирватися. Так. Щупак викаже мене. Я збирав зведення для Яцимірського. А може, і не для Яцимірського? Можливо, це потрібно самому Щупаку? І він просто обдурив мене, як тоді, в сорок другому... Тоді я видав гестапівцям Яворського...

Ніч... Темінь...

Холодно... Стигне душа. Жодного почуття. Порожнеча...

— У мене нічого немає. Навколо — темрява... Там, бачите, світло. Воно не для мене. Чуже світло. Страшна ніч! Переді мною немає ні однієї прямої дороги. Мені нікуди йти... Я як в домовині... Я — мертвець, пані Потоцька! Мертвець...

Потоцька з жахом дивилась на нього. Потім взяла свій чемодан і зникла у пітьмі.

Він лишився сам.

... І раптом вздовж вулиці спалахнули гірлянди електричних вогнів. Золотаве світло засяяло над будівлями і садами, піднялось загравами аж до хмар, виразніше, виразніше вимальовались вершини ближніх гір. Робітниче місто повнилось життям. Це життя буяло в розлогих каштанах, співало гудками заводів. Його могутній подих чувся в шумі компресорів і насосних станцій, його голос гримів дизельними двигунами під сталевими буровими вежами і в ніжному го-

44 коп.

ИВАН СТАРИКОВ

ЗА ЧУЖИМ СТОЛОМ